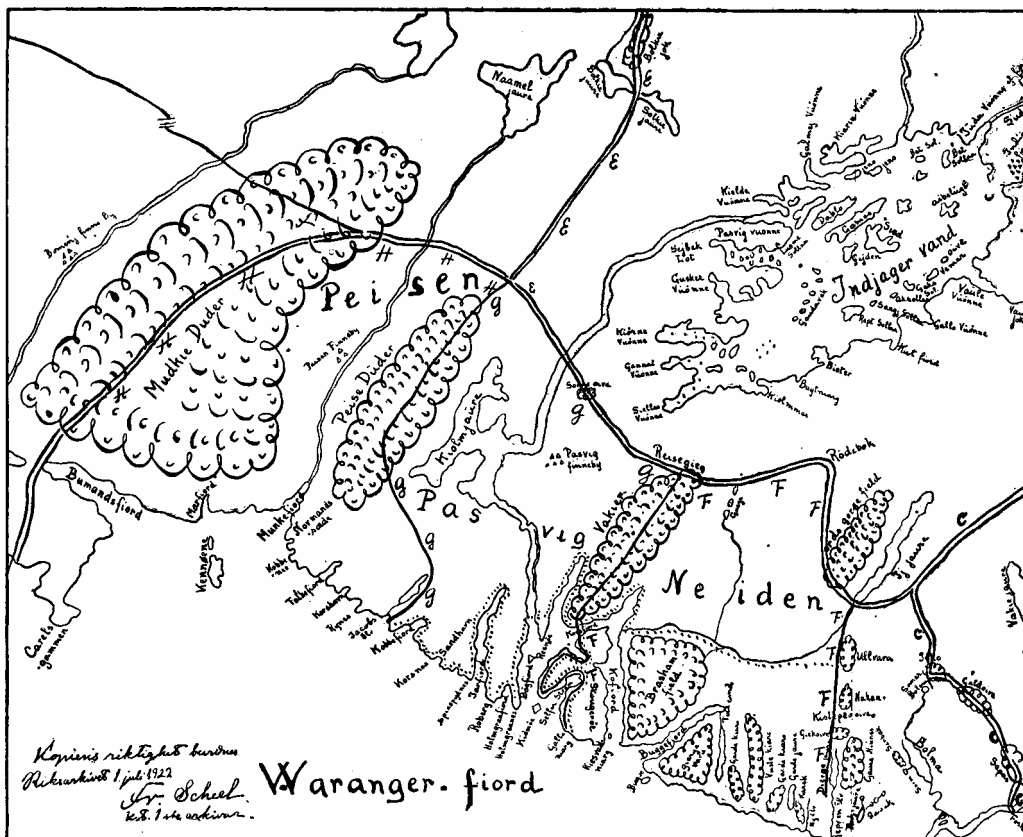

Arkeologi i grenseland

Bruk av (skolte)samisk etnografi
i studier av forhistoriske fangstsamfunn

Major P. Schnitlers kartskisse fra 1744 over det tidligere fellesområdet. (Tanner 1929:91)

Edel Berg

Hovedfagsoppgave i Arkeologi høsten 2001
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø

Forord:

Under arbeidet med denne hovedoppgaven har jeg vært så heldig å få råd og hjelp fra mange, som jeg skylder en takk nå da jeg har nådd målet.

Først og fremst vil jeg gi en stor takk til min veileder Bjørnar Olsen, som har spilt en avgjørende rolle i temavalg, som har bidratt med mange uvurderlige forslag og råd under veis, og som har vært en kilde til inspirasjon under hele arbeidsprosessen.

Takk til Samisk Kulturminneråd som har gitt meg anledning til å delta i feltarbeidet i forbindelse med det norsk-russiske kulturminnevern-samarbeidsprosjektet. Gjennom dette har jeg personlig fått besøke noen av de skoltesamiske siidaområdene som nevnes i oppgaven, jeg har fått arbeide sammen med dyktige forskere, og har også møtt skoltesamiske informanter med stort engasjement i arbeidet med revitaliseringen av den skoltesamiske kulturen.

Under arbeidet med hovedfagsoppgaven har jeg fått stipend fra Norsk Folkemuseum i forbindelse med prosjektet Norge-Russland 2004/2005. Tusen takk for det.

Jeg har hatt stort utbytte av året som Erasmus-student i Barcelona 1999/2000. Derfor skylder jeg også en takk til Hans-Peter Blankholm for å ha åpnet veien til Spania, gjennom å opprette et student-utveklingsamarbeid mellom Universitetet i Tromsø og Universitat Autònoma de Barcelona.

Gracias a Juan A. Barceló y la División de Prehistoria por la asistencia profesional y administrativa, y a Jordi Estevez por ser mi supervisor, durante mi estancia de estudiante de Erasmus en la Universidad Autónoma de Barcelona.

Medstudenter og ansatte ved Arkeologiseksjonen ved Uitø fortjener også en stor takk for å ha vært med på å gjøre min studietid til en spennende og minneverdig tid.

At jeg nå kan presentere det ferdige resultatet av flere års arbeide skyldes ikke minst støtten jeg har fått fra familien og venner.

Y finalmente; Gracias Dani, por tu optimismo inagotable y por darme el apoyo necesario para seguir adelante y teminar este trabajo.

Barcelona, 30.09.2001

Edel Berg

1 ARKEOLOGI I GRENSELAND.....	1
1.1 SKOLTESAMENE.....	2
1.2 SIIDA-BEGREPET.....	4
1.3 GRENSEFORHOLD OG KOLONISERING.....	5
1.4 SKOLTESAMENE SOM FORSKNINGSOBJEKT.....	7
1.5 OPPGAVENS PROBLEMSTILLINGER OG DISPOSISJON.....	8
2. ARKEOLOGI OG ETNOGRAFI.....	11
2.1 ETNOGRAFI.....	12
2.2 TID OG ETNOGRAFI.....	12
2.3 ETNOGRAFISKE ANALOGIER.....	15
2.3.1 <i>Formelle og relasjonelle analogier</i>	16
2.4 METODISKE TILNÆRMINGER TIL ETNOGRAFI.....	19
2.4.1 <i>Paralleller og modeller</i>	21
2.4.2 <i>Direct historical approach</i>	22
2.4.3 <i>"The Ethnographic Present"</i>	24
2.5 KONKLUSJON.....	25
3 FORMASJONSPROSESSER.....	27
3.1 ETNOGRAFIENS POETIKK.....	27
3.1.1 <i>Kontekstuell</i>	31
3.1.2 <i>Retorisk</i>	32
3.1.3 <i>Institusjonell</i>	33
3.1.4 <i>Generisk</i>	35
3.1.5 <i>Politisk</i>	36
3.1.6 <i>Historisk</i>	38
3.2 KONKLUSJON.....	39
4. ETNOGRAFI I STUDIER AV FORHISTORISKE FANGSTSAMFUNN I NORD-NORGE.....	41
4.1 FØR 1973 – FOKUS PÅ ETNISITET OG SIRKUMPOLARE KULTURSTRØMNINGER.....	42
4.2 1973 TIL 1984 – FOKUS PÅ ØKONOMI OG BOSETNING.....	47
4.3 ETTER 1984 – FOKUS PÅ SOSIAL ORGANISASJON OG KJØNNSSROLLER.....	55
4.4 OPPSUMMERING BOSETNINGSMØNSTER.....	67
4.5 OPPSUMMERING SOSIAL ORGANISASJON.....	69
4.6 ETNOGRAFISKE KILDER BENYTTET I ARKEOLOGISKE STUDIER.....	70
4.7 BEGRUNNELSER FOR BRUK AV ANALOGIER.....	71
4.8 ARKEOLOGISKE PERIODER OG ANALOGIBRUK.....	73
4.9 KONKLUSJON: ANALOGIBRUK OG ENDRINGER OVER TID.....	73

KAP. 5 SAMISK ETNOGRAFI.....	77
5.1 ANALYSEMETODER.....	77
5.2 EN KORT OVERSIKT OVER SAMISK-ETNOGRAFISKE KILDER	78
5.3 KLASIFISERING AV KILDENE.....	81
5.4 ET UTVALG AV ETNOGRAFISKE BERETNINGER	82
5.4.1 <i>Bosetningsmønster</i>	83
5.4.2 <i>Sosial organisasjon</i>	87
5.4.3 <i>Kjønnsroller</i>	91
5.4.4 <i>Religion</i>	92
5.5 TERMINOLOGI.....	93
5.5.1 <i>I eldre europeisk og skandinavisk litteratur</i>	94
5.5.2 <i>I russisk litteratur</i>	96
5.5.3 <i>I arkeologisk litteratur</i>	97
5.6 SYN PÅ SAMENE	98
5.7 AVSLUTNING	100
6. KULTURELL KONTINUITET	102
6.1 ETNOGRAFIENS FALLGRUBER: EKSEMPELET MED EIERMERKENE.....	104
6.2 KULTURELL KONTAKT	107
6.2.1 <i>Kloster og kristning</i>	108
6.2.2 <i>Handel</i>	109
6.2.3 <i>Laksefiske</i>	110
6.2.4 <i>Skattlegging</i>	112
6.3 AVSLUTNING	113
7. EN ANNEN HISTORIE – MESTERBERETNINGEN	115
7.1 VÄINÖ TANNER OG "SKOLT-LAPPARNA"	115
7.1.1 <i>Tanners metode</i>	116
7.1.2 <i>Bevaringsfaktorer</i>	117
7.1.3 <i>Kontinuitet vs. krise</i>	119
7.1.4 <i>Tanner - En biografisk skisse</i>	121
7.1.5 <i>Historisk/politisk kontekst</i>	122
7.1.6 <i>Kulturkritikk</i>	123
7.1.7 <i>Informantenes rolle</i>	124
7.1.8 <i>Fra politisk til vitenskapelig diskurs</i>	125
7.1.9 <i>Formasjonsprosessen</i>	127
7.2 DEN ETNOGRAFISKE KILDESITUASJONEN	128
7.3 AVSLUTNING	130

APPENDIX 1	132
NAVN PÅ SAMISKE SIIDAER:	132
APPENDIX 2	133
UTDRAG FRA ETNOGRAFISKE KILDER	133
LITTERATURLISTE	159
FIGURLISTE	170

1 Arkeologi i grenseland

Fortiden er et sted som befinner seg bortenfor vår tids horisont. Likevel våger arkeologene å begi seg ut på oppdagelsesreiser til dette landet. Arkeologene kommer som immigranter fra nåtiden, utstyrt med sin rikholdige moderne bagasje. Bærende på sine tunge reisevesker makter de aldri å innhente fortidslandets beboere - de må nøye seg med flyktige glimt av menneskene idet de vandrer utenfor historiens synsrand. De finner boplassene avfolket, bare med vage spor av levde liv – i ildstedene har asken kjølnet og de sørgende har forlenget forlatt forfedrenes graver. Arkeologene plukker opp de etterlatte restene og bringer disse tilbake til hjemlandet, nåtiden, sammen med beretninger om fjerne verdener og ukjente folk.

Materielle levninger er imidlertid ikke det eneste kontaktleddet til fortiden som arkeologen kan benytte seg av. Historisk- og etnografisk beskrevne kulturer kan også være gode orienteringspunkter å gå ut ifra når man skal orientere seg i forhistoriens landskap. Fra disse kulturene kan det trekkes forbindelseslinjer bakover til tiden hvor det arkeologiske materialet ble skapt. En forutsetning er gjerne at det arkeologiske materialet er skapt av forfedrene til den historisk kjente gruppen man henter paralleller fra. Dette er blant arkeologens favorittmetoder i rekonstruksjonen av forhistorien, og i regioner av fortiden som delvis er kartlagt gjennom skriftlig historie og/eller bevarte muntlige tradisjoner mener arkeologene å kunne ferdes relativt trygt.

I historisk mer fjerntliggende territorier er arkeologen reisende i ukjent landskap, og må ta i bruk andre verktøy. Her er etnografiske analogier utvilsomt blant de mest anvendbare kommunikasjonskanalene for å opprette kontakt med forhistoriens glemte mennesker. I realiteten er historiske tilbakeslutninger og etnografiske analogier ikke så ulike metoder. Både en historisk og en etnografiske tilnærming tar utgangspunkt i levemåter som ligger innenfor rekkevidden av kjent menneskelig erfaring. Resultatet av denne tilnæringsmåten er imidlertid, at de fleste av de fordums kulturene som arkeologene oppdager på sine reiser, viser store likhetstrekk, enten med kulturer som vi kjenner fra historiske beretninger, eller fra beskrivelser fra reisende og forskere som har levd blant fjerne folkeslag i vår egen samtid eller nære fortid.

Såkalte 'sirkumpolare' jeger-fisker-samfunn, deriblant regnet samiske samfunn, er hyppig å finne som etnografiske modeller for forhistoriske fangstsamfunn i nordre Fennoskandinavia. Dette skyldes at forskerne ofte har funnet det nærliggende og formålstjenlig å hente informasjon fra etnografiske kilder som gir opplysninger om kulturer innenfor samme økologiske sone og med samme økonomiske basis som den forhistoriske kulturen som er mål for studiet.

En annen vesentlig årsak til bruk av etno-historiske kilder i tolkningsarbeidet er, at de utgjør en viktig basis for bestemmelsen av et arkeologisk materiales etniske opphav. For eksempel kan skriftlige kilder, som forteller om samisk bosetning i et område, benyttes til å sannsynliggjøre at elementer av materiell kultur fra samme region har samisk opprinnelse. Etnisk tilhørighet kan også bestemmes ut fra utbredelsesmessige kriterier. Dersom funntettheten av en artefakttype er stor innenfor det vi kjenner som tradisjonelle samiske regioner, kan dette styrke en hypotese om gjenstandens samiske tilknytning. Etnografisk belegg for at samene har benyttet bestemte gjenstandstyper eller gravformer i nyere tid utgjør derfor viktige argumenter for lignende forhistoriske artefakters og strukturers samiskhet. Slik utgjør etnografien et uvurderlig redskap i utforskningen av samisk forhistorie.

"Arkeologi i grenseland" er hovedtittelen jeg har valgt å gi denne oppgaven. Heri ligger det en dobbel betydning. For det første refererer tittelen til en arkeologisk virksomhet som bedrives innenfor, eller i tilknytning til, de tradisjonelle *skoltesamiske* områdene. Disse befinner seg idag rent geografisk i grenseområdet mellom tre nasjonalstater: Norge, Finland og Russland. Det at de skoltesamiske samfunnene har befunnet seg innenfor interessesfæren til flere nasjonalstater, har ført til at de har blitt nærmere berørt av geopolitiske forhold enn andre samiske områder. På tross av dette finner vi ofte i faglitteraturen utsagn om at det har eksistert en særlig lang etnisk og kulturell kontinuitet i regionen. Territoriet som skoltesamene har bebodd i historisk tid er rikt på rester etter forhistorisk bosetning. Området og folket utgjør derfor et velegnet objekt for både historisk og forhistorisk forskning, og mye er allerede skrevet om landet og menneskene. Dette gir et godt utgangspunkt for å sammenstille det som skildres i skrevne beretninger med det materielle levninger kan fortelle. Å kombinere arkeologisk og historisk kunnskap på denne måten er en vanlig foreteelse blant arkeologer. Oppgavens tittel er derfor også ment å referere til en arkeologisk virksomhet som bedrives i skjæringspunktet mellom ulike fagområder, mellom ting og tekst, og mellom fortid og nåtid.

1.1 Skoltesamene

Den gruppen av samer som vi kjenner under benevnelsen 'skoltesamer', er en folkegruppe som har hatt sine tradisjonelle bosetningsområder i grenseområdet mellom Norge, Russland og Finland samt på nordvestre Kola-halvøya – i hovedsak områdene omkring elvene Lotta, Tuloma, Notta, Petsamo, Neiden- og Pasvikelva. Den geografiske avgrensningen av denne undergruppen blant samene er imidlertid noe vanskelig å presisere.

'Skolt'¹ er iflg. O.A. Johnsen (1923) en gammel norsk term som ble brukt om de ortodokse samene som bodde i det såkalte fellesdistriktet² mellom Norge og Russland (Sverige/Norge og Russland/Finland) som eksisterte fram til 1826. Dette omfattet siidaene Neiden, Pasvik og Pechenga og Suenjel (Niemi 1994).

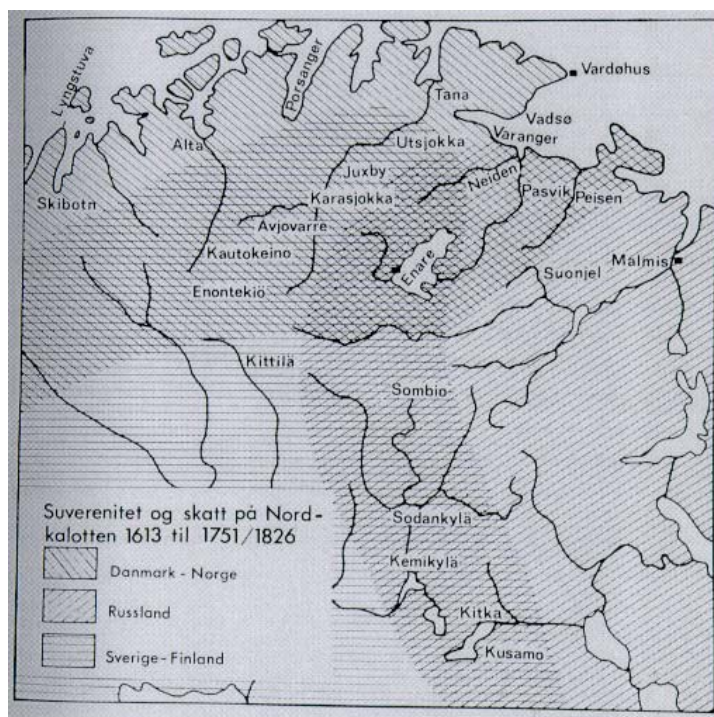

Fig. 1 Kart over fellesdistriktet på Nordkalotten. (Storå 1971:)

Betegnelsen 'østsamer' har også i nokså stor utstrekning blitt brukt om denne samiske befolkningsgruppen. (f.eks. Vorren 1979; Olsen 1984; Schanche 1988; Niemi 1994) Dette er imidlertid en videre term som, i tillegg til å benevne den samiske bosetningen i Sør-Varanger, også blir brukt om samene på Kola-halvøya.

I sitt verk "Skolt-Lapparna" omtaler Väinö Tanner (1929) siidaene Neiden, Pasvik, Pechenga, Suenjel og Muetke. Storå (1971:62) går imidlertid ut ifra at Tanner også regnet termen 'skolt' til å inkludere Kildin og Akkala-samene, fordi disse angivelig også ble kalt skolter av sine naboer. I finsk litteratur angis i tillegg Nuettjaur³ og Sarvas⁴ som skoltesamiske siidaer. I russisk litteratur benyttes ikke termen 'skolt', og her gjelder også andre geografiske avgrensninger.⁵

¹ For teorier om begrepets etymologi: se kap.5

² Grensen mellom Danmark/Norge og Sverige ble fastsatt i 1751. Grensen mellom Norge og Russland ble trukket i 1826.

³ Variasjonen i skrivemåter når det gjelder navnene på de ulike samiske siidaene er tildels stor. Se vedlegg.

⁴ Saarvesjäurr, russisk: Girvasozero, finsk: Hirvasjärvi.

⁵ For en videre drøfting av terminologi omkring samiske grupperinger, se kapittel 5.

Et alternativ for å avgrense skoltesamene som gruppe er å legge språklige kriterier til grunn. Ifølge den finske språkforskeren Itkonen ble skoltesamisk dialekt talt i Neiden, Pasvik, Petsamo, Muetke, Suenjel, Nuettjaur og Sarvas. (Storå 1971:63-65) Quigstad deler de ortodokse samenes dialekter inn i to hovedgrupper. De skoltesamiske dialektene henføres til den vestlige gruppen, og skal ha blitt talt i Pasvik, Pechenga, Muetke, Suenjel og Nuettjaur. Når det gjelder Neiden-dialekten karakteriserer Quigstad denne som en blanding av Varangersamisk og skoltesamisk. (Tanner 1929:32-33)

1.2 *Siida-begrepet*

Ordet '*siida*'⁶ er opprinnelig samisk og brukes til å betegne en 'by' eller en samling av bosteder. Hos skoltesamene skal benevnelsen ha hatt både en konkret og en utvidet betydning. Først og fremst ble termen benyttet til å navngi den såkalte 'vinterbyen', "talvv-sit", dvs. boplassen hvor en gruppe av skoltesamer bodde samlet vinterstid. Den samiske siidaens primære element var imidlertid et avgrenset landområde, "sit-jennam", som gruppen hadde felles bruksrett til. Siidaenes grenser fulgte i hovedsak vannskillene, og de store vassdragene var hovednerven i områdene. Lappland skal således ha vært oppdelt i en mosaikk av naturbegrensede siidaområder. Territoriet ga navn til selve gruppen, siida-folket, eller "sit-olmai". Gruppene var relativt små og besto av et antall familier, hushold og enkeltpersoner, som i hovedsak, men ikke nødvendigvis, var beslektede. (Tanner 1929:86,338-339)

Siidaen utgjorde den største sosiale og politiske enheten hos samene. Den høyeste myndigheten i siidaen lå hos et råd som på skoltesamisk kalles *norraz*. Denne forsamlingen bestod av en seniorrepresentant fra hver familie; oftest husfaren, men i de tilfeller hvor han var død kunne familien representeres av eldste sønn eller enken etter husfaren. *Norraz* valgt årlig sin leder, samt delegater til *sobbar*, som var en større forsamling for alle skoltesiidaene (Solem 1933:80). *Norraz* møttes når siidaens fellesanliggender skulle drøftes og avgjørelser skulle tas, og det hadde den ubetingede domsmyndigheten i siidaen. En viktig oppgave besto i å fordele retten til utnyttelse av de land- og vannressursene som kollektivet disponerte mellom de enkelte husholdningene. Familienes rett til siidaens naturressurser var utelukkende en bruksrett, ikke en eiendomsrett. Privat eiendomsrett begrenset seg til personlige effekter og løsøre-gjenstander. Ressurser høstet fra eget familieområde tilfalt i prinsippet den enkelte husholdning, mens *norraz* sto for fordelingen av utbyttet fra felles fiske og fangst blant siidaens medlemmer. Styret tok seg ikke bare av indre anliggender, men bestemte også i saker som gjaldt mellomværende med andre siidaer og med nasjonale

⁶ Ulike forfattere benytter ulike skrivemåter: *siida*, *sida*, *sid*, *sit*, *sita*, *sijt*, *sijd*, *siyt*. (Tanner 1929:86)

myndigheter. En slik oppgave var for eksempel å utrede skatten til nasjonalstatenes skatteoppkrevere. (Tanner 1929:345-365)

Det tradisjonelle livsgrunnlaget for skoltesamene var veidekulturen. Folket utnyttet ressurser innenfor hele det området som siidaen disponerte, og flyttet derfor i løpet av året omkring mellom ulike vår-, sommer-, høst-, og vinterboplasser. Den mest permanente boplassen var vinterbyen, hvor hele siidafolket var samlet. Resten av året levde husholdningene spredt på sine respektive familieområder. Tilholdsstedet om våren befant seg i tilknytning til bestemte fiskeplasser. Sommeroppholdet fant sted ved fiskevann i innlandet, eller ved havfiskeplasser ved kysten, mens høstboplassene lå i et område med fangst- og fiskeressurser. Laksefisket i elvene var av særlig stor økonomisk betydning. Fiske i havet var også praktisert av kystsiidaene. Viktige næringsveier, i tillegg til fisket, var jakt og fangst av villrein og pelsdyr. Betydningen av tamreindriften for den skoltesamiske kulturen og økonomien er gjenstand for diskusjon. Helt ned til vårt århundre skal imidlertid det vesentligste økonomiske grunnlaget for de skoltesamiske samfunnene ha vært fangsten og fisket. (Vorren 1989, Tanner 1929)

1.3 Grenseforhold og kolonisering

Nasjonalstatenes krav på suverenitet over det skoltesamiske området går langt tilbake i tiden. Blant de midler som nasjonalstatene hadde til rådighet for å befeste sin suverenitet i disse områdene, var kirkebygging og utøvelse av misjonsvirksomhet. På dansk-norsk side ble det bygget en kirke og en befestning i Vardø på begynnelsen av 1300-tallet og på 1500-tallet ble det bygget et russisk-ortodoks kloster på Pechenga-siidaens område. Det ble den ortodokse kirken som fikk størst innflytelse blant skoltesamene og som lyktes i å innlemme folket i sin religiøse sfære.

Siidaene Neiden, Pasvik, Suenjel og Pechenga var i århundrer fellesområde for beskatning både fra Russland og fra Danmark/Norge. (1613 til 1751/1826) Selv om statsgrensene ikke var traktatfestet ble skoltesamene sterkest trukket inn i det russiske forvaltningssystemet. Den første offisielle grensetrekningen fant sted i 1809, idet Sverige mistet Finland til Russland. I 1826 ble riksgrensen trukket endelig opp mellom Russland og Norge og dette betydde dette en drastisk reduksjon av landrettighetene og bevegelsesfriheten for flere siidaer. Suenjel og Pechenga havnet på russisk side, mens den nye grensen kom til å splitte opp områdene til Neiden- og Pasvik-siidaen. Neiden-siidaens område ble delt på tvers, slik at høst- og vinterområdene ble liggende på russisk/finsk side, mens vår- og sommerstedene kom på norsk side. Flertallet av folket valgte å bli norske og mistet dermed

sine høst- og vinterbesittelser. Disse ble liggende i Finland som da var under Russland⁷. Pasvik-siidaens område ble splittet på langs, med vestre del i Norge og østre del i Russland. Befolkningen valgte å bli russisk og flyttet dermed hele sin årvisse aktivitet over på russisk side av grensa. (Andresen 1989; Niemi 1994)

Ved en ny grenseregulering i forbindelse med Dorpat-forhandlingene i 1920 kom Petsamo-områder med den russiske delen av Pasvik-, samt Pechenga- og deler av Suenjel-siidaen under finsk styre. På 1920-tallet ble Pasvik-siidaen formelt oppløst fra norsk side. Suenjel-siidaen hadde hittil unngått oppdelinger av sitt tradisjonelle territorium, men nå ble også denne siidaens befolkning splittet mellom Finland og den nye Sovjet-staten. Under vinterkrigen⁸ ble Petsamo okkupert av sovjetiske tropper, og etter fredsslutningen i 1940 mistet Finland deler av området til Sovjetunionen. Siden nikkilverket i Kolosjoki var av særlig viktighet for stormaktenes, spesielt Nazi-Tysklands militære økonomi, ble Petsamo i tiden 1941-44 militært operasjonsområde for tyske tropper. Området ble slagmark og befolkningen ble evakuert til Finland. Ved fredsoppjøret i 1945 måtte imidlertid Finland avstå til Sovjetunionen hele Suenjel-siidaen, Pechenga-siidaen og den 'finske' delen av Neiden-siidaen. I henhold til fredsoppjøret i Paris i 1947 immigrerte samene fra Pechenga til Finland. Disse ble, sammen med samer fra Pasvik, tildelt nye bosetningsområder i Nellim sør for Enaresjøen, mens samene fra Suenjel bosatte seg i Sevettijärvi-området på nordsiden av Enare. (Andresen 1989; Niemi 1994, Sergejeva 2000)

En annen faktor som fikk store konsekvenser for de skoltesamiske samfunnene var den etter hvert utstrakte tilstrømningen av innvandrere til deres tradisjonelle siidaområder. Fjellsamer/reindriftssamer begynte å flytte østover tidlig på 1700-tallet, og denne ekspansjonen fortsatte utover på 1800-tallet. I løpet av 1800-tallet slo et stort antall nordmenn og kvener seg ned som bønder og fiskere i Sør-Varanger. I tillegg flyttet også sjøsamer i stort antall inn fra Nord-Varanger. (Niemi 1994) Fra siste halvdel av 1800-tallet ble finske bønder drevet til å søke utkomme på den arktiske havskysten i Petsamo på grunn av uår og avlingssvikt (Massa 1984:205). På finsk side ødela også finske nybyggeres svedjebruk samenes beiteland for tam- og villrein, og fordrev viltet fra de bebodde områdene. (Storå 1971:50) På russisk side økte den russiske befolkningen stadig, og på slutten av 1800-tallet begynte også komi-zyrjenske innvandrere og nenetsere å bosette seg på Kola. (Volkov 1996:123) Med disse innvandrerne fulgte konkurranse om fiske-, jakt-, og beiteressursene i de skoltesamiske områdene. Dette, sammen med den sterke økning i reindriften som fulgte med innvandrerne, bidro til slutt til en økonomisk, sosial og kulturell oppløsning av de skoltesamiske siidasamfunnene. (Vorren 1989)

⁷ Finland ble overdratt fra Sverige til Russland i 1809.

⁸ Vinterkrigen mellom Finland og Sovjetunionen varte fra 30. november 1939 til midten av mars 1940.

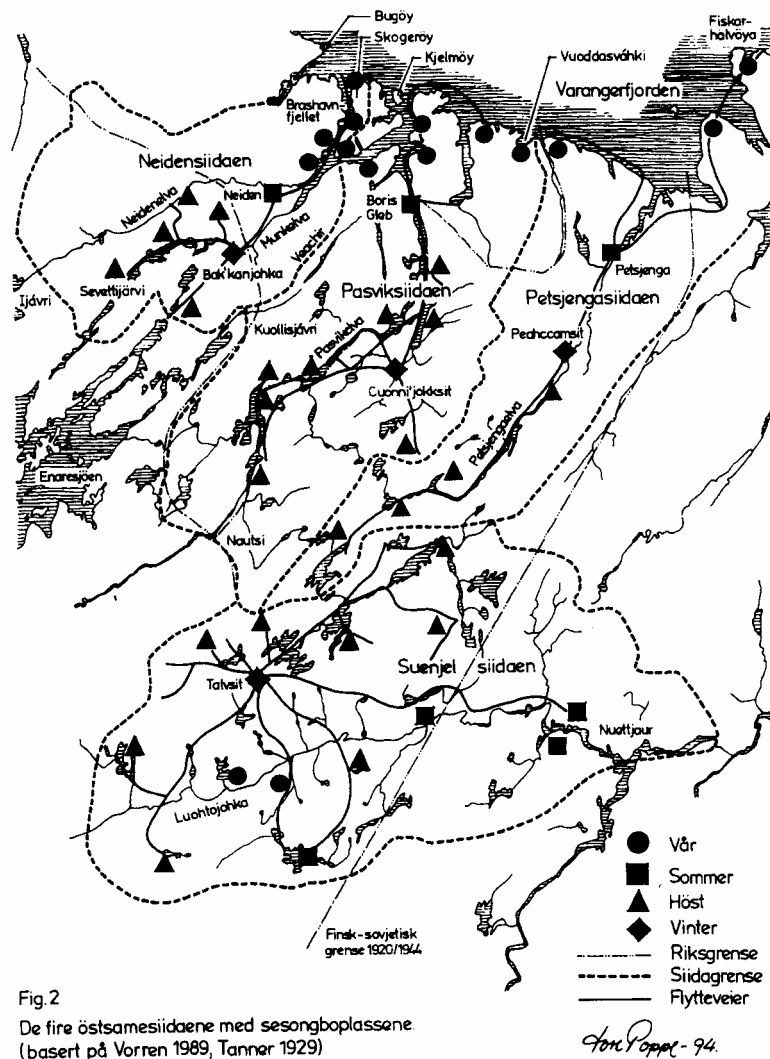

Fig.2
De fire östamesiidaene med sesongboplassene
(basert på Vorren 1989, Tannar 1929)

Fig. 2 Kart over siidaområder med sesongboplasser. (Niemi 1994:306)

1.4 Skoltesamene som forskningsobjekt

I årene 1997 til 2000 har det pågått et flerårig norsk-russisk kulturminnevern-samarbeidsprosjekt i regi av Sametinget/Samisk Kulturminneråd, Kola Science Senter og Lovozero Kultursenter. Første del av prosjektet gikk ut på å foreta arkivundersøkelser for å samle inn historisk materiale, samt å intervjuere informanter for å innhente skoltesamisk tradisjonskunnskap. Prosjektet har også omfattet registrering av skoltesamiske kulturminner på nordvestre Kola og grenseområdet Norge-Russland, samt utgravning av samiske boplasser på norsk side av Pasvikelva. Et viktig mål ved prosjektet har ikke minst vært å forsøke å revitalisere den skoltesamiske kulturarven ved å fremme bevisstheten om egen kultur blant skoltesamene.

Det som gjør dette prosjektet interessant fra et arkeologisk perspektiv er den bakenforliggende antakelsen om at den etnografiske kunnskapen som samles inn, også vil være relevant for forskning på samisk forhistorie generelt. Da samisk kulturminneråd i 1997 søkte riksantikvaren om midler til prosjektet, ble følgende argument brukt som faglig begrunnelse. *"Intervjuarbeidet skal forberede kulturminneregistrering i felt, og får fram kunnskap om hvordan de østsamiske siidaene i Russland og Norge ble brukt. Det er kjent at den gamle samiske samfunnsordningen og ressursutnyttningen var holdt i hevd lengst i de østsamiske områdene. Informasjonen vil derfor ha relevans også utenom disse områdene, som historisk (bakgrunn) for en tolkning av samisk historie, kulturlandskap og kulturminner generelt."*

Arkeologiens mest grunnleggende problemstilling er tolkningen av det arkeologiske materialet, dvs. hvordan vi kan 'forstå' de materielle levningene fra fortiden og hvordan vi kan nærme oss menneskene bak artefaktene. For å nærme oss dette målet er vi i realiteten ofte avhengige av å bringe inn komparativt materiale fra andre vitenskaper som f.eks antropologi, historie og etnografi i våre studier. Bruk av etnografiske analogier er en måte å trekke paralleller mellom forhold i etnografisk litteratur og funnkonstellasjoner fra forhistorisk tid og dermed fylle tomrommet mellom nåtid og fortid.

Fordi de skoltesamiske samfunnene antas å ikke ha gjennomgått den samme økonomiske differensierings-prosessen som fant sted i de vestlige samiske samfunn på 15-1600-tallet, antar man at den 'opprinnelige' samiske sosiale organisasjonsform og ressursutnyttningen ble bevart lengst i disse siidaene. I tillegg finnes lang befolkningsmessig og bosetningsmessig kontinuitet i området. Som et resultat av antakelsen om kulturell kontinuitet har en rekke arkeologer funnet det relevant å benytte seg av informasjon hentet fra skoltesamisk etnografi i sine studier av forhistoriske fangstsamfunn. (f.eks. Solberg 1909, Simonsen 1982, K. Schanche 1988, Odner 1992, Grydeland 1996)

Sentrale trekk ved den skoltesamiske samfunnsorganisasjonen som skrevne kilder beskriver, og som vi finner igjen i mange arkeologers rekonstruksjoner av fortidige fangstsamfunn er:

- bosetningsmønster: semi-nomadisme med årvisse flytninger mellom flere faste boplasser.
- økonomisk basis: selvforsyningsøkonomi basert på jakt, fiske og fangst
- sosial organisasjon: siidasamfunnet
- samfunnsstruktur: egalitær
- politisk organisasjon med et råd av eldre menn som øverste organ (norraz).

1.5 Oppgavens problemstillinger og disposisjon

Hovedmålsetningen med denne oppgaven er å sette søkelyset på bruken av etnografiske analogier i arkeologiske studier av forhistoriske fangstsamfunn, og å diskutere problemstillinger forbundet med dette, både på generelt nivå og med utgangspunkt i konkrete eksempler hentet fra skoltesamisk etnografi. Valget av dette temaet skyldes i første rekke at de teoretiske og metodiske problemstillingene som knytter seg til bruk av etnografi som bakgrunn for arkeologiske tolkninger kun i liten grad har blitt tatt opp til diskusjon av arkeologene som har benyttet samisk etnografi i sine studier av forhistoriske samfunn. Fravær av en bevisst kritisk holdning til bruk av etnografiske data i arkeologiske studier kan ha negative konsekvenser, som for eksempel at arkeologene reproducerer "skjevheter" som skjuler seg i de etnografiske beretningene. Spesielt vil jeg fokusere "formasjonsprosesser" som preger både etnografiske beretninger og påfølgende arkeologiske tolkninger som gjøres med basis i disse.

En av årsakene til at jeg finner det nødvendig å ta opp dette temaet til diskusjon er, at selv om etnografiske analogier er en av grunnpilarene i arkeologisk forskning, er etnohistoriske data i prinsippet lite egnet til å sammenstilles med arkeologiske data. Mens arkeologens materiale er produkter av faktisk adferd akkumulert over tid, er etnografi presentasjoner av beskrevet adferd innenfor begrensede tids- og stedsrammer. De utgjør stillbilder av kultur, ofte innhentet under korte feltopphold i samfunn hvis fortsatte eksistens er truet. Videre passerer informasjonen flere 'filtre' i form av informanter og forskere før de når leseren – i dette tilfellet arkeologen. I prosessen med å skape etnografiske beretninger dikotomiseres gjerne den romlige kontinuiteten, det konstrueres sosiale grenser og legges vekt på mønstre og homogenitet. Paradoksalt nok gjør dette at de etnografiske dataene tilrettelegges for å overføres på materiell kultur, fordi det arkeologiske materialet også har en tendens til å ha en diskontinuerlig romlig distribusjon, og utgravninger og registreringer gjerne blir konsentrert innenfor begrensede geografiske områder. Dette gjør at materialet lett lar seg tolke som avgrensede sosiale enheter i likhet med samfunnene som beskrives i etnografisk litteratur. (Wobst 1978) Med beretninger om nåtidige folkegrupper som hjelpemiddel står arkeologen dermed i fare for å la seg påvirke av etnografiens metodiske begrensninger i sin tolkning av det arkeologiske materialet.

Oppgavens overordnede problemstilling er altså at arkeologiske tolkninger, bevisst eller ubevisst, blir påvirket av etnografisk kunnskap, samt at både etnografisk og arkeologisk kunnskap blir til innenfor en videre sosial og politisk kontekst som er med på å forme de vitenskapelige diskursene. For å belyse de nevnte problemstillingene har jeg funnet det nødvendig å inkludere i oppgaven én innledende kildekritisk del, som introduksjon til teoretiske og metodiske faktorer som angår bruk av analogier, én arkeologisk del, som eksemplifiserer arkeologenes faktiske analogibruk, én etnografisk del for å kunne vurdere relevansen av overføringen av etnografisk kunnskap til en arkeologisk kontekst, samt én avsluttende diskusjonsdel, hvor blant annet de teoretiske betraktningene illustreres med

faktiske eksempler. Dette har fått oppgavens sideantall til å gå noe ut over det normerte omfang for en hovedoppgave. Imidlertid foretrekker jeg å presentere oppgaven slik, heller enn å kutte ned på deler som jeg anser som uunnværlige for den samlede diskusjonen. Jeg har også inkludert én appendix over ulike skrivemåter av navn på samiske siidaer, samt én appendix som i hovedsak består av utdrag fra et utvalg av de etnografiske kildene som det oftest blir henvisning til i de arkeologiske arbeidene som inngår i denne analysen.

Det jeg først ønsker å rette søkelyset på i min oppgave er de kildekritiske innvendingene som kan reises mot etnografi som kilde til analogier. Den første delen av min oppgave vil derfor omfatte en generell diskusjon omkring problemstillinger ved bruk av etnografiske analogier som verktøy for arkeologien, samt et kildekritisk blikk på etnografi som tekst. Her vil jeg også komme inn på spørsmålet om bakgrunnen for at etnografiske analogier kom til å bli ansett som nyttige for å forstå forhistoriske samfunn.

Dernest vil jeg gjennomgå arkeologiske tolkninger for å forsøke å vise konkret hvilke analogier som er overført fra (skolte)samisk etnografi til forhistoriske fangstsamfunn. I hovedsak vil analysen berøre forhold som bosetningsmønster og sosial organisasjon.

Den videre målsetningen er å gi en vurdering av kildesituasjonen når det gjelder samisk etnografi generelt og skoltesamisk etnografi spesielt. De etnografiske kildene vil bli undersøkt for å hente ut etnografiske data til sammenligning med de arkeologiske studiene. Jeg vil også forsøke å vurdere om de etnografiske kildene viser temporære endringer i forhold til terminologi og syn på den samiske kulturen.

En grunnleggende forutsetning for bruken av skoltesamisk etnografi i arkeologiske tolkninger er antakelsen om kulturell kontinuitet i området. Jeg finner det derfor nødvendig å stille spørsmålet om i hvor stor grad det virkelig er tilfelle at de skoltesamiske samfunnene har bevart en 'opprinnelig' samisk kulturform.

Avslutningsvis vil jeg forsøke å sette et konkret etnografisk eksempel inn i en bredere samfunnsmessig kontekst, og å vurdere de sosiale implikasjoner denne studien har fått for senere forskning, og for synet på (skolte)samisk kultur i fortid og nåtid.

2. Arkeologi og etnografi.

Ni reconstruimos, ni conocemos el pasado; a lo sumo, *reconocemos* uno o varios de nuestros presentes en el pasado.⁹
(Lull og Micó 1997:121)

Arkeologi defineres gjerne som studiet av menneskets fortid med utgangspunkt i de materielle levningene som tidligere samfunn har etterlatt seg. Å praktisere arkeologi blir således av mange sett på som ensbetydende med å foreta utgravninger på jakt etter rester av fortidig menneskelig virksomhet. Problemet med de arkeologiske kildene er imidlertid at de er notorisk ufullstendig, fragmenterte og mangetydige. Den store utfordringen for arkeologen består derfor ikke (bare) i å bruke spaden og graveskjeen, men også i å avdekke betydningen av de strukturene og gjenstandene som jorda gjemmer. Hovedmålet er å finne (igjen) den tapte historien bak artefaktene som fortidens mennesker en gang laget og brukte. Spørsmålet er hvordan vi kan få det arkeologiske materialet til å tale til oss om fortiden? På hvilken måte kan vi puste liv i menneskene bak artefaktene? Det er ofte behov for ytterligere informasjon for å gjøre dem forståelige. Denne informasjonen skaffes vanligvis til veie gjennom skrevne etno-historiske kilder.

Den forhistoriske arkeologien er i stor grad objekt-sentrert, til forskjell fra den historiske arkeologien som i tillegg er tekst-sentrert. Beskjeftigelsen med tekst har gjerne plassert den historiske arkeologien i en stesøsterlig posisjon i forhold til den 'virkelige' arkeologien. Dette skillet er imidlertid kunstig og historisk betinget. Det er et resultat av utviklingen av den moderne vitenskapen, hvis spesialisering i hovedsak har vært empirisk basert. Slik har ulike typer av kildemateriale, heller enn spørsmål og problemstillinger, kommet til å avgrense de ulike disiplinene. (Andrén 1997:113) Dessuten er også den forhistoriske arkeologiens befatning med tekst stor. Dette fordi man i realiteten ofte er avhengige av å bringe inn komparativt materiale fra andre disipliner for å tolke levningene fra fortiden. Dette er ikke minst framtrædende innenfor samisk arkeologi. I studier av samisk forhistorie fokuseres det primært på kulturminnetyper som gammetufter, urgraver, østlige smykker, offerplasser osv., som er viktige materielle uttrykk for samisk kultur. I vår konsentrasjon om det materielle må vi imidlertid ikke overse, at den hyppigste måten vi som arkeologer kommer i kontakt med samisk kultur gjerne er i form av blekk på et papir. Skriftlige kilder utgjør dermed en betydelig kildekategori i arbeidet med å gjenskape samisk forhistorie.

⁹ Vi hverken rekonstruerer eller kjenner fortiden; i ytterste forstand *gjenkjenner* vi en eller flere av våre nåtider i fortiden.

2.1 *Etnografi.*

Etymologisk stammer ordet etnografi fra gresk: "*ethnos*"; folk, og "*grafein*"; skrive, beskrive. Etnografi er altså studiet av folkenes levesett og omfatter beskrivelser av kultur- og samfunnsformer, religion, økonomi osv. I engelsktalende land betraktes gjerne etnografi, i likhet med arkeologi, som en undervitenskap av det generelle studiet av mennesket; antropologien. Begrepet etnografi kan omfatte både selve arbeidet med å studere folks levesett i felt og sluttproduktet av dette arbeidet, nemlig tekstene som produseres (Kalleberg 1987:7). På den ene siden er etnografi et svært vidtfavnende begrep som omfavner alle observasjoner og beskrivelser av kultur. Rekkevidden strekker seg fra isolerte bemerkninger til omfattende studier, av enhver som skrevet ned egne eller andres observasjoner. På den andre siden finner vi den etnografien som gjør krav på vitenskapelighet og som, ved hjelp av rigorøse metoder, foretar systematiske innsamlinger av data om folk og deres kultur. (Barfield 1997:158) I arkeologisk litteratur har benevnelsen etnografi vanligvis blitt brukt i betydningen feltbeskrivelser av en annen kultur. Disse beretningene danner videre grunnlag for analyser og tolkninger, hvilke har blitt sett på som hørende inn under sosialantropologien. Skillet mellom etnografi og antropologi er imidlertid vanskelig å opprettholde tatt i betraktning at feltstudier uunngåelig også omfatter analyse og fortolkning. (Orme 1981:1)

Arkeologer har alltid hatt uvurderlig nytte av etnografisk kunnskap i sine studier av forhistoriske samfunn. Ikke fordi etnografien i seg selv gir noen informasjon om forhistorien. Den har tvert imot som formål å gi en synkron beskrivelse av en gruppe mennesker og deres adferd; altså et studium hvor observatøren og de observerte er samtidige. (Davidson 1988:19) Årsaken til arkeologenes interesse for etnografi ligger i, at den utgjør et veritabelt skattkammer av observasjoner av såkalte tradisjonelle samfunn i ulike deler av verden. Klassiske eksempler på samfunn som har vært gjenstand for inngående etnografiske studier er inuitene i Nord-Canada, australske aboriginere, afrikanske buskmenn (!Kung), Hadza-folket fra Tanzania o.a. Fra disse og lignende kilder har arkeologene til alle tider forsynt seg rikelig med analogier.

2.2 *Tid og etnografi*

Det at etnografi kom til å bli sett på som nyttig for å forstå forhistoriske samfunn har sammenheng med endringer i synet på tid og 'de andre'. Tiden er en av faktorene som vi bruker til å definere forholdet mellom Selvet og den Andre, og bruk av tid er dermed en måte å skape det etnografiske objektet. Innenfor det middelalderske paradigmet hersket det kristne verdenssynet og den tradisjonelle bibelske kronologien medførte at hele den menneskelige

historien var begrenset til i overkant av 6000 år (Biskop Uscher). Det fantes derfor i denne perioden ingen 'forhistorie', dvs. ingen oppfatning av en tid som gikk forut for Det Gamle Testamentets rammer. Skillen mellom mennesker var heller ikke basert på avstand i tid. De førmoderne 'andre' var definert som kjetterne, 'de vantro', men de befant seg innenfor samme inkluderende tidsramme fordi de også var kandidater for frelse. De første steg på veien til å sekularisere tiden ble tatt ved å generalisere og universalisere den. 1700-tallets opplysningsbevegelse resulterte i at menneske, samfunn og natur ble løsrevet fra Gud. Opplysningstiden var tidsalderen for vitenskapelige reiser; for å observere, samle inn, klassifisere og beskrive verden ved bruk av fornuft og direkte erfaring. Den komparative metoden var standard metodologisk prosedyre og ideen om framskritt som en forutsigelig sosial og etisk prosess ble vektlagt. Man betraktet det som nødvendig å bringe "framskrittet" til de samfunn som, sett fra et vestlig perspektiv, hadde stagnert i sin utviklingsprosess. I denne settingen kom avstand i rom til å kunne gjenspeile avstand i tid, og relasjoner mellom enheter i verden kunne forstås som temporære relasjoner. (Fabian 1983) Det hersket en alminnelig tro på at samtidige naturfolk kunne tjene som modeller ved rekonstruksjoner av historisk utvikling (Malina & Vasicek 1990:24-25). Den kvalitative endringen i synet på tid, fra hellig til profan, hang sammen med et gjennombrudd for en kvantitativ utvidelse av tidsrammen. I 1830 utga Charles Lyell sin bok "Principles of Geology". Her introduserte Lyell uniformitarianismen; prinsippet om at alle geologiske endringer i fortiden var resultater av prosesser som virket over lang tid, og at de samme prosessene også var virksomme i nåtiden. Oppsummert var Lyells hovedtese at: *"all former changes of the organic and physical creation are referable to one uninterrupted succession of physical events, governed by laws now in operation"*. Det Lyell oppnådde var en teori som kunne redegjøre for verdens tilstand uten å måtte ty til religiøse forklaringer. Hans teori dannet grunnlaget for 1800-tallets forsøk på å formulere spesifikke teorier om evolusjon. Problemet med den bibelske kronologien var at den rett og slett ikke inneholdt nok tid for naturhistorien. Geologisk tid derimot medførte en enorm kvantitativ ekspansjon av tiden og tilbød dermed en tidsramme tilstrekkelig for utviklingslæren. Tiden ble med dette også naturalisert, dvs. løsrevet fra menneskets krønike. (Fabian 1983:1-35)

Oppløsningen av den klassiske kronologien og introduksjonen av det geologiske tidsperspektivet på begynnelsen av 1800-tallet etterlot seg menneskets oldtid som et historisk 'tomrom' (Svestad 1995:163). Løsningen på problemet ble å overføre prinsipper om suksesjon fra naturvitenskapene til humanvitenskapene. Lyells tese ble brukt som metafor for både en biologisk og en sosial evolusjon. Man forestilte seg at samme mekanismer som virket inn på organismer også virket inn på samfunn, og at samme metoder som ble benyttet innenfor naturvitenskapene derfor også burde kunne benyttes i studier av menneskelige samfunn. Denne tankegangen fant også grobunn innenfor skandinavisk arkeologi, noe følgende sitat fra Sven Nilsson viser: *"...If natural philosophy (the natural sciences) has*

been able to seek out in the earth and to discover the fragments of an animal Kingdom which perished long before man's appearance in the world, and by comparing the same with existing organisms, to place them before us almost in a living state, then also ought this science archaeology to be able, by availing itself of the same comparative method, to collect the remains of human races long since passed away, and of the works which they left behind, to draw a parallel between them and similar ones, which still exist on earth, and thus cut a way to knowledge of circumstances which have been, by comparing them with those which still exist." (Nilsson 1863/1868:lviii i Orme 1981:17)

I motsetning til Darwin som forestilte seg utviklingen som en ikke-måltrett endringsprosess, der ingen tilpasning sto over en annen, satte 1800-tallets kultur-evolusjonister likhetstegn mellom evolusjon og framskritt. Det var i denne settingen at etnografien som vitenskap tok form. Faget bidro i denne perioden med studier av ulike folkeslag som gjorde det mulig å bygge opp samfunnstypologier. Menneskets kulturutvikling ble innpasset i et ordnet endringsskjema med klart definerte stadier, hvor utviklingen gikk fra enkle eller 'lavere' til 'høyere' og mer komplekse former. (Furset 1994:9) Etnografiske eksempler ble brukt til å illustrere de ulike stadiene av samfunnsutviklingen, hvor evolusjonen omfattet både sosiale, politiske, religiøse og moralske fenomener. Samtidig kunne samfunnstypologiene knyttes an til, og hente næring fra, et voksende arkeologisk materiale. Forestillingen om kulturell utvikling dannet grunnlag for inndelingen av forhistorien i kronologiske perioder og for utarbeidelsen av den typologiske metoden hvor artefakter nærmest lovmessig knyttes til ulike utviklingstrinn. (ibid:10-11)

Bruk av etnografiske analogier gjorde det mulig å tilskrive historie til en tid uten historie (Svestad 1995:170). Den begynnende antropologiske praksis bidro samtidig med den intellektuelle plattform for legitimeringen av kolonialisme og imperialisme. I prinsippet inneholdt den naturaliserte tiden ingen kausal dimensjon; dvs. ikke noe grunnlag for plassering av folk og kulturer på en verdiskala. Men i antropologens hender ble tiden tilført en romlig dimensjon som dannet basis for en slik klassifisering av alle kulturer, fortidige og nåtidige. Slik man fant analogier mellom naturen og mennesket, syntes det også å være analoge forbindelser mellom samtidige naturfolk som sto nær 'den opphavlige tilstanden' og forhistoriske kulturer (ibid:168). Sosial evolusjon ble framstilt i form av et tredigram, men innbakt i denne utviklingstre-metaforen lå også en hierarkisk struktur. Fra evolusjonismen hadde antropologene adoptert ideen om at tid var ensbetydende med endring. Innenfor rammen av unilineær evolusjon ble tiden ikke oppfattet i kronologisk forstand, men som en sekvens av påfølgende stadier. Denne modellen om sammenhengende parallell evolusjon ble bare motsagt av den fortsatte eksistensen av jeger-samlersamfunn i fjerne verdenshjørner. (Malina & Vasicek 1990:43,53) De etnografiske 'andre' ble nå ikke lenger betegnet som 'de vantro', men som 'de primitive'; de som hadde strandet på bredden av historiens elv. Disse 'survivals' fra tidligere evolusjonsstadier reflekterte tilsynelatende paleolitiske levemåter og

kunne derfor studeres med tanke på rekonstruksjoner av livet i forhistorien. Tiden var ikke lenger inkluderende, men ekskluderende. (Fabian 1983)

Mot slutten av 1800-tallet ble evolusjonære skjemaer gradvis erstattet av kulturhistoriske teorier. Innenfor dette paradigmet ble tiden erstattet av steds-faktoren som den viktigste fokus for arkeologisk forskning. (Malina & Vasicek 1990:61) Oppfatningene omkring tid og 'de andre' ble imidlertid på mange måter videreført av kulturhistorikerne. Illustrerende for dette er diffusjonisten Graebers utsagn i hans bok, "Methode der Ethnologie" fra 1911: *"If I can demonstrate that the total culture, in a given span of time, did not change at all, or only in minor aspects, then I am entitled to interpret dates which fall into this period more or less as if they were contemporaneous."* (i Fabian 1983) Her finner vi nøkkelen til at etnografisk kjente jeger-samler kulturer fikk status som modeller for forhistoriske samfunn. I studier av 'uforanderlige' primitive kulturer kunne man rett og slett se bort ifra temporære relasjoner. De primitive var folk uten utvikling og dermed også folk uten historie. Funksjonalismen la senere hele tidsspørsmålet på is ved å konsentrere seg om universelle lover som skulle være gyldige alle steder til alle tider. Heller ikke strukturalismen, som baserte seg på synkrone analyser, bidro til betydelige endringer i synet på mennesket og tiden. Betegnelsen 'primitiv' har blitt byttet ut med merkelapper som 'tradisjonell' og 'urbefolkning' men heller ikke disse er annet enn temporære konsepter; de er kategorier med utgangspunkt i den vestlige tanke. Ennå idag er etnografisk kunnskap berørt av en fundamental motsetning. På den ene siden hviler dens validitet på forskning i felt som innebærer langvarig personlig samhandling med 'de andre'. Men denne kunnskapen settes deretter inn i en vitenskapelig kontekst som konstruerer 'den andre' på grunnlag av avstand, fysisk og tidsmessig (Fabian 1983:xi). Som konklusjon kan vi si at det ikke finnes noen kunnskap om 'de andre' som ikke er spekket med temporære, historiske og politiske implikasjoner. (Fabian 1983:1-35)

2.3 Etnografiske analogier.

Ordning av materiale og inndeling av elementer som deler fellestrekk i grupper er en strategi som er nyttig i enhver vitenskap. En slik inndeling er det første skritt på veien fra observasjon av individuelle fenomener til å oppnå generell kunnskap. Etableringen av enhver relasjon mellom empiriske fenomener er alltid avhengig av at det kan observeres en likhet, identitet, repetisjon eller analogi mellom elementene. (Lull og Micó 1997:113) Analogislutninger er resultater av en fundamental menneskelig tenkemåte. Denne innebærer at vi, på grunnlag av likheter i visse egenskaper eller relasjoner mellom to objekter, antar at det også finnes ytterligere likheter mellom objektene. Å foreta en analogislutning innebærer å sammenligne én ting med en annen. Assosiasjonene som gjør at visse objekter blir

gjenstand for sammenligning, og andre ikke, blir alltid determinert av våre tidligere erfaringer; inkludert våre målsettinger og våre tankemønstre. (Malina & Vasicek 1990:223)

For utviklingen av arkeologisk teori har målsetningen vært å etablere en måte å ordne materielle manifestasjoner, som er kompatibel med en generell sosial teori som kan forklare de observerte fenomenene. Det er imidlertid et vedvarende paradoks at den eneste måten vi kan forstå fortiden er gjennom vår kunnskap om nåtiden. Fortolkningen av det arkeologisk materialet baserer seg på analogier; dvs. på den empiriske nærheten mellom visse objekter fra fortiden og visse representasjoner i nåtiden. Arkeologiske tolkninger slik vi kjenner dem er ikke mulige uten etnografi fordi våre ideer om forhold i forhistorien er basert på analogier med lignende forhold i virkelige situasjoner. En rekonstruksjon av fortiden er således på mange måter en overføring av erkjennelse fra nåtiden til fortiden. Analogier er så innarbeidet i arkeologisk tankegang at vi ofte er ubevisste på at vi bruker dem. De ligger som et mer eller mindre usynlig nettverk som knytter den fortiden vi gjensker til vår egen samtid.

Etnografi kan utnyttes som kilde til analogier på mange ulike nivåer. Det enkleste planet er objektplanet hvor de enkelte artefaktene gjenkjennes og tilskrives en funksjon ut ifra likhetstrekk ved etnografisk lignende redskaper. I den andre enden av skalaen finner vi f.eks rekonstruksjoner av komplette sosiale systemer, samt beskrivelser og forklaringer på menneskets kulturelle utvikling på grunnlag av etnografiske data. Ofte blir etnografiske analogier brukt til å fylle hullene på de områdene hvor vi finner det vanskeligst å trekke kunnskap ut ifra det arkeologiske materialet, f.eks når det er snakk om sosiale og ideologiske forhold. (Orme 1981; Hodder 1982; Davidson 1988) Vanligvis trekkes paralleller til en livsstil kjent fra primitive samfunn, men analoge slutninger trekkes også ofte fra kunnskap om eget eller andre samtidige samfunn. Dette fordi arkeologen forutsetter at visse etnografiske data, under lignende omstendigheter, vil manifestere seg på samme måte i forhistorien. (Malina & Vasicek 1990:241)

2.3.1 Formelle og relasjonelle analogier

En analogi kan være et argument med formen: *"Alle objekter i klasse D har karaktertrekkene A,B,C til felles. Et annet objekt som later til å være i samme generelle klasse som D har karaktertrekkene A og B, derfor kan vi slutte at det også hadde karaktertrekk C."* (Davidson 1988:21, min oversettelse). Slutningen at visse likhetstrekk innebærer ytterligere likhet er kjennetegnende for argumentasjonen bak en *formell* analogi; dvs. en type analogi hvor det fokuseres på ytre formelementer. I denne definisjonen legges det dessuten vekt på en slags punkt-for-punkt overensstemmelse. Denne formen for analogier er best egnet til bestemmelse, ordning og klassifikasjon av objekter. Enkeltparalleller fra etnografien har blitt (mis)brukt på alle nivåer av arkeologiske

fortolkninger. En fare ved bruk av enkeltteksempler som tilsynelatende passer er, at andre mulige paralleller som kunne eksistere overses. Dette kan hindre undersøkelsen både av den fullstendige etnografiske bakgrunnen av det arkeologiske materialet. Problemstillingen slik Orme (1981:27) uttrykker den består i at: *"For too long, archaeologists have picked an example here and an example there from ethnographers' accounts of other peoples, to reinforce an interpretation of the evidence. And for too long, other archaeologists have plucked other examples from the literature to undermine that interpretation."*

En alternativ definisjon av analogi kan være: *"..the 'transportation' of information from one objekt to another on the basis of some relation of comparability between them."* (Umeov 1970, Wylie 1980 i Hodder 1982:16) Her stilles det ikke krav til et punkt-for-punkt samsvar. Imidlertid gjenstår det å spesifisere hvilken "relation of comparability" som må eksistere. Like sosiale fenomener kan manifestere seg forskjellig i det arkeologiske materialet. Samtidig kan likhet mellom elementer på ingen måte garantere at de har blitt produsert som et resultat av de samme sosiale prosesser. Selv om liknende mønstre kan observeres i nåtid og i arkeologisk materiale, kan adferden til de aktuelle sosiale grupper som har skapt disse mønstre være resultater vidt forskjellige faktorer. (Lull og Micó 1998:68)

Selv om etnografiske analogier alltid har blitt brukt i arkeologien, har dette sjeldent foregått på en eksplisitt og systematisk måte (Grønnow 1993:79). For å øke analogiens pålitelighet er viktig å utvide de analoge kildene, og her har etnoarkeologi og eksperimentell arkeologi spilt en viktig rolle. Én måte å styrke analogien er ved å påvise til et stort antall tilfeller av sammenfallende trekk på begge sider av analogislutningen. For eksempel trekkes paralleller ofte mellom historiske og forhistoriske tilfeller som befinner seg på samme "utviklingstrinn" og innenfor samme økologisk setting for å utvide analogiens generelle rekkevidde. En slik analogi kan ha karakter av en kryss-kulturell lov. (Hodder 1982:16-21)

Det vil imidlertid alltid eksistere en fare for at det som virker plausibelt for oss, selv med et rikt utvalg av kilder, likevel kan forbli fatalt etnosentrisk dersom vi ikke legger tilstrekkelig vekt på å undersøke den arkeologiske konteksten. Historisk kontinuitet og økonomisk/økologisk likhet er ikke i seg selv noen garanti for at der finnes ytterligere likhetstrekk mellom de etno-historiske kildene og det arkeologiske subjektet. (Wylie 1993:83) Det er nødvendig med en nærmere spesifisering over hvilke aspekter ved konteksten som er relevante. Den kulturelle konteksten omfatter langt mer enn det materielle miljøet, både funksjonelle og ideologiske aspekter må tas med i betraktningen. Alle kontekster er unike, det er derfor viktig å definere hvilke aspekter som er like, ulike og av usikker likhet. (Hodder 1982:24-26)

En optimal anvendelse av analogier får vi først dersom vi klarer å etablere en naturlig eller kulturell sammenheng mellom de ulike aspektene ved hjelp av en *relasjonell* analogi. I dette tilfellet må likhetstrekkene kunne påvises å stå i et nødvendig forhold til hverandre slik

at parallellene ikke kan være av tilfeldig art. Med andre ord må arkeologen kunne påvise hvorfor en variabel har en relevant tilknytning til en annen.

En definisjon av en slik analogi kan være: *"..the selective transportation of information from source to subject on the basis of a comparison that, fully developed, specifies how the 'terms' compared are similar, different, or of unknown likeness."* (Wylie 1985:93 i Ravn 1993:60)

I all bruk av analogier er det et krav at de må være relevante for den fortidige sammenhengen de innpasses i. For å fastslå relevans eller irrelevans er det viktig å arbeide med både kilde-siden (etnografien) og subjekt-siden (det arkeologiske materialet) av den analoge sammenligningen (Ravn 1993:65-66). Her er det fundamentalt at det etableres en konkret forbindelse. Det er ikke tilstrekkelig å påvise en kvantitativ sammenheng; en kvalitativ vurdering må også foretas. I tillegg til funksjonelle sammenhenger, må det også kunne etableres en årsakssammenheng mellom partene i analogien. Det må kunne påvises at likhetene ikke er av tilfeldig art, og at eventuelle forskjeller ikke er av betydning fordi de ikke står i et nødvendig forhold til de samsvarende elementene. Det må legges større vekt på det unike ved det arkeologiske materialet, dvs at analogien må vurderes i relasjon til den spesifikke kulturelle konteksten. (Hodder 1982:21-27) Praksis har reist tvil om den relasjonelle analogien er et realistisk verktøy for arkeologien. I teorien er den sett på som det ideelle redskapet, men det har vist seg vanskelig å nå opp til denne standarden, fordi det knapt eksisterer noen etnografisk kilde eller noe arkeologisk materiale som kan imøtekomme de høye kvalitetskravene. I praksis forblir derfor den styrkede formelle analogien arkeologens fremste hjelpemiddel. (Grønnow 1993)

Som poengtert er analogier en viktig metode for arkeologisk forskning. Imidlertid kan de aldri bli mer enn hjelpemidler. De kan være konkrete eller abstrakte, mer eller mindre detaljerte og underbygde, men de forblir kun analogier. Selv den høyeste grad av overensstemmelse mellom to objekter kan på ingen måte garantere at de er komparable på alle områder. Problemet med analogibruk er imidlertid ikke at vi villedes av besnærende likheter - analogiene i seg selv inneholder ingen lovnader. Det er derimot i våre fortolkninger av analogier og i utformingen av forklaringer og hypoteser basert på analogier at vi befinner oss på gyngende grunn.

Spørsmålet om integrasjon av historisk-etnografisk og arkeologisk kunnskap har også en filosofisk dimensjon. (Driscoll 1988) Kreativ tenkning er en viktig del av den arkeologiske fortolkningsprosessen, og her har etnografien en viktig funksjon som inspirasjonkilde. På den andre siden kan bruk av etnografiske analogier også virke innskrenkende. Når arkeologer benytter analogier i den hensikt å forsøke å nærme seg fortiden, står de samtidig i fare for å ikke oppnå annet enn å trekke nåtiden med seg inn i forhistorien. Mange av de spørsmålene som er relevante å stille ved bruk av etnografiske analogier henger sammen med de generelle erkjennelsesmessige problemene som

arkeologien blir stilt ovenfor: "*Kan vi frigjøre oss fra den tid vi selv lever i; kan vi fatte noe som ikke har paralleller i noe nåværende eller historisk kjent samfunn?*" (Olsen 1994:22). Universelle analogier skaper særlig store problemer når det gjelder sjansen for å gjenkjenne en fortid som skiller seg ut ifra noe vi kjenner idag (Wylie 1993:85). Et spørsmål som er høyst relevant å stille ved bruk av etnografiske analogier er hvilke moderne samfunn som kan tjene som modeller for forhistoriske. Dagens såkalt tradisjonelle samfunn er ikke 'levninger fra fortiden', men kulturer som fungerer innenfor en moderne kontekst. Etnografer har for eksempel kun hatt anledning til å studere jeger-samlersamfunn på et tidspunkt hvor de utgjorde en høyst marginal samfunnsform, i en verden preget av jordbruk, industri og kolonialisme. Det er all grunn til å stille spørsmål til hvor representative disse er som modeller for samfunn i forhistorisk tid, fordi det er usannsynlig at de representerer den fulle rekkevidden av kulturelle former som eksisterte i fortiden. (Olsen 1994:22) Det kan ikke tas for gitt at alle former for fortidig adferd har paralleller i adferd som lar seg observere idag. Heller ikke kan vi anta at alle former for kulturell adferd som er tilgjengelig for observasjon idag har paralleller i forhistorien. (Kramer 1979:2) De fleste forskere idag antar at svært kompliserte utviklingsprosesser skiller fortidige og nåtidige 'primitive' samfunn. Nåtidige etnografiske data kan derfor bare med utgangspunkt i kritiske evalueringer benyttes som grunnlag for sammenligninger. (Malina & Vasicek 1990:223)

2.4 Metodiske tilnærminger til etnografi.

Ideene og metodene som omfattes av benevnelsen 'etnografiske analogier' er av varierende art. Orme foretar i sin monografi "*Anthropology for Archaeologists*" (1981) en kategorisering av måten arkeologer gjør bruk av etnografiske og antropologiske studier. Hun argumenterer for at det meste av bruken kan deles inn i fem kategorier: "*the piecemeal use of parallels, ethnohistorical studies, ethnoarchaeology, ethnographic background and models, and comparative studies focussed on the past.*" (Orme 1981:21-25)

- Delvise paralleller (Piecemeal parallels):

Før bruken av etnografi ble gjenstand for debatt blant arkeologer var dette den mest vanlige formen for analogier å finne i arkeologiske arbeider. Et stort bruksområde for slike paralleller var ved identifisering av en hittil ukjent type artefakt eller struktur. Metoden gikk ut på å lete i den etnografiske litteraturen etter ting som syntes å vise likhetstrekk med hensyn til form og/eller funksjon. Fortsatt blir slike paralleller brukt til å forklare arkeologiske data som ikke lar seg tolke tilfredsstillende ut ifra tidligere erfaring. Et eksempel på slik analogibruk finner vi hos Simonsen (1979) som trekker paralleller mellom Gressbakkentuftene i Varanger og eskimoiske vinterhus på Vest-Grønland i nyere tid. (ibid:376)

- *Etnohistorie:*

Etnohistoriske studier forsøker å kombinere informasjon fra de tidligste etnografiske beskrivelsene fra et område med resultater av arkeologisk feltarbeid i samme område. Framgangsmåten, som kan benevnes retrospektiv metode eller "direct historical approach", går ut på å forsøke å etablere en kontinuitet mellom historiske og forhistoriske data. Denne bruken av etnografi er mest vanlig utenfor Europa, men har også i stor utstrekning blitt bruk innenfor samisk arkeologi. (f.eks. Olsen 1984; K. Schanche 1988)

- *Etnoarkeologi:*

Etnoarkeologi er studiet av levende samfunn fra et arkeologisk perspektiv; dvs. med fokus på de materielle levningene de skaper og etterlater seg. Bakgrunnen for utviklingen av studiet var et voksende ønske fra arkeologenes side om å kunne utforske på en systematisk måte forbindelsene mellom sosio-kulturell adferd og materiell kultur, for således å belyse hvordan visse trekk ved observerbar adferd kan reflekteres i det arkeologiske materialet. Alle former for menneskelig aktivitet som levner materielle uttrykk kan gjøres til gjenstand for slike undersøkelser. Eksperimentell arkeologi kan også kategoriseres som en form for etnoarkeologi. Etnoarkeologiske studier er ofte tett forbundet med etnohistoriske studier. Begge er spesialiserte tilnærminger til arkeologens behov for, og bruk av, etnografi. Disse kombinasjonene av arkeologi og etnografi er begge avhengig av eksistensen av (nylig) eksisterende samfunn i regionen hvor arkeologisk feltarbeid blir utført. Både etnohistorie og etnoarkeologi er i første rekke teknikker for å gjenfinne (recover) informasjon. Som etnografi, tar også etnoarkeologi utgangspunkt i studier av sosio-kulturell adferd innenfor en begrenset tidsramme, og er derfor primært egnet til komparasjoner med arkeologiske data med begrenset kronologisk og geografisk utstrekning (Kramer 1979:1-20).

- *Etnografisk bakgrunn og modeller:*

Dette er en systematisk bruk av en koherent samling av komparativt materiale til å belyse et visst arkeologisk fenomen. Hensikten kan være å utforme en spesifikk etnografisk modell for fortolkning, eller å skape en mer generell etnografisk bakgrunn for å belyse et arkeologisk problem. Bruk av resultatene av etnohistoriske og historiske studier kan i prinsippet også inkluderes i denne kategorien. Utgangspunktet er gjerne et arkeologisk problem som bestemmer letingen i etnografien.

- *Komparative studier and synteser:*

Denne metoden har likhetstrekk med den foregående, men kan like gjerne ta utgangspunkt i antropologien eller i teorier som er utformet på grunnlag av etnografisk studier som i et spesifikt arkeologisk problem. Etnografi i form av 'primærdata' brukes oftest i forbindelse med bakgrunnsstudier og utforming av modeller. Antropologiske studier som er av en mer analytisk natur kan også brukes til å skape modeller, men er først og fremst egnet til å benyttes ved komparative studier og sammenfatninger.

2.4.1 Paralleller og modeller

Arkeologenes syn på analogibruk henger til en viss grad sammen med synet på de samfunnene etnografiske paralleller hentes fra. Såkalte jeger-samlersamfunn er de mest benyttede etnografiske modellene for forhistoriske samfunn. Det dominerende synet på jeger-samlersamfunnene helt fram til midten av 1960-tallet gjenspeilte ideer om kulturell evolusjon og framskritt typiske for det vestlige verdenssynet, og arkeologien var preget av bruk av enkle etnografiske paralleller. Den underliggende antakelse syntes å være den samme som i det foregående århundre, nemlig at menneskelige samfunn i fortiden ikke var så ulike de primitive samfunn som ble studert av antropologene. (Orme 1981:17) Forskere som Clark (1951, 1952) og Childe (1956) formulerte generelle regler til fordel for analogier trukket mellom samfunn med likt miljø, teknologi, økonomi og, om mulig, historisk bakgrunn. Få arkeologer benyttet imidlertid analogier i den grad at de hadde behov for å benytte disse retningslinjene.

Først på 1960-tallet, gjennom innflytelse fra amerikansk arkeologi, fant det sted et teoretisk skifte i europeisk arkeologi som brakte med seg fornyet syn på etnografien. Den klassiske evolusjonistiske antakelsen om at nåtidige primitive samfunn nærmest var replika av forhistoriske, og at de dermed kunne tjene som direkte modeller for arkeologiske rekonstruksjoner, ble utsatt for sterk kritikk. (Malina & Vasicek 1990:223) Hovedinnvendingen mot bruken av etnografiske paralleller gikk ut på at metoden var uvitenskapelig og derfor upålitelig. Et problem besto i å velge ut hvilke aspekter som var vesentlige og relevante å overføre fra et objekt til et annet fordi ulike analogier ofte lot seg innpasse like godt i en forklaringsmodell. Elementet av subjektivitet, som eksisterer ved utvelgelse av analoge forbindelser, betydde en potensiell svekkelse av analogiens pålitelighet. (Hodder 1982) Isteden for å basere seg på data innhentet av etnografer, antropologer og andre ikke-arkeologer, bestemte den nye generasjonen arkeologer seg for selv å innhente og teste etnografisk informasjon. Med Ny-arkeologien fulgte etnoarkeologiske studier som fokuserte på relasjonene mellom dynamiske samfunnsprosesser og det statiske materialet som var et resultat av de samme prosessene i levende samfunn. Der hvor antatt fortidige prosesser ikke lot seg studere i nåtidige samfunn ble det foretatt eksperimenter og rekonstruksjoner med tanke på teknologi, funksjon og formasjon. Disse arbeidene bidro både til at en rekke etnografiske paralleller ble forkastet og til at nye hypoteser kunne formuleres.

En begivenhet som fikk stor innflytelse for synet på jeger-samlersamfunn generelt var konferansen "Man the Hunter" som fant sted i Chicago i 1966. Her ble relasjonene mellom arkeologi og antropologi utforsket og fornyet. Oppfattelsen av jeger-samler-tilværelsen som "nasty, brutish, and short" (Thomas Hobbes) ble imøtegått gjennom en rekke feltstudier. (Lee and DeVore 1968) Denne informasjonen ga etnografien en ny rolle som

inspirasjonskilde og som komparativt materiale for arkeologisk fortolkning. (Orme 1981:17-21)

Flannery (1972:29) var blant de første arkeologer som formulerte eksplisitte arbeidsmetoder ved bruk av etnografiske paralleller. Hans problem var at han fant at det etnografiske arkivet inneholdt et overveldende antall varierende eksempler. *"Examples were so many, and so varied, that I was forced to set up a series of ideal types against which the archaeological data could be tested. Each ideal type was an abstraction from various ethnographic examples, defined on the basis of structural features which I felt should be preserved archaeologically."* Ved å formulere ideen om en idealtypen unngikk Flannery problemene med å trekke spesifikke paralleller mellom nåtidige og fortidige samfunn. Senere forskere har gjort det samme siden, men ved å beskrive sine arbeider som modeller heller enn idealtyper. (Orme 1981:17-21)

På grunnlag av det etnografiske materialet innhentet fra diverse grupper over hele verden ble det utarbeidet en sosial typologi, fra band via stamme og høvdingdømme til stat, hvor den politiske organisasjonen ble assosiert med økonomiske og ideologiske elementer. Hvert stadium ble også utstyrt med visse materielle korrelater og teknologier. Til sammen utgjorde disse elementene en syntese av fellesfaktorer observert hos grupper som geografisk og temporært befant seg fjernt fra hverandre. Fordelen var at typologien tillot ny-arkeologene å situere boplassene og regionene som de studerte sosialt, økonomisk og politisk på en relativt enkel måte og at inndelingen også tillot komparasjoner. Innholdet i hvert stadium ble imidlertid definert induktivt og gjennom analogier. Det forhistoriske materialet ble fortolket ved hjelp av analogier trukket fra en antatt kjent etnografisk nåtid. Ny-Arkeologien kan på denne måten sies å ha gått fra ambisjonen om å kontrastere vitenskapelige modeller for å generere universelle lover, til praksisen å illustrere antropologiske beretninger. (Lull og Micó 1998:70-72)

2.4.2 Direct historical approach.

Det har blitt foreslått at en formell analogi blir mer pålitelig når antallet likhetstrekk øker. (Hodder 1982) En måte å oppnå en økning i formell overensstemmelse er gjennom å sammenligne nyere arkeologiske boplasser med moderne boplasser i samme område for dermed å etablere en direkte historisk kontinuitet. Retrospektiv metode og analogi er på mange måter to parallelle begreper brukt i denne sammenhengen. Begge er metoder til å gå fra det kjente til det ukjente og bak begge ligger en erkjennelse av en sammenheng mellom elementer på tvers av tid og rom. Som navnet tilsier innebærer retrospektiv metode å foreta et tilbakeblikk. Man tar da utgangspunkt i historisk kjente forhold å forsøker å spore disse lenger tilbake i tid, dvs. at man søker å etablere en historisk kontinuitet. (Nordeide 1997:49)

Bakgrunnen for denne metoden ligger i antakelsen om, at dersom det ikke hadde funnet sted noen vesentlige befolkningsendringer, kan etnografiske data om et folk som levde innenfor en region i historisk tid brukes relativt uproblematisk som forklaringsgrunnlag for arkeologiske data fra samme område. Dette er et 'flatt' syn på historien som baserer seg på antakelsen om at forhistorien ikke er kvalitativt forskjellig fra den etnografiske nåtiden. Et problematisk aspekt ved metoden er at en slik fornektning av kulturelle endringer gjør arkeologien underordnet etnografi. Dette fordi standpunktet også innebærer at ikke noe kan læres fra arkeologien som ikke etnografien på en enklere måte kan gi svaret på. Samtidig kan antakelsen om kulturell kontinuitet bidra til å forsterke negative stereotypier av folkene som gjøres til gjenstand for studiene. (Trigger 1989:124-125)

Den første til å benytte en retrospektiv metode til å studere større regioner var Gustaf Kossinna. Hans målsetning var å lokalisere indo-europeernes, og dermed også Germanernes opprinnelige hjemland. For å nå dette utviklet han en metode han kalte bosetningsarkeologi (Siedlungsarchäologie). Hans utgangspunkt var teorien om at kulturell kontinuitet også var et sikkert tegn på etnisk kontinuitet. Ved å identifisere historisk kjente etniske grupper med visse arkeologiske kulturer mente han at det skulle være mulig å følge deres spor bakover i tid og rom. På dette grunnlaget foretok han en organisering av det arkeologiske materialet i Sentral-Europa slik at det framsto som en mosaikk av kulturer. (Kossina 1911, Trigger 1989:165)

Den vitenskapelige bruken av retrospektiv metode ble imidlertid først initiert av ny-arkeologene. Metoden som har fått navnet '*the direct historical approach*' har sin opprinnelse i nord-amerikansk arkeologi som en framgangsmåte for å studere indiansk forhistorie. I USA kunne det observeres en klar kontinuitet i studieobjekt mellom samfunnene hvis materielle levninger ble dokumentert av arkeologene og de indianske samfunn som var objekt for antropologene. Også i Storbritannia fant det sted en synkronisasjon av målsetninger mellom fagene. (Lull og Micó 1998:63) Det var interessen for å forstå arkeologiske spor fra et funksjonelt perspektiv som fikk arkeologer til å fornye sine bånd med etnologene. For å forstå korrelasjoner mellom sosial adferd og materiell kultur mente Binford (1962) at arkeologene måtte ha erfaring som etnologer, og at komparative etnografiske studier var veien til å skaffe innsikt i de regelmessighetene som Binford mente var karakteristiske for menneskelig adferd.

Selv om identifikasjonen mellom antropologi og arkeologi ikke var like framtrepende i Europa som i USA, delte de prosessuelle arkeologene i Europa de amerikanske arkeologenes universalisme, og benyttet seg også av deres etnografiske beskrivelser for å gi liv til de forhistoriske samfunn som de studerte. (Lull og Micó 1998:63)

2.4.3 "The Ethnographic Present"

Den moderne etnografien ble skapt med målsettingen å studere 'den andre', og jeger-samler-studienes historie har i utstrakt grad vært knyttet til konseptet om 'de primitive'. Forskningen har for en stor del vært en søken etter originaler og opprinnelser. En lignende målsetning har ledet arkeologer til å ta i bruk en bestemt tilnæringsmåte ved rekonstruksjoner av fortidige samfunn. Denne metoden tar utgangspunkt i historisk kjente forhold, og går ut på å forsøke rekonstruere en form for "*ethnographic present*", dvs. det antatte tidspunktet hvor den historiske befolkningen var mindre påvirket av kulturkontakt. (Wobst 1978:304) Metodisk tar man utgangspunkt i samfunnet slik etnografiske eller historiske kilder beskriver det, og forsøker å nå tilbake til mer opprinnelige forhold ved å skrelle vekk lagene med ytre påvirkning. Denne ideen om et "ethnographic present" henger imidlertid sammen med et foreldet kulturbegrep, hvor man så på folkegrupper som lukkede enheter og hvor man mente isolasjon var avgjørende for å bevare kulturelt mangfold. Nyere antropologisk teori (Barth 1969) konkluderer med at etniske grupper ikke kan studeres i isolasjon, men kun sett i relasjon til andre etniske enheter. Kontakt er nettopp forutsetningen for dannelsen og bevaringen av etniske grenser. Det gir derfor ingen mening å snakke om en kultur i 'original' eller 'upåvirket' tilstand. I tillegg er hele konseptet om en slikt ren og upåvirket tilstand en oppfatning av tradisjonelle samfunn som er faretruende statisk og som kan bidra til å forsterke etnografiske stereotypier. (Davidson 1988:19)

Den antropologiske forestillingen om innfødte samfunn; 'the Natives', er sterkt farget av ideen om et "ethnographic present". 'Den innfødte' er selve legemliggjøringen av det opprinnelige mennesket. I antropologisk sammenheng er 'den innfødte' en person som er født på, og dermed knyttet til, et sted som er under studium av en antropolog. Særlig snakker vi her om personer og steder som befinner seg fjernt fra vårt eget Vesten. Denne stedstilhørigheten innebærer ikke bare assosiasjoner til et sted den innfødte er knyttet til, men også til et sted han eller hun er bundet til. Årsaken til dette kan være fysisk immobilitet, eller mer subtilt, økologisk immobilitet; dvs. stedsbundethet som en funksjon av tilpasning til et spesifikt naturmiljø. Mer betenkelige er forestillinger om at immobiliteten også har en moralsk og intellektuell dimensjon; at den innfødte er fanget i sin egen tenkemåte. På den andre siden er antropologer fullstendig klar over at de kulturer de studerer slett ikke er så bundet. De fleste 'innfødte' grupper som har blitt studert har på forskjellige måter blitt berørt av kunnskap fra andre verdener. Kulturelle trekk har alltid vært delt mellom kulturer og overført over store avstander, og jeger-samlerne har vært involvert i større regionale og til og med internasjonale maktstrukturer og utvekslingssystemer så lenge at etnografer aldri har hatt muligheten til å studere dem i noen 'original' tilstand (Wobst 1978; Lee 1992). Antropologen Appadurai (1988) stiller derfor spørsmålsteget ved om det noensinne har eksistert innfødte, bundet til visse steder og forskånet for påvirkning fra verden omkring,

andre steder enn i antropologens fantasi. Hva skyldes det så at 'den innfødte' fortsatt synes å leve i beste velgående i den antropologiske forestillingsverden? Ideens hegemoniske stilling har sammenheng med antropologiens tendens til å la visse trekk ved en kultur representere det essensielle ved hele kulturen. Slike ideer skaper dermed en snarvei til en analyse og oppsummeringer av den kulturelle kompleksiteten. Samtidig knyttes steder og kulturelle tema sammen til en enhet. Et problem med denne formen for stereotypisering er imidlertid at den påfører antropologien større tap i form av innskrenket forståelse av mennesker og steder, enn den gagner med sin retoriske og komparative anvendelighet. (Appadurai 1988)

Av større konsekvens er, at ideen om såkalte primitive samfunn aldri har vært eksklusiv for antropologien. Primitive samfunn, betraktet som et nøytralt konsept, har vært velegnet som grunnlag for debatt omkring moderne samfunn, og politiske tenkere med vidt forskjellige perspektiver har funnet en direkte motsats til samtiden i primitive samfunn, som de har utstyrt med kontrasterende karakteristika. Konseptet har således bidratt til å forme flere generasjoners historiske og politiske bevissthet gjennom å gjøre tjeneste for imperialister, nasjonalister, anarkister og marxister. Disse ideologiske funksjonene forklarer mye av den styrke og varighet som karakteriserer den klassiske ideen om primitive samfunn. Konseptet har vært utsatt for betydelige transformasjoner, men uten å avvike fra den opprinnelige modellen. Selv om etnografiske studier har bidratt med avvikende eksempler har disse ikke kunnet rukke ved den overordnede teorien. (Kuper 1988:1-14,231-244)

2.5 Konklusjon

Vi besitter alle visse ideer, bilder og forestillinger om hvordan fortidens mennesker så ut, hva de levde av, hvilke samfunn de levde i, hvilke gjenstander og klær de brukte, osv. Alle disse forestillingene og alt det vi mener å 'vite' om forhistorien har sin opprinnelse i den kunnskapen vi har om oss selv, vår erfaring, vårt samfunn og vår omverden, samt ting vi har lest eller blitt fortalt om andre kulturer i vår samtid eller nære fortid. Uten denne kunnskapen om nåtiden kan vi ikke engang begynne å forstå fortiden.

Arkeologens tolkning av forhistorisk materiale består på mange måter i en overførsel av kunnskap fra nåtiden til fortiden i form av analogislutninger, og blant de viktigste kildene til analogier finner vi etnografien. I arkeologiske arbeider opptrer etnografiske data i mange former. De blir utnyttet i form av 'primærdata', som komparativt materiale og bearbeidet til synteser og generelle modeller. Blant de etnografiske analogienes grunnleggende funksjoner er identifisering av artefakter og strukturer, bestemmelse av deres funksjon, samt ordning og klassifisering av det arkeologiske materialet. Etnoarkeologi og eksperimentell arkeologi baserer seg direkte på gjenoppdaging, innhenting og utprøving av etnografisk kunnskap for utnyttelse i arkeologisk forskning. Blant etnografiens mange funksjoner er å underbygge

tolkninger, inspirere til utforming av forklaringer og hypoteser, og sammenstilles med arkeologiske data for å styrke eller svekke teorier om menneskelig adferd i forhistorien. Imidlertid har etnografien også misbrukes - den kan skape stereotyper, produsere kunstige grenser og mønstre, og virke villedende og innskrenkende. Etnografier er statiske og subjektive beretninger, preget av politiske og ideologiske faktorer, og presenterer androsentriske og eurosentriske perspektiver. Disse begrensningene, som kjennetegner etnografiske kilder, er tema for neste kapittel.

3 Formasjonsprosesser

Ved bruk av etnografi har arkeologene sjeldent tilgang til kunnskap om de ulike folkegruppene direkte, og må derfor basere seg på tekster som andre har skrevet om dem. Arkeologene har i økende grad blitt oppmerksomme på at naturlige og kulturelle formasjonsprosessene kan ha påvirket dannelsen og bevaringen av det arkeologiske materialet. Dette innebærer også en bevissthet omkring hvordan disse påvirkningene kan influere på forskerens tolkning av de arkeologiske kildene. Arkeologene har imidlertid ikke i like stor grad vært oppmerksomme på de 'formasjonsprosesser' som det etnohistoriske materialet har vært utsatt for, og har derfor en tendens til å lese etnografi ganske ukritisk. For bedre å kunne bedømme validiteten av den informasjonen beretningen gir er det nødvendig med kunnskap om kilden og dens kontekst. Når vi vet hvem som produserte den, for hvem og hvorfor, vil vi bedre være istand til å oppdage og luke ut forskjellige 'forvrengninger.' (Hammersley og Atkinson 1987:113) Etnografiske kilder er historiske dvs. kulturavhengige, tids- og stedstypiske og for å kunne trekke paralleller fra etnografien til fortida er det nødvendig med kunnskap om skriftlige kilder og en kritisk holdning til den informasjonen disse gir. (Nordeide 1997:48) På samme måten som det er naturlig å stille spørsmål ved representativiteten til det arkeologiske materialet, er kildekritiske spørsmål også av stor betydning ved bruk av etnografiske data. Identifikasjonen av 'formasjonsprosesser' er derfor et vesentlig steg på veien mot enhver seriøs tolkning.

I dette delkapittelet vil jeg gå litt nærmere inn på hvilke formasjonsprosesser som virker inn på produksjonen av det etnohistoriske materialet som vi henter analogier fra. Hensikten med dette er, på den ene siden å skjerpe arkeologens kritiske sans i omgang med etnografi. På den andre siden er det viktig å understreke at de samme prosessene som ligger bak utformingen av etnografier også i høy grad er virksomme når det gjelder arkeologiske publikasjoner, og problemstillingene som følger med er dermed like relevante for arkeologen som for etnografen.

3.1 *Etnografiens poetikk*

What is the ethnographers magic,
by which he is able to evoke the real spirits of the natives,
the true picture of tribal life?

(Bronislaw Malinowski 1922)

Det var en gang hvor etnografene kunne trollbinde den vestlige verden med sine skildringer av fjerne kulturer og samfunn. Disse etnografiske beretningene ga inntrykk av, på magisk vis, å fange inn det sanne bildet av folkegrupper som i utgangspunktet var fremmede

både for forfatteren og leseren. Selve etnografien syntes å ha blitt unnfanget som et naturlig resultat av møtet mellom forskeren og hans subjekter. Det faktum at forfatteren personlig hadde 'vært der' garanterte for at hans kulturelle portretter var autentiske, og hans status som vitenskapsmann ga beretningene ubestridt autoritet. Den vedvarende ideologien innenfor vitenskaper som etnografi har vært, at deres representasjoner av kultur var refleksjoner av deres observasjoner, deres analyser objektive og deres tekster upåvirket av historiske og litterære prosesser. Utgivelsen av Clifford og Marcus' bok, *"Writing Culture"* (1986), førte på mange vis til etnografiens tap av uskyld. Denne boken dannet utgangspunkt for en omfattende teoretisk debatt innen antropologien omkring mulighetene og problemene knyttet til det å representere andre folks verdener (James m.fl. 1997:1).

Tradisjonelt har etnografens arbeidsmetode bestått av datainnsamling i felt gjennom deltakende observasjon og uformelle intervjuer. Lite oppmerksomhet har imidlertid blitt rettet mot den prosessen hvorigjennom all denne spørring, lytting, deltakelsen og observasjonen siden ble omformet til en etno-grafi (av gresk: grafein - skrive). Etnografisk arbeid dreier seg, ved siden av feltarbeid, også i høy grad om skriving. Det trivielle faktum, at etnografisk virksomhet medfører utforming av tekster, har imidlertid dypere implikasjoner, som først i senere tid har kommet i fokus innen samfunnsvitenskapene. Denne relativt nyvakte interessen for tekst henger sammen med den 'lingvistiske vendingen' innenfor samfunnsvitenskapene, som blant annet kommer til uttrykk gjennom analytiske perspektiver som 'diskurs'-analyser, strukturalisme, post-strukturalisme, hermeneutikk og kritisk teori (Atkinson 1990:6).

For etnografen betydde denne vendingen en avsløring av hans magi; trollmannen sto igjen demaskert; berøvet fortrylleslør framsto tryllestaven hans i form av en penn og trylleformularene hans som retorikk.

Et mål ved dette kapittelet vil være å rette oppmerksomheten mot 'litterære' og 'retoriske' trekk ved etnografien. Gjennom å studere etnografiens poetikk, dvs. de tekstuelle konvensjonene som ligger bak konstruksjonen og fortolkningen av etnografiske beretninger (Atkinson 1990:3), bringes forfatterens rolle fram i lyset og det dannes grunnlag for kritiske refleksjoner vedrørende etnografisk praksis og metoder. Viktige spørsmål å stille i denne sammenhengen er: Hvem snakker? Hvem skriver? Når og hvor? Med eller til hvem? Innenfor hvilke institusjonelle og historiske rammer? (Clifford 1986:13) Slike spørsmål krever at vi retter oppmerksomheten mot måten vi skriver på, som en måte å skape og forstå verden. Skriving kan ikke reduseres til et metodespørsmål. Det er nemlig ikke mulig å gi en ren og objektivt framstilling av sakens 'fakta', adskilt fra det medium de blir kommunisert gjennom. Ved å ikle den etnografiske forskningens 'fakta' og 'oppdagelser' språklig drakt, konstrueres en virkelighet. Etnografi vil alltid være en form for historieskrivning og det er derfor ikke på noen måte 'virkeligheten' i seg selv som taler til oss. (Knudsen 1989:35) Ved å rette søkelyset mot skapelsen av tekst, trer samtidig kulturelle beskrivelers konstruerte og

kunstige natur fram i skarpt relieff (Clifford 1986:2).

Etnografien har tradisjonelt gjort krav på å representere 'hele kulturer'. Kollektive forståelser og representasjoner var derfor tidligere antropologiens varemerke. Denne holistiske ideologien som ligger bak konsepter som 'kultur', tillot etnografen å overskride begrensningene ved et materiale som er bundet til lokale kontekster - individet, øyeblikket og stedet. (James m.fl. 1997:8) Veien fra individuelle, ofte usammenhengende og motstridende utsagn til et rekonstruert hele som vi oppfatter som koherent er imidlertid langt fra likefrem. Verden består av en tredimensjonal virkelighet. Teksten, som en lineær samling av ord, er åpenbart ikke en kopi av de originale tredimensjonale hendelser og erfaringer som finner sted i denne virkeligheten. (ibid:11) Ingen tekst kan derfor 'avbilde' eller gi en komplett beskrivelse av verden. Selve språket, enten skriftlig eller muntlig, mangler kapasitet til dette fordi dets mening er kontekstavhengig og går ut over det rent bokstavelige. (Atkinson 1990:40). Det som framstår som en mer eller mindre koherent beskrivelse av 'virkeligheten' kan i realiteten analyseres som bare én av mange mulige beretninger.

Det er ikke mulig å gjenskape en hel kultur gjennom etnografi, kun bestemte øyeblikk av etnografisk produksjon. Den kulturelle og historiske virkeligheten kildene belyser er ikke den fullstendige, men representerer et selektivt utvalg av observasjoner som forfatteren finner signifikante. I en etnografisk forskningsprosess er det åpenbart ikke mulig å observere alle aspekter ved samfunnet; i tillegg er det bare et utvalg av de observerte aspektene som finnes verdt å viderefremme. Bak opplysningene som presenteres ligger bevisste eller ubevisste eksklusjoner og bruk av retorikk. 'Sannhetene' som framkommer på papiret har altså gjennomgått en systematisering og økonomisering på veien fra iakttagelse til formidling. Det bildet som etnografien kan vise oss av et samfunn kan aldri bli det komplette. På grunn av dette er det viktig å ikke bare lese det som står trykt på papiret, men også å lese mellom linjene. (Clifford 1986) Betydningen av en tekst kan ligge like mye i det som forblir uskrevet, som i det faktisk skrevne. Viktige spørsmål å stille i denne sammenhengen er; hvorfor opptrer visse utsagn, konsepter og ord i teksten, og hvorfor har disse blitt valgt framfor andre. Å søke det usagte er ikke i dette tilfellet ment som en søken etter tekstens dypere mening, men derimot en undersøkelse av tekstens eksteriør som har til hensikt å oppdage fortielsene, oppholdene og meningen mellom linjene. (Tilley 1990:148)

Hvordan kan så etnografen skape en meningsfull redegjørelse ut ifra den kakofoni av inntrykk som han overøses med? En mye brukt metafor for etnografisk beskrivelse er oversettelse. I dette ligger en forståelse av en metode til å gjøre det ukjente kjent. En måte å oppnå dette på er å påføre observasjonene en narrativ struktur. En meningsfull tekst består for oss av en begynnelse, en midtdel og en slutt som er bundet sammen i en temporal og en kausal struktur. Narrativitet er et middel til å skape sammenheng og orden i begivenheter. Den narrative stilen i seg selv produserer koherens og enhet fra variable og fragmenterte kilder. Denne orden, sammen med evt. vurderende konnotasjoner, eksisterer ikke i verden

uavhengig av teksten. Det er et element av bricolage i både etnografisk og historisk skriving. Begge benytter metaforer eller modeller for å tilføre sitt materiale orden, sammenheng og mening (Atkinson 1990:49)

Et annet element av oversettelse finnes i etnografens bruk av deskriptiv skriving som et middel til også å komme med implisitte analyser, kommentarer og synspunkter. Forfatteren leser fysiske og kulturelle tegn og transkriberer disse fra fysiske til sosiale observasjoner. Etnografen beveger seg dermed fra form til innhold - fra 'signifier' til 'signified'. (Atkinson 1990:57-63) Et eksempel på dette finner vi hos Charuzin i hans verk "Russiske samer" (1890) Han åpner sin beretning om samenes fortidige og nåtidige tilværelse med en beskrivelse av de geografiske og økologiske betingelsene i deres leveområde. I poetiske ordelag beskriver han årstidenes gang, landets topografi og vegetasjon, dets rikdom på naturressurser og avslutter kapittelet med noen ord om dets harde og ugjestmilde klima. Som konklusjon fastslår han: *"Det er klart, at bare en tung, fatal sjebnens krav, kan ha brakt et folk hit, og holdt det innenfor grensene av dagens Lappland så mange århundrer. Av godvilje, av eget ønske, ville ikke noe folk forbli her."* (Charuzin 1890:13, min oversettelse) Slik blir sosiale observasjoner omkring samenes stilling i samfunnet vevd inn i den fysiske beskrivelsen av Lappland. Charuzin bruker i dette åpningskapittelet selve de fysiske omgivelsene som argument for den marginale sosiale posisjonen han senere i boken tilskriver samene. Selve deres tilstedeværelse i dette ugjestmilde landet definerer dem som fortrenget, utstøtte; som ofre for en ublid skjebne.

Etnografisk praksis er beheftet med mange fallgruver. Slik oppsummerer Clifford i "Writing Culture" (1986:6) kort etnografiens dilemma:

"Ethnographic writing is determined in at least six ways: (1) contextually (it draws from and creates meaningful social milieux); (2) rhetorically (it uses and is used by expressive conventions); (3) institutionally (one writes within, and against, specific traditions, disciplines and audiences); (4) generically (an ethnography is usually distinguishable from a novel or a travel account); (5) politically (the authority to represent cultural realities is unequally shared and at times contested); (6) historically (all the above conventions and constraints are changing). These determinations govern the inscription of coherent ethnographic fictions."

Disse seks punktene rommer det meste av de innvendingene som blir reist mot etnografien som praksis i etterkant av den lingvistiske vendingen. Jeg finner det derfor hensiktsmessig å gå litt nærmere inn på de enkelte punktene.

3.1.1 Kontekstuell

Iflg. Clifford er etnografisk skriving kontekstuellt determinert fordi teksten på den ene siden formes av det sosiale miljøet den skapes innenfor, og på den andre siden selv skaper meningsfulle sosiale miljøer. For å forklare dette er det hensiktsmessig å se nærmere på begrepet diskurs. En av de som har vært sentrale i innføringen og befestningen av diskursbegrepet er Michel Foucault. Ordets betydning henspeiler til språk, tekst og tale, men begrepet har også en denotasjon som når ut over det lingvistiske og knytter sammen språk og samfunn. Mens språket danner et system for et uendelig antall mulige utsagn, består diskursen av alle de utsagn som faktisk har blitt ytret. Utsagn, hjelpemidler, praksiser og institusjoner danner samlet et diskursivt felt. Dette utgjør et system som regulerer det som blir ytret innenfor feltet på grunnlag av det som allerede er sagt. Foucaults analyse kan ordnes i tre nivåer: på det første nivået finner vi utsagn, på det andre diskurser som består av en samling av en bestemt type utsagn, og på det tredje nivået finner vi diskursive formasjoner som utgjør det lovregulerte feltet som utsagn og diskurs inngår i. (Foucault 1970, 1974, 1993; Schaanning 1997:180-193)

En diskurs kan bare beskrives gjennom å beskrive hvordan den er blitt til. Dette gjelder også for vitenskaper. For å forstå deres rolle og status i samfunnet er det nødvendig å undersøke også hele det settet av praksiser, dvs. de diskursive formasjonene, de har sitt opphav i. Her kan Bruno Latours teorier brukes til å bygge videre på Foucaults diskursbegrep. Mens Foucault ser på diskurser som autonome felt, vil Latour ikke plassere diskurser som noe utvendig i forhold til den materielle virkeligheten i verden omkring. De er ikke løsrevet fra naturen og samfunnet, men skapes av mennesker ved hjelp av konkrete instrumenter, i bestemte praksiser, innenfor bestemte institusjoner. Vitenskapen må derfor studeres i virksomhet; slik den drives i praksis. (Latour 1987; Schaanning 1997:206-207)

En diskurs består av alt det som ytres og tenkes om et bestemt objekt, i tillegg kommer de forskjellige sett av regler, systemer og prosedyrer som bestemmer hva som kan ytres. Visse eksklusjonsprosedyrer virker nemlig på diskursen fra utsiden. Systemet omfatter visse lover som bestemmer hva som er mulig å si, hvilke assosiasjoner et utsagn vekker og hvordan det blir mottatt. Effekten av disse er at vi ikke er fri til å si hva som helst, når som helst og i enhver sammenheng. (Sheridan 1980:121-123) Et utsagns sannhetsverdi kan sies å avhenge av den konteksten det framsettes innenfor og av hvem som framsetter det, i like høy grad som av noen uavhengig ytre sannhet. Ethvert kulturelt portrett eksisterer i en kontekst av allerede eksisterende portretter og nye vitenskapelige skrifter er i større eller mindre grad parasittiske på eldre skrifter (Maanen 1995:30). Disse gjenspeiler derfor ikke bare sitt objekt gjennom en nøytral og frittstående representasjon, men blir derimot utformet etter de gjeldende reglene innenfor det kunnskapsområde og den meningstradisjonen den er en del av.

Når det gjelder kulturell diskurs er det som vanligvis sirkuleres ikke 'sannheten', men representasjoner. Representasjonene baserer seg på institusjoner, tradisjoner, konvensjoner og aksepterte koder for forståelse. Verdien, effektiviteten, styrken og den antatte sannhet som tillegges et skrevet utsagn om et objekt, beror således svært lite på objektet som sådan. (Said 1978:21-23) Når vi leser etnografi opptrer vi som regel i rollen som hermeneutikere som er opptatt av meningen i det som sies. Foucault og Latour er mer opptatt av diskursens økonomi og politikk, enn av sannheten ved det som blir sagt. Utsagn har, gjennom sin forankring i diskursive formasjoner, en viss 'treghet' eller materialitet. Tekster kan derfor skape, ikke bare kunnskap, men også selve den virkeligheten den tilsynelatende beskriver. Etter hvert som stadig flere forfattere og tekster kommer til, vil det med tiden oppstå en tradisjon. (ibid:94) Diskursive formasjoner, eller kunnskapsområder bevirker til at representasjonene med tiden kan anta en egen materialitet som kan få status som viktigere og 'virkeligere' enn den realiteten den representerer. Slik kan kartet bli sannere enn terrenget. Et blikk på den vitenskapelige diskurs fra dette perspektivet gjør det mulig å hevde, at de ulike vitenskaper ikke har tilkommet ut ifra et behov for å studere predefinerte objekter, men at studieobjektene i seg selv er konstituert som et resultat av en historisk prosess. Med andre ord oppstår kunnskapsområder like mye i respons på samfunnets behov for å avgrense et studieobjekt, som dette objektets eksistens skaper behov for noen til å studere det. (Olsen 1991:67) I etnografiens tilfelle kan vi si at 'de andre' ble skapt av etnografien, like mye som etnografien ble etablert for å studere dem.

3.1.2 Retorisk

Når vi leser en tekst er det for å tilegne oss dens innhold. Vi ofrer mindre oppmerksomhet på hva det er som gir teksten dens mening. Enhver tekst gjør bruk av uttrykksmessig virkemidler for å formidle sitt budskap. Blant disse uttrykksmessige konvensjonene har retorikken en fremtredende plass. Generelt kan retorikk defineres som et medium for etablering (og utfordring) av alle sannheter og kjensgjerninger (Maanen 1995:13). Retorikk kan altså ikke reduseres til noe utenom selve teksten; et epifenomen eller et spørsmål om ornamentikk. Den rådende ideologien når det gjelder vitenskapelige tekster har vært at de er fri for slike tekstuelle virkemidler. De har gjort krav på en uhildet status som autoritære og 'sanne'. For å bli oppfattet som autoritære er de imidlertid nødt til å forsikre lesere om sin plausibilitet. Alle autoritære skrifter er derfor avhengige av retoriske trekk, både for å konstruere sin argumentasjon og for å overbevise leseren om sin pålitelighet. I etnografien, som ellers, er retorikk et middel til å fortelle en effektiv historie. Tekstens midler til overtalelse ligger i oppbyggingen av talen og argumentasjonen, ordvalg i teksten, dens format og formuleringer, valget av deskriptivt vokabular, valget av

illustrasjoner osv. (Atkinson 1990:2). Grammatiske trekk, som f.eks bruk av aktive og passive verbformer til å omtale ulike aktørers handlinger, sier noe om forfatterens holdning til de personene han omtaler.

Et annet retorisk element av betydning er forfatterens rolle i teksten, dvs. graden av hans tilstedeværelse eller fravær. En tekst kan framstå som en presentasjon av fakta og hendelser, uten en fortellers inngripen, og uten kommentarer eller fortolkninger, som en 'objektiv' framlegging av tale eller handling. Alternativt kan historien presenteres av en personlig forteller som gir et fortolkende perspektiv, som forklarer og generaliserer. (Atkinson 1990:97-98) Det er et direkte forhold mellom metoder for tekstuell representasjon (f.eks individuelt synspunkt, kritiske kommentarer og generaliseringer, panoramautsikt, ikke noe bestemt synspunkt) og 'avstanden' mellom etnografene og deres subjekt. Det er likeledes en tett forbindelse mellom forfatterens stil og den autoritet som han påberoper seg for sin forskning. (ibid. 20-21)

Ytterligere et konvensjonelt grammatisk virkemiddel i etnografien er bruk av 'the ethnographic present'. Denne konvensjonen innebærer bruken av verbformen 'presens', dvs. nåtid, når man omtaler en kultur, uavhengig av den faktiske avstanden i tid fra observasjonene ble foretatt, og uavhengig av om folket som studeres fortsatt lever på den beskrevne måten eller ikke. (Barfielt 1997:156; Orme 1981:26) Ved å glatte over distansen i tid framstår observasjonene som mer nærværende og aktuelle, og dermed mer plausible. I realiteten vil en etnografi alltid representere 'the ethnographic past' fordi det den beskriver ikke lenger finnes. En annen og mer betenkelig implikasjon av denne konvensjonen er dens assosiasjon med forestillingen om at en etnografisk beskrivelse er en nærmest tidløs representasjon av en kultur. Det store skillet mellom moderne og tradisjonelle samfunn lar seg idag ikke lenger opprettholde, og selve ideen om et avgrenset, uavhengig og uforstyrret samfunn er idag betenkelig. Det er derfor på høy tid at det blir satt kritiske spørsmålsteget ved tidligere 'holistiske' representasjoner som har festet seg ved folkegrupper, og som portretterer disse som opprinnelige 'naturlige' samfunn, hvis tradisjoner vedvarer på utsiden av samtiden, som på en øy i historiens flod. (Maanen 1995:19)

3.1.3 Institusjonell

Etnografiske tekster er et produkt av en serie tradisjoner og konvensjoner som igjen er et produkt av vår akademiske kultur. 'Lokaliteten' eller det fysisk-institusjonelle rommet et utsagn fremsettes i, har avgjørende betydning for hvordan det tolkes og hvilken vekt det tillegges. Vitenskapelige utsagn erverver seg seriøsitet og autoritet ved å fremsettes i de rette fora og bak den autoriteten som ligger i vitenskapelige utsagn ligger et omfattende nettverk av språklige og ikke-språklige teknikker (Olsen 1991:68). Ved å ta del i eksplisitte

intertekstuelle relasjoner sikrer teksten seg plass innenfor et bestemt nettverk eller rammeverk av mening. På mange måter er såkalte fakta-beretninger de mest eksplisitt intertekstuelle av alle skriftlige produksjoner. Deres mottakelse innenfor den institusjonelle diskursen avhenger i høy grad av deres eksplisitte eller implisitte relasjoner til ekvivalente tekster. (Atkinson 1990:53)

Diskursen kontrolleres og begrenses fra innsiden gjennom ulike prosedyrer. Innenfor de ulike disiplinene eksisterer et arkiv av proposisjoner som regnes som sanne, samt et sett av regler, definisjoner og teknikker, som nye tekster må slutte seg til for å få status som rimelige. (Sheridan 1980:126) Å bedrive vitenskapelig praksis består for Latour i å transformere utsagn fra usikre til sikre. I løpet av en forskningsprosess kan samme utsagn endre status fra spekulasjon og gjetning, via påstand, til fakta og til slutt utematiserte antakelser. For å oppnå denne transformasjonen har forfatteren en rekke ressurser til rådighet. Vitenskapelig språkbruk er et slikt virkemiddel. Formålet er tilsynelatende å rendyrke sannheten og skrelle bort retorikk ved å avsondre teksten fra samfunnet omkring. Det vitenskapelige språket har imidlertid ikke i seg selv de autonome og objektive karaktertrekk vi gjerne tilskriver det. Bruk av tekniske og kompliserte ord er ikke et utslag av at en komplisert sannhet krever dette, men et middel til å gi vitenskapelige publikasjoner ekstra vekt og samtidig avskjære lekfolk fra å forstå og dermed komme med innvendinger mot forfatterens argumentasjon. Slik sett er de mest vitenskapelige diskursene de mest 'samfunnsmessige' fordi det er disse som mobiliserer flest ressurser 'utenfra'. (Latour 1987, kap. 1; Schaanning 1997:212-214)

En måte for forfatteren å inkorporerer teksten innenfor gitte institusjonelle rammer er gjennom bruk av referanser til andre tekster og ved hjelp av sitater og fotnoter. Disse behøver ikke nødvendigvis å gi spesifikk informasjon, men kan tjene til å gi ekstra støtte og vekt til forfatterens egne argumenter. I tillegg vil selve språket i teksten utstyre leseren med implisitte bindeledd til andre tekster. Valg av tema, terminologi, metaforer og konsepter vekker i seg selv assosiasjoner som skaper paradigmatisk relasjoner til visse stiler, tradisjoner og forfattere. (Atkinson 1990:53-54) Slike metoder er nødvendige for å lykkes i det vitenskapelige spillet. En artikkel som ikke henvises til er en død artikkel, mens en som er hyppig referert til kan hevde seg i kampen om 'sannheten'. En påstands sannhetsverdi avhenger således ikke av dens korrespondanse med 'virkeligheten', men av hvor mange, og hvor ofte den blir sitert og akseptert. En forutsetning er at referansene er av positiv art og at de framsettes av de rette personene med den rette institusjonelle plasseringen. (Schaanning 1997:213-214)

Gjennom kommentarer kan primære tekster danne utgangspunkt for en rad av sekundære tekster. Kommentarene muliggjør nye diskurser gjennom å fokusere på de mangfoldige og skjulte meningene som tilskrives den opprinnelige teksten. Nye tekster uttrykker på denne måten det som bare artikuleres stumt i den primære teksten.

Kommentarer tillater oss dermed å si noe annet enn teksten selv, men med det utgangspunkt at det er teksten selv som snakker. (Foucault 1993:18-19; Sheridan 1980:124-125)

3.1.4 Generisk

En forfatter står ikke fritt til å velge sin skrivemåte innenfor et åpent reservoar av litterære former. Skrivemåter er ikke tidløse, men oppstår i møtet mellom forfatteren og samfunnet. Det er innenfor rammen av historien og tradisjonen at de skrivemåter som er mulige for en bestemt forfatter blir til. (Barthes 1970:19)

Etnografier tilhører en genre som de fleste vil plassere innenfor domenet vitenskapelige skrifter. For å komme inn under denne kategorien stilles det særskilte krav til tekstens utforming, og genretilknytning kommer således til uttrykk gjennom organiseringen av den etnografiske teksten og gjennom elementer av stil. Tilslutning til slike konvensjoner tilfører teksten den autoritet som tilkommer genren, og bidrar til å sikre at teksten blir lest og forstått etter intensjonen. På denne måten skaper genren en 'fortolkningshorisont' for konstruksjonen og mottakelsen av teksten (Atkinson 1990:8).

Innenfor genren etnografi finnes ulike varianter av etnografisk skriving. Van Maanen (1988) har identifisert tre former: Det vanligste er bruk av en 'realistisk' uttrykksform. Karakteristisk for denne stilen er at forfatteren er fraværende, eller hans nærvær minimalisert. Talen er upersonlig og formidler mer eller mindre objektive data gjennom en avmålt intellektuell uttrykksmåte. Stilen er preget av en innstudert nøytralitet, ubesmittet av personlige synspunkter, politiske mål eller moralske bedømmelser. Et alternativ til denne 'konvensjonelle' realistiske modus er bruk av 'confessional' modus. Denne baserer seg ikke på upersonlig autoritet, men tar utgangspunkt i en personlig forfatter. Gjennom å skifte mellom et engasjert innside-perspektiv og den utenforståendes uengasjerte synspunkt oppnår forfatteren å gi etnografien ekstra tyngde i form av både vitenskapelig status og personlig førstehands erfaring. En tredje variant er den 'impresjonistiske' stilen. Forfatteren gir her levende beskrivelser av begivenheter som ble bevitnet og deltatt i. Hensikten er å trekke leseren inn i feltsituasjonen; å gi ham mulighet til å se, høre og føle det som etnografen selv opplevde. Denne inndelingen i stiler kan være et nyttig hjelpemiddel til å se ulike virkemidler som etnografene bruker. I praksis er imidlertid skillet mellom den ulike stilene ikke så skarpe, og typene karakteriserer ikke hele tekster, men er ofte vevet sammen.

Klassifiseringen av en tekst som etnografi plasserte den tidligere trygt innenfor kategorien 'fakta'. Etnografer har selv ført en aktiv polemikk for dette ved å sette etnografisk skriving opp mot eldre, mindre spesialiserte genre som reiseskildringer, personlige memoarer og beretninger av misjonærer, nybyggere osv. Slike tekster ble kategorisert som personlige narrativer og dermed lite egnede til å formidle pålitelig kunnskap. Denne rollen

fylte derimot etnografens profesjonelle og seriøse representasjoner. Personlige narrativer er imidlertid både en subgenre innen antropologien og en konvensjonell komponent i etnografier. Ofte er disse å finne som introduksjoner eller åpningskapitler og befinner seg dermed i utkanten av den formelle etnografien. De spiller ikke desto mindre en viktig rolle ved å glatte over motsetningen mellom den personlige autoriteten feltefaringen gir og den vitenskapelige autoriteten genren krever. Samtidig tjener disse innledningene til å klargjøre posisjonene til de involverte: etnografen, leseren og 'de andre'. Denne dualiteten mellom partikulære narrativer og generaliserte beskrivelser er også karakteristisk for reisebeskrivelser. Til tross for dagens disiplinære skille kan moderne etnografi dermed sies å befinne seg i forlengelsen av den tradisjon som reiseskildringer utgjør. Forskjellen ligger i at reiseskildringen gir narrasjon forrang framfor beskrivelse, mens det motsatte er tilfelle i etnografisk skriving. (Pratt 1986)

Disse merknadene gir grunn til å utfordre det rigide skillet som har vært fremherskende mellom vitenskapelige tekster og litteratur; mellom 'fakta' og 'fiksjon'. Vi kan hevde at det ikke finnes noe inherent i en tekst som markerer den som 'fakta' eller 'fiksjon' - forskjeller finnes, men disse er ikke absolutte og begge kategoriene er deler av samme diskurs av tekstuelle konvensjoner. Det er disse konvensjonene som bidrar til at en tekst blir lest som realistisk eller plausibel. Tekstens plausibilitet avhenger av tekstens grad av overensstemmelse med forventninger og tradisjoner innenfor en gitt genre. I tillegg er tekstens holdbarhet relatert til dagliglivet, gjennom det standpunkt den inntar i forhold til 'public opinion'. En avgjørende faktor er også i hvilken grad teksten maskerer sine egne tekstuelle konvensjoner, og framstår som 'realisme'. Teksten baserer seg altså eksplisitt og/eller implisitt på leserens kulturelle kunnskap, og den relaterer seg på den ene siden til verdens eller vitenskapens hverdagsdiskurs, og på den andre siden til andre teksters litterære diskurs. Dens sannhetsverdi øker med dens samsvar med andre tekster; dens tilslutning til det konvensjonelle tekstuelle format, og dens bruk av et felles vokabular av konsepter og antakelser. Ved å ta del i paradigmatisk relasjon med andre tekster innenfor og ut over genren gjør teksten krav på sine forgjengeres retoriske legitimitet og styrker dermed sin egen utsagnskraft. (Atkinson 1990:39-42)

3.1.5 Politisk

Vi har slått fast at tekster eksisterer i en kontekst, og det hersker en rimelig enighet om at tekstuelle faktorer som konvensjoner, retoriske stiler og press fra forgjengere setter grenser for den vitenskapelige forfatterens kreativitet. Imidlertid møter man mer motvilje ved å hevde at politiske, institusjonelle og ideologiske begrensninger virker på den individuelle forfatteren på samme måten. Innenfor vestlig vitenskapelig diskurs har det

rådende synet på kunnskap vært, at 'sann' kunnskap er fundamentalt upolitisk, og omvendt at politisk kunnskap ikke er 'sann' kunnskap. Det meste av kunnskapen som ble produsert var derfor ment å være upolitisk; dvs. saklig, akademisk og upartisk. Betegnelsen 'politisk' var egnet som merkelapp for å diskreditere arbeider som våger å gå imot protokollen av påtatt suprapolitisk objektivitet. (Said 1978:9-15)

Å påberope seg å være upolitisk er imidlertid i seg selv en politisk ytring, som kan bidra til å skjule de fordekte politiske omstendighetene omkring produksjonen av kunnskap. Til tross for den aktuelle diskusjonen omkring representasjon, samt sofistikerte teoretiske og metodiske perspektiver, kan antropologens oversetting av verden vanskelig løssrives fra politiske prosesser. Slike prosesser er basert på makt, og står dermed i kontrast til samfunnsvitenskapenes ønske om å forstå 'den andre', ofte ved å omgå spørsmål om makt. Det mest slående ved betegnelser som 'annerledes' og 'ulik' er deres absolutte avhengighet av deres historiske og kulturelle kontekst. Her er det imidlertid ikke snakk om 'historie' og 'kultur' som generelle termer. For eksempel er det å snakke om 'de andre' er noe helt annet for antropologen i dagens USA enn det er for en indiansk eller afrikansk antropolog. Det er derfor ikke likegyldig innenfor hvilken spesifikke kulturelle setting noe eller noen blir representert. Å praktisere antropologi i USA er ikke som å drive vitenskapelig arbeid omkring 'de andre' i et hvilket som helst annet land; det er å studere 'ulikhet' og 'anderledeshet' innenfor en enormt mektig og innflytelsesrik stat som globalt også har rollen som supermakt. Den teoretiske diskusjonen omkring definisjoner av 'de andre' er således på ingen måte løsrevet fra det politiske og sosiokulturelle rom den finner sted innenfor. Økonomiske spørsmål, politiske prioriteringer og relasjoner av dominans og ulikhet mellom stater danner fortsatt et sterkt rammeverk for kunnskapsindustrien og samfunnets produksjon og tolkning av tekst og tekstualitet. (Said 1989)

Den etnografiske diskurs er tradisjonelt sett hierarkisk organisert ved at de ulike stemmene tillegges ulik retorisk vekt. Autoriteten blir tillagt én stemme; den skrivende etnografen, mens de andre får roller som 'informanter'; kilder som blir sitert og gjengitt. (Clifford 1986:15) Beretningene henter ikke sin autentisitet fra intim kjennskap til enkeltindivider, men fra akkumulerte observasjoner fra en 'outsider'. Slike kumulative, beskrivende narrativer er en form for implisitt overtalende etnografi. Autoriteten ligger ikke hos de sosiale aktørene som studeres, på tross av at det er disse som sitter inne med den intime kunnskapen om samfunnet. Ser vi nærmere på den tekstuelle konstruksjonen av aktører finner vi ofte at, selv om sosial handling blir portrettert, forblir aktørene selv mer eller mindre anonyme. Noen etnografier identifiserer ikke kildene/informantene, og inneholder derfor ingen 'hovedpersoner'. Selv om sosial handling blir portrettert, er dette tekster hvor de personlige aktørene blir underordnet handling eller relativt udifferensierte kollektiver av felles tro, vaner eller konvensjoner. Menneskene beskrives i henhold til generelle sosiale kategorier som kjønn, alder, etnisk tilhørighet osv. (Atkinson 1990:129-

134)

Eksempler på slik maskering av individuelle aktører er et framtrede virkemiddel innenfor f.eks samisk etnografi. Dette kan ha bidratt til å skape bildet av samene som kollektivt orienterte. I den grad individer opptrer, er det som en-dimensjonale personer; bærere av særskilte kulturelle karakteristika som gjør dem til representanter for en 'type' mennesker. Disse portretteres ofte i overensstemmelse med kulturelle forventninger eller stereotyper, og er i motsetning til komplekse individualiserte karakterer, lite tilbøyelig til å forandre seg, være ukonsekvente eller til å overraske leseren.

Tekstuelle virkemidler kan invitere leseren til å innta et bestemt synspunkt angående; hvem snakker, hvem blir snakket om, eller snakket for. Et eksempel på dette er finner vi når det gjelder kjønnsperspektiv. Mange tekster konstruerer og forutsetter et mannlig perspektiv på den sosiale verden. I denne verden behandles 'mannlig' som den tatt-for-gitte eller umarkerte verdien, mens det kvinnelige perspektivet framkommer som negasjonen av det mannlige; gjennom 'ulikhet' og 'annerledeshet'. Et virkemiddel i denne sammenhengen er bruk av mannlige pronomener og substantiver. Den ideal-typiske sosiale aktøren er altså mannlig, med mindre noe annet er eksplisitt markert. Kvinner er tilstede, men usynlige i visse sosiale settinger, eller dersom de blir 'sett' skjer det gjennom øynene til de mannlige karakterene. Kvinnene spiller sentrale roller i den sosiale ordningen, men representeres ikke som sosiale aktører. De er objekter, ikke subjekter for sine egne handlinger i sin egen kultur. (Atkinson 1990:144-146)

3.1.6 Historisk

Etnografi er en historisk praksis. Konsekvensen er at alle de nevnte begrensningene og konvensjonene er foranderlige. Etnografiske sannheter, i likhet med alt annet vi regner for sannheter, tilhører en retorisk kategori hvis form og innhold vil variere med historiens skiftende vinder. Dette gjelder også et begrepet 'realisme'. Hva vi regner som reelt og virkelig er i høy grad avhengig av samtidens kulturelle oppfatninger. Selv konsepter som objektivitet, fornuft, sannhet, koherens, validitet og fakta er relative, ikke absolutte. (Maanen 1995:7-15)

Betraktninger omkring produksjonen av etnografiske tekster, belyser bare én side av etnografiens historisitet. Den andre måten å nærme seg teksten på er gjennom fortolkning. Det handler om hvordan vi som lesere forstår den etnografiske teksten. Teksten har i seg selv ingen fast iboende mening; den får mening bare innenfor en historisk kontekst. Ikke bare når vi skriver, men også når vi leser tekster, tar vi del i konstruksjoner og rekonstruksjoner av tekstens 'virkelighet', gjennom at vi leser inn i teksten vår bakgrunnskunnskap og våre antakelser.

I Gadammers hermeneutikk står begrepet fordom sentralt. Som en virkning av historien har vi allerede en forforståelse av hvordan verden er og hvordan ting henger sammen. Vår fortolkning av tekster skjer innenfor en ramme av slike forventninger eller fordommer. Disse er en nødvendig forutsetning for all erkjennelse. Når vi møter en tekst skjer det alltid med et foreløpig utkast om dens innhold. Straks den første meningen framtrer i teksten vil vi oppfatte denne som et uttrykk for tekstens fullstendige mening. Denne meningen finner vi kun fordi vi allerede har visse forventninger om en bestemt mening. Det å forstå teksten dreier seg derfor om en prosess hvor slike for-utkast stadig blir revidert ettersom vi trenger dypere inn i teksten. (Gadamer 1977:5) Det første vi møter i en tekst er tittelen. Denne er ett av mange tekstuelle elementer som bidrar til tekstens 'selv-presentasjon'. Dens hensikt er å etablere et rammeverk og skape et sett av forventninger hos leseren. Tittelen er dermed en viktig bestanddel av tekstens mening. (Atkinson 1990:75)

Forståelse og fortolkning er ifølge Gadamer ikke en ahistorisk virksomhet, men en effekt av historien. Måten vi forstår ting på er avhengig av vårt ståsted i verden. Dette innebærer at arkeologen, gjennom lesing av etnografi, ikke bare tilegner seg tekstens mening men selv skaper mening i teksten. Nye meninger produseres stadig etter hvert som teksten leses i nye historiske kontekster gjennom en endeløs dialektisk prosess. På grunn av forståelsens dialektiske karakter kan vi også lære noe om oss selv gjennom etnografien. Ved å konfronteres med dens annerledeshet får vi muligheten til å komme til forståelse omkring våre egen fordommer og vrangforestillinger. Derfor er kritisk selvrefleksjon et nøkkelord i forbindelse med lesing og tolkning av etnografiske tekster.

3.2 Konklusjon

Bruk av etnografi som analogikilde er utvilsomt beheftet med mange potensielle problemer. I likhet med det arkeologiske materialet blir, som vi har sett, også det etnografiske påvirket av visse naturlige og kulturelle 'formasjonsprosesser', både idet det skapes og etter at det er ute av forfatterens hender og begynner å leve sitt eget liv. Dersom vi graver under overflaten kan den etnografiske teksten ofte avsløre en like innfløkt stratigrafi som noe arkeologisk felt. Her ligger lag på lag med mening, iblandet forstyrrelser fra sosiale og historiske prosesser. Nye fortolkninger medfører stadig nye 'omrotninger' av den opprinnelige kontekst. Materialet slik det foreligger er fragmentert og variabelt, men en nøyere granskning kan avsløre strukturer og aktivitetsområder, hvilket kan hjelpe oss å rekonstruere et mer fullstendig bilde av de forhold som ligger bak dets utforming. Hensikten med å rette søkelyset på etnografiens poetikk, dens valg av representasjoner, og deres endringer over tid, er å lære hvordan etnografier konstruerer **ulikhet** av forskjellig slag. En lesning som går under overflaten vil samtidig tvinge etnografien til å fortelle **en annen**

historie enn det som var intensjonen - en historie som handler mer om dens skapere og dens lesere enn om dens subjekter. (Maanen 1995:13)

4. Etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn i Nord-Norge

De skrevne kilder kan aldri bli mer enn glimtvis bekreftelse eller utvidelse av det arkeologiske stoff. (Simonsen 1982:662)

Dette kapittelet omfatter en gjennomgang av utvalgte arkeologiske arbeider fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til idag. Målet med kapittelet vil være å forsøke, gjennom konkrete eksempler, og vise hvordan etnografiske analogier utgjør en integrert og betydelig del av grunnlaget for arkeologens tolkninger. Min hensikt er ikke å diskutere det empiriske grunnlaget for tolkningene, men å se på hvilken rolle forskerne har latt samisk, og spesielt skoltesamisk, etnografi spille i utformingen av disse. Benevnelsen 'etnografi' vil i denne sammenheng bli benyttet i sin videste betydning; dvs. til å omfatte både antropologiske, historiske og tradisjonelle etnografiske tekster.

Jeg har tatt utgangspunkt i arkeologiske analyser av boplassmateriale fra ulike deler av Nord-Norge; fra fjellregionen i Nordland og Troms, via Sørøy i Vest Finnmark, til Varanger i Øst-Finnmark. Spesielt Varanger-fjorden har rike forekomster av arkeologisk materiale som dekker nesten hele perioden fra eldre steinalder fram til idag. I tillegg er regionen godt dokumentert historisk og etnografisk. Denne heldige situasjonen har muliggjort produksjonen av en lang rekke arkeologiske arbeider med fokus på Øst-Finnmark. Derfor utgjør Varanger-regionen også basisområde i min diskusjon omkring sammenstilling av arkeologisk og etno-historisk kunnskap.

Arbeidene presenteres i tilnærmet kronologisk orden, inndelt i kronologiske avsnitt som grovt sett kan gis merkelappene 'kulturhistorisk', 'ny-arkeologisk' og 'post-prosessuell'. Jeg har stort sett tatt utgangspunkt i monografiske arbeider på magister- og doktorgradsnivå. Dette fordi de er utfyllende og gir et godt bilde av forfatterens holdning til, og omgang med, etnografiske analogier. Jeg har også tatt for meg enkelte artikler der disse utgjør gode sammenfatninger av en forfatters tolkninger. Dette betyr at de arbeidene som her presenteres utgjør et selektivt-, men etter min mening representativt, utvalg og ikke en fullstendig gjennomgang av tilgjengelige arkeologiske studier.

Mest framtrepende synes bruken av etnografiske analogier å være i behandlingen av forhistoriske bosetningsmønstre og sosiale forhold. Gjennomgangen av arkeologiske arbeider avsluttes derfor med en oppsummering av disse hovedtemaene. Kapittelet fortsetter med en samlet blick på hvilke etno-historiske kilder som benyttes som grunnlag for analogislutninger, samt en oversikt over hvilke begrunnelser som angis for bruk av det etnografiske materialet. Til slutt vil jeg komme inn på hvilke arkeologiske perioder som er sterkest representert når det gjelder bruk av analogier, samt belyse endringer i analogibruken over tid.

4.1 Før 1973 – Fokus på etnisitet og sirkumpolare kulturstrømninger.

I avhandlingen "*Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken*" fra 1909 publiserer etnografen **Ole Solberg** sine vitenskapelige undersøkelser på Kjelmøy. Solberg benytter Herulf Wings artsbestemmelse av det osteologiske materialet, samt boplassenes lokalisering i terrenget som grunnlag for å kategorisere Kjelmøy-boplassene som fangstplasser som ble besøkt fra vår til høst. (Solberg 1909:73-74)

Solberg mener at nærhet til fiskeplassene trolig var det viktigste kriterium for lokaliseringen av boplassene, men at også tilgang til jaktterrenget i innlandet har hatt en betydning. Et element som taler for dette er forekomsten av innrissede merker på enkelte av pilspissene funnet på Kjelmøy. Solberg tolker disse som eiendomsmerker, og antyder at de er uttrykk for en sedvanerettslig regulering av felles jaktaktiviteter, slik man iflg. Solberg fant ved selfangst hos samene i Nord-Varanger fram til 1600-tallet, og hos russiske samer i Pasvik trolig helt fram til slutten av 1800-tallet. Eiendomsmerkene er ifølge Solberg en sterk indikasjon på at Kjelmøy-funnene har en samiske tilknytning. Dette fordi han kunne konstatere at områdets samtidige beboere, skoltasamene, fortsatt utstyrte sine eiendeler med merker beslektet med de som ble benyttet av Kjelmøys forhistoriske beboere. (ibid:82)

Ut ifra sammenligning med materiale fra urgraver i Nord-Varanger, daterer Solberg kjelmøyfunnene til 800-900-tallet. Denne tidsbestemmelsen av materialet tjener iflg. Solberg til ytterligere å underbygge hypotesen omkring det arkeologiske materialets etniske og kulturelle tilhørighet. Den eldste skriftlige kilden som berører forhold i Finnmark, den såkalte "Ottars beretning" fra slutten av 800-tallet e.Kr., mener Solberg er å regne som samtidig med Kjelmøys bosetningsperiode. (ibid:125) Her fortelles det om hvordan den norske høvdingen Ottar seilte langs Finnmarks-kysten om sommeren og observerte en befolkning som besto av samiske jegere og fiskere. (ibid:125,129) Solberg argumenterer for at den kulturen han fant levninger av på Kjelmøy var en del av den jakt- og fangstkulturen som Ottar forteller om.

Solberg mener at forhistoriens Varanger-boere kan betegnes som sjøsamer. Han framholder at sjøsamene i Varanger utgjør et eldre folkesjikt enn vestlige sjøsamer. Dette understøtter han med K.B. Wiklunds (1908) opplysninger om at skoltene fra Pasvik, Neiden og Pechenga allerede i gammel tid synes å ha hatt et levevis som skilte seg ut. De var iflg. Wiklund halvnomader som drev fiske nær fjordmunningene om sommeren og som bodde lenger inne i landet om vinteren i forbindelse med reindrift. (Solberg 1909:130) Årsaken til forskjellen mellom øst og vest som beskrives av Wiklund, må iflg. Solberg tilskrives grenseforholdene. Disse hadde hatt en kulturelt isolerende effekt på skoltasamene, og førte slik til bevaring av alderdommelige samfunnstrekk. Den kulturelle kontinuiteten, som

Solberg mener er framtreddende spesielt i Neiden og Pasvik, skyldtes at skoltene her hadde en politisk mellomstilling som gjorde dem mindre økonomisk avhengige av de herskende folkene omkring enn det de norske sjøsamene var. (ibid:131-133)

Omlag 1870 etablerer Rygh (1867,1871) et grunnleggende skille mellom en sydiskandinavisk steinalderkultur og en hovedsakelig nordskandinavisk gruppe av steinsaker som han kaller den arktiske steinalderen, og som han og flere samtidige arkeologer mener representerer samenes forfedre. Etter århundreskiftet argumenterer enkelte forskere for å løsrive den arktiske steinalderen fra sin samiske tilknytning. For eksempel går tolkninger av Brøgger (1909) og A.M. Hansen (1907) nå ut på at materialet stammer fra et ikke-samisk urfolk som senere har gått opp i den sydiskandinaviske gruppen. Fra nå av avtar arkeologenes interesse for samene betraktelig. I en artikkel kalt "*Finmarkens oldtid*", publisert i 1920, tar Solberg opp problemstillingen omkring oldtidsfunnene i Finnmarks etniske opphav og datering. Han framholder at den arktiske steinalderens tilknytning til samene har svunnet inn til en ikke-beviselig mulighet, og at samene med dette hadde forsvunnet ut av det arkeologiske synsfeltet fordi det ikke fantes noe arkeologisk materiale som kunne tilskrives dem. Den påviselige kulturforskjellen mellom nord og sør under steinalderen skyldes ifølge Solberg ikke raseforskjeller, men i hovedsak naturbetingelsene og den lokale råstofftilgangen. Disse faktorene skal ha gjort at den materielle kulturen over store deler av verdens nordlige sone har fått et ensartet uttrykk. (ibid:3,8-9)

Når det gjelder tolkningen av de yngste forhistoriske periodene mener Solberg imidlertid at også etniske spørsmål har en berettiget plass. Dette fordi artefaktene fra jernalderen viser større formmessig variasjon, og dermed lettere kan gjenspeile kulturmotsetninger beroende på etniske forskjeller. (ibid:17) Han sikter her i første rekke til boplassfunnene fra Kjelmøy som han tolker som samiske. Solberg uttrykker forbauselse over disse rike funnene som han tilskriver "*en befolkning med udpræget, omend i sin art primitiv kunstsans*" og med et opphav "*...i en egn med saa ugunstige livsbetingelser som Østfinmarken...*" (ibid:15) Imidlertid mener Solberg at den nordnorske forhistoriske befolkningen med overtakelsen av de nye elementene som den yngre metallalderen brakte med seg, trolig ikke opplevde en heving av det alminnelige kulturnivået: "*Finmarkens folk var gjennom alle aldre helt ind i den historiske tid – og maatte være det – jægere og fiskere eller nomader, hvem den stigende trinfølge i sydens vekslende kulturrepoker bare kunde bringe liden fordel, bortset fra forbedringer i haandverkets teknik.*" (Solberg 1920:12)

Etter Solberg er det først med **Gutorm Gjessing** at vi får en norsk arkeolog som eksplisitt anvender etnografiske analogier fra samene og andre sirkumpolare folk. Fra slutten av 1920-tallet og fremover publiserte han en rekke arbeider der slike analogier står sentralt, også etter at han forlot arkeologien til fordel for etnografien i 1947.

I sin artikkel "*Der Verkehr zwischen den Kjelmöyer Lappen und den Norwegen*" (1929) tar Gjessing for seg spørsmålet om hvor langt tilbake i tiden kulturforbindelsen mellom samer og nordmenn går, og indirekte også om tidspunktet for samenes innvandring til Norge. Skriftlige kilder kan dokumentere handelssamkvem tilbake til vikingtid, men Gjessing argumenterer for at forbindelsen kan gå lenger tilbake. Han levner imidlertid steinalderen og bronsealderen ute av diskusjonen fordi det ikke finnes beviser for en samisk innvandring så tidlig. Han finner det likevel sannsynlig at innvandringen har funnet sted under en *samisk* steinalder. Gjessing tar således utgangspunkt i Kjelmöy-funnene, og slutter seg til Solbergs tolkning av funnene som samiske. Gjennom en sammenligning av artefakter fra Kjelmöy med funn fra sørligere deler av landet, mener Gjessing å finne en rekke typologiske forbindelser mellom kjelmøy-artefakter og nordiske funn fra stein- og jernalder. Han konkluderer med at de forhistoriske Varanger-samenes kultur bygger direkte på norsk eldre jernalderkultur og daterer funnene til sen romertid og folkevandringstid. På tross av nære forbindelser med nordisk materiell kultur mener Gjessing at Kjelmöy-funnenes samiske karakter overhodet ikke kan betviles. Dette skyldes blant annet forekomsten av steinaldertrekk i kjelmøykulturen. Gjessing framholder at den vanligste oppfatningen av dette er, at det er snakk om et arktisk fenomen, som medfører at visse arkaiske former har blitt bevart over lang tid hos samene, hvis kultur kjennetegnes av en særegen konservatisme.

Gjessings bok "*Fra steinalder til jernalder i Finnmark*" (1935) har som hovedtema innføringen av jernet til Finnmark. Også i denne diskusjonen står Kjelmöy-funnene sentralt. Han framholder at materialet ikke vitner om en fast bosetning, og karakteriserer derfor Kjelmöy som en sesongplass for sjøfangst. Denne tolkningen finner Gjessing rimelig på grunnlag av Solems (1933) studie av den sjøsamiske bosetningen fra 1500- til 1800-tallet. Her opplyses det at samene om sommeren hadde tilhold ute i fjordene eller på øyene, og at de om vinteren trakk inn i fjordbotnen eller opp i dalene. På grunnlag av opplysninger fra Tanner (1929) kommenterer Gjessing: "*Lignende halvnomadisme finner vi helt til verdenskrigen hos skoltelappene.*" Kunnskapen om sjøsamens flyttemønster i nyere tid leder også Gjessing til å avvise at en boplass på Vardøy kan ha vært en vinterboplass, noe som ellers kunne vært nærliggende å hevde ut fra lokalisering og osteologisk materiale. (Gjessing 1941:36-37)

Gjessings monografi "*Fangstfolk*" (1941) omhandler fortidens veidebefolkning i det nordlige Norge. Gjessing argumenterer her for at Nord-Norge må betraktes som en del av en 'arktisk kulturhorisont' – dvs. et vidstrakt sirkumpolart kulturområde som strakte seg langs den nordlige Atlanterhavskysten fra Europa til Nord-Amerika. På dette grunnlag finner han det relevant å trekke paralleller mellom ulike sirkumpolare folkegrupper. "*Det gir studiet langt rikere fasettering, fordi vi da kan dra nytte av alle de glimrende undersøkelser over arktiske folks etnografi som foreligger.*" (ibid:37)

Gjessing (1941,1942) framholder at et samfunns sosial organisasjonsform har sammenheng med de lokale naturbetingelser, og at det finnes sosiale likhetstrekk i områder med liknende klimatiske forhold. Han framholder at den vanlige samfunnsformen overalt i arktiske strøk er ansamlinger av boliger som former små samfunn, og nevner gruppene av steinalderhus i Finnmark som eksempel på slik bosetning. Samfunnsformen kan også gjenkjennes i den norske værboetningen og i den samiske siidaen, "...som vi må tro er en utgammel samfunnsordning." (Gjessing 1942:425) Denne samfunnsformen mener Gjessing beskrives allerede av Tacitus i hans verk "Fenni". (Gjessing 1941:38-40)

Gjessing mener at det han kaller 'steinaldervær' trolig ikke representerer en fast bosetning. *"De viser snarere at den halvnomadisme som en i eldre tid fant hos de norske sjøfinnene, går tilbake til steinalderen her nord."* (Gjessing 1941:40) Gjessing beskriver det sjøsamiske bosetningsmønsteret som følger: *"Om sommeren har de bodd utmed havet på grunn av sjøfangsten, der kobbefangsten spilte stor rolle. Om vinteren inne i fjordbotnene der det var skog til brensel og til båtbygging og vinterjakt."* (ibid:40)

'Lappeproblemet', dvs. spørsmålet om samenes innvandring til Skandinavia, får for Gjessing en ny dimensjon ved Wiklunds (1908) introduksjon av 'sjøfynnproblemet' (Gjessing 1942:3). Wiklunds teori går ut på at det eksisterer to grupper av sjøsamere med ulike opphav. Han fremholder at de vestlige sjøsamene er etterkommere etter fjellsamer. Disse skiller seg sterkt fra de østlige sjøsamene, i hovedsak skoltene, som er bærere av den opprinnelige sjøsamiske kulturen, og som han mener tidligere befolket hele den nordnorske kysten sørover til Helgeland. (Gjessing 1935:66, 1941:65-71)

I *"Yngre steinalder i Nord-Norge"* (1942) gjennomgår Gjessing arkeologisk boplassmateriale fra Nord-Norge og konstaterer at forekomsten av ulike hustyper ikke kan forklares ut fra kronologiske eller etnologiske årsaker. Den rimeligste tolkningen på fenomenet, mener han, er at folk har bodd på ulike måter til ulike årstider. *"Vi møter da her reminisenser av en opphavelig halvnomadisme, som også kan konstateres ellers i nord- og vestnorsk steinalder, og som i Nord-Fennoskandia har kunnet påvises ned til vår tid."* (ibid:421) Denne halvnomadismen kjennes iflg. Gjessing fra den sjøsamiske kulturen. Gjessing siterer en kilde fra 1570-90-årene som beskriver et sjøsamisk bosetningsmønster med fire årvisse flyttinger (Storm 1895). Gjessing bemerker imidlertid at etnografiske kilder vanligvis bare nevner to årlige boplasser; nemlig sommer og vinter. (ibid:422)

Gjessings hovedmålsetning for artikkelen *"Prehistoric social Groups in North Norway"* (1955) er å fokusere på det sosiale og politiske systemet i yngre steinalderssamfunn i Nord-Norge. Han tar utgangspunkt i boplassmateriale fra Varanger i Øst-Finnmark og Træna i Nordland. Boplassene er av ulik karakter, og dette skyldes iflg. Gjessing, at de forhistoriske gruppene i disse områdene hadde ulike typer boliger som de benyttet til ulike årstider. Siden det økonomiske systemet omfattet både jakt i fjellområdene og maritime aktiviteter på kysten medførte dette at befolkningen var semi-nomader. De

årwise flyttingene betrakter Gjessing som et så fundamental karaktertrekk ved disse befolkningsgruppene at de opprettholdt flyttemønsteret selv på steder hvor det ikke nødvendig. *"This semi-nomadic system, moreover, has been so firmly integrated and traditional that it even operated on small islands in the main ocean, like Sanda."* (Gjessing 1955:87)

Gjessing mener det er mye som taler for at dagens samer er å betrakte som direkte etterkommere etter de forhistoriske jeger-fiskergruppene i Nord-Norge. (1955:90) Den etniske kontinuiteten tjener bl.a. som argument for å trekke paralleller til samiske bosetningsforhold. Ifølge Gjessing besto de sjøsamiske siidaene av et antall familier fra ett dusin opptil ca. 30 som foretok regelmessige flyttinger innenfor sine definerte territorier mellom permanente vinterboplasser i fjordbotnene og sommerboplasser i ytre fjordstrøk. (ibid:91)

Gjessing mener at studier av forhistoriske sosiale systemer ikke kan baseres på arkeologisk materiale alene (1955:84) Han betrakter miljøet som en avgjørende faktor også for utformingen av samfunnenes sosiale organisasjon, gjennom å virke bestemmende for gruppestørrelsen og dermed også hemmende på utviklingen av et ekstensivt og strukturert politisk system (ibid:88). Ut fra generelle antropologiske modeller postulerer han at samfunnene utgjorde såkalte band uten noen streng politisk makt, men trolig med en leder: *"The hard and hazardous life along the stormy arctic coast, where the fluctuations in the quantity of game always have been tremendous, would suggest that the social groups were not firmly closed groups but had the possibility of admitting new members if needed. Therefore they must have been clan-less..."* (Gjessing 1955:88) Tilknyttet dette utsagnet er en fotnote som viser folketallet i de tre skoltesamiske siidaene; Pasvik, Petsamo¹⁰ og Suenjel i 1926, sammen med en beregning som viser hvor mange mennesker hver jeger forsørget. På grunnlag av disse tallene fastslår Gjessing: *"This shows, then, that even in the sea-Saamish and Skolte-Saamish area the ratio between 'hunter' and other persons is fairly constant, whereas the size of the groups varies according to the ecological situation."* (ibid:88).

For å verifisere sin hypotese om utformingen av de forhistoriske sosiale gruppene, sier Gjessing: *"It may now be appropriate to look for possible and valid inferences from more or less corresponding groups in relatively similar environmental conditions. Closest at hand, naturally, are the Saames still inhabiting the area in question"*. (1955:89) Gjessing foreslår en forbindelse mellom det han tolker som forhistoriske landsbyer i Nord-Norge og samiske siidaer. Siida-organisasjonen karakteriseres av Gjessing som en klanløs sammenslutning, administrert av en valgt leder (sii'dâ-ised) og hans assistent ('chochstarus), som igjen var ansvarlig overfor et råd bestående av siidaens familieoverhoder. (ibid:91) Han er imidlertid oppmerksom på problemer som denne sammenligningen kan medføre idet han

¹⁰ Pechenga

sier: *Comparisons here can, however, easily be carried too far, and the well known fact that no static society ever existed, must, of course, constantly be borne in mind.*» (ibid:89)

Den første til å framstille en modell over økonomi og bosetning for de eldste samfunnene i Varanger er **Knut Odner**. Denne blir presentert i form av en artikkel kalt **"Erverv og bosetning i Komsakulturen."** (1964). Her merker Odner seg iøynefallende forskjeller i inventaret mellom boplassene i de indre fjordområdene og lokalitetene ved ytterkysten. For å rekonstruere 'Komsakulturens' erverv i Varanger, tar Odner utgangspunkt i de økologiske og ressursmessige betingelsene som var til stede: *"Da det er så store likheter i de økologiske forhold kan en, for en rekonstruksjon av bosetningsmønsteret og økonomien i Komsakulturen, derfor forsøksvis ta utgangspunkt i hvor menneskene rundt Varangerfjorden bor idag"* (ibid:122) Dette ut ifra hypotesen om at, dersom man ser bort fra endringer i senere tid, har det 'naturlige' økonomiske mønster for Varangerfjorden vært det samme i fortiden som i historisk tid. (ibid:124) Odner merker seg at den historiske bosetningen var å finne innerst i fjordene. Om våren flyttet en del av befolkningen til ytterkysten for å drive laksefiske, samt sanke egg og dun og jakte på sel og sjøfugl. Dette er et mønster som Odner mener er i samsvar med hans tolkning av boplassmaterialet fra eldre steinalder. Odners rekonstruerte flyttesyklus for eldre steinalder i Varangerområdet viser således at befolkningen oppholdt seg størstedelen av året inne i fjordbotnene hvor næringstilgangen var god hele året, mens de om forsommeren foretok de fangstekspedisjoner lenger ut i fjordene for å utnytte de sesongmessig rike ressursene. (ibid:118-125)

4.2 1973 til 1984 – Fokus på økonomi og bosetning.

I en artikkel kalt **"Jæger og Nomade i Finnmark"** (1973) tar **Povl Simonsen** for seg spørsmål omkring forhistorisk bosetning og erverv, hovedsakelig i Øst-Finnmark. Han tenker seg en økonomisk utvikling i tre trinn: Første trinn er jeger-fisker, med vekt på havfiske og selfangst. Andre trinn er jakt og fiske, kombinert med tamreinhold som binæring. Tredje trinn er *"...den livsform, som vi kender fra nyere tids samiske kultur..."*, dvs. jakt-fiske kombinert med jordbruk og husdyrhold. Simonsen går ut fra at første trinn er den varianten som har størst tidsmessig dybde. Andre trinn har sin etnografiske motsvarighet i skoltesamisk og skogsamisk økonomi. *"Vi ved fra historiske kilder, at andet trin har eksisteret, og i skoltesamisk og skovsamisk område har der været rester af det endnu efter sidste århundredskifte."* (Simonsen 1973:175) Tredje steg i kulturutviklingen blir representert ved nyere tids sjøsamiske ervervsform. At utviklingen har ført fram til dette trinnet er noe vi iflg. Simonsen (ibid:175) *"ser umiddelbart"*, da dette kombinasjonsbruket jo har eksistert helt opp i vår egen levetid.

På grunnlag av boplassmateriale forsøker Simonsen å rekonstruere bosetningsmønsteret i ulike perioder av forhistorien. Fra yngre steinalder finnes store boplassfunn på Varangerfjordens sørside¹¹. (Simonsen 1973:176) Gjennom det bevarte beinmaterialet fastslår Simonsen at det dreier seg om vinterboplasser, trolig bebodd fra oktober eller november til mai. Innlandsboplassene fra samme periode¹² er av en annen karakter. Blant annet peker husenes lette oppbygning i retning av sommeropphold, sannsynligvis i perioden juli-august. (ibid:177-178) Om øvrige sesongopphold sier Simonsen: "*Mere hypotetisk er eksistensen af specielle vår- og høstpladser.*" (ibid:178) Han formoder at mindre boplassfunn på ytterkysten og på småholmer kan representere vårplasser¹³. (Simonsen 1979:400-401) Når det gjelder høstboplasser så kjenner Simonsen ikke til noen lokaliteter som passer til å innlemmes i denne kategorien. Han forutsetter imidlertid at disse må ha befunnet seg på fjellet og vidda, og at de hadde sammenheng med reinens høstvandringer og bærsesongen. Opphold på høstboplassene fant iflg. Simonsen, trolig sted i tiden fra 1. september til 5. november. (Simonsen 1973:178, 1979:403) "*Hovedtrækkene i kulturbilledet i Nord-Skandinaviens retarderede kystkultur i sidste årtusind f.Kr. synes derfor at være: Befolkningen levede et halvnomadisk liv uden husdyrhold, men med fast omflytten mellem et antal faste sæsongboplads, mindst 2, formodentlig 4. Kysten var vinter- og måske vårlandet, indlandet var sommer og måske høstlandet.*" (ibid:178-179) Høstboplassene som det her er tale om eksisterer imidlertid kun i etnografisk sammenheng, og (re)konstruksjonen av årssyklusen med fire bosteder er i hovedsak basert på etnografisk data.

Boplassmaterialet fra tidlig jernalder gir iflg. Simonsen et annet bilde. Det er dessuten mindre komplett, og hans forslag til bosetningsmønster bygger derfor hovedsakelig på materiale fra Kjelmøy. Kjelmøyboplassene tolkes av Simonsen som sommerboplasser, og han framholder: "*Nu er det altså kysten, som er sommerlandet.*" (Simonsen 1973:180) Når det gjelder øvrige sesongopphold i jernalderen medgir Simonsen, at kunnskapen om dette er høyst mangelfull, ikke minst på grunn av en fullstendig mangel på samtidige innlandsboplasser. (1973:176) For å bøte på dette problemet finner Simonsen det fristende "*... at kombinere det, vi ved om Kjelmøykulturen, med det, vi tror at vide gjenen tilbageslutning fra en skoltesamisk kultur på samme sted, men mindst 1000 år senere.*" (ibid:176) Imidlertid fortsetter han: "*Jeg skal forsøge at unngå denne fristelse.*" I forbindelse med spørsmålet om hvor vinteroppholdene fant sted bemerker Simonsen: "*Senere var indlandet vinterland for både skoltesamer og sjøsamer i Varanger, men dette er som nævnt et farligt ræsonnement.*" (1973:180)

¹¹ Gressbakken, Advik, Bugøyfjord og Høybukta.

¹² Noatun, Gravholmen m.fl.

¹³ f.eks. Vardø Sandgroper og Skjåvika

Gjennom sin skriftserie, *"Veidemann på Nordkalotten"*, har Simonsen forsøkt å gi en samlet oversikt over hele den forhistoriske perioden for nordre Fennoskandinavia, samt Kolahalvøya og Karelen. Det første heftet (Simonsen 1974-1975) tar for seg eldre steinalder. Simonsen antar at steinalderens veidebefolkning førte et halvnomadisk liv, og at de årvis fulgte en fast rute mellom ulike sesongboplasser. (ibid:11) Trolig var én av boplassene av større betydning enn de andre, og denne utgjorde et felles samlingssted for hele samfunnet.

Det andre heftet i serien dreier seg om yngre steinalder. (Simonsen 1975) Tolkninger av det arkeologiske materialet fra yngre steinalder, og overgangen til metall tid følger i hefte nr. 3. (Simonsen 1979) Først foretas en gjennomgang av arkeologisk materiale fra Varanger. Simonsen betrakter rekkene av forhistoriske tufter langs kysten, f.eks. Gressbakken, Gropbakkeengen og Nyelv, som "værbosetninger". *"Det er den typiske bosetningsform langs hele ishavskysten rundt Polbassenget, både konstatert arkeologisk og praktisert den dag idag."* (ibid:364) Simonsen (ibid:367) anslår antall beboere i steinalder-fiskeværerne ut ifra 'generelle etnografiske data' og framholder at de utgjorde et fellesskap av siida-typen. *"Den opprinnelige siida skulle da ha bestått av ca. 120-150 mennesker, deres samlede vinterboplass, deres jaktområde under sommerens spredte omstreifen, og deres felles kult."* (ibid:395)

Utgangspunktet for Simonsens forslag til bosetningsmønsteret for yngre steinalder i Varanger er i første rekke møddingmateriale fra de større boplassene i indre og sørlige deler av fjorden. Simonsen vedgår at materialet er noe ensidig; *"...da vi bare har materiale fra 1 eller 2 av de formodentlig 4 årstids-sesongplasser og bare fra yngre steinalders per. III-IV og overgangen til jernalderen."* (ibid:397) En gjennomgang av det arkeologiske materialet fra de store kystboplassene leder Simonsen fram til slutningen at de var vinterboplasser.

I tillegg til kystboplassene finnes lokaliteter i innlandet datert til samme periode. Simonsen tolker disse som sommerboplasser og framholder at: *"Hvis man går ut fra at det er tale om sesongplasser, vil dette bety at de stammer fra årstider hvor folk opererte i langt mindre "samfunn" en de som kystboplassene avspeiler."* (1979:386) Simonsen forestiller seg at steinalderbefolkningen i Varanger førte et halvnomadisk liv, med regelmessige flyttinger mellom minst to faste sesongboplasser. Han formoder imidlertid at bosetningsmønsteret totalt har bestått av fire stasjoner. (ibid:363-407) Fra sin behandling av Varanger går Simonsen over til å se på kulturforholdene ellers på Nordkalotten. Han finner store likheter for hele kystsonen fra Varanger til Trøndelagsgrensen. *"Vi får - såvidt man idag kan se - samme flyttemønster overalt: Vinterplass i de store fjorder, sommerplasser i innlandet, muligens vårplasser på øyene og høstplasser i fjellet og på vidda."* (ibid:408) Konkrete arkeologisk underbygde eksempler på dette finnes imidlertid kun i Alta, Ofoten og Rana. (ibid:408)

At etnografiske analogier har spilt en rolle for Simonsens tolkning framkommer gjennom følgende utsagn: *"Jeg skal slutte omtalen av kystfolkets liv med å dra visse*

paralleller opp mot vår egen tid, til eksempler som jeg har hatt i tankene under tolkningen av de nordnorske steinalderforhold." (ibid:430) Eksempelene som Simonsen sikter til er de følgende: Hos sjøsamene på Varangerfjordens nordside finnes et flyttemønster mellom to sesongplasser som begge er lagt til kysten. I det indre av Varangerfjorden var sjøsamenes bosetning stort sett fast, med kun en kortere flytting til høstplass lenger inne i landet. *"En tredje variant fant vi helt til ca. 1918 hos skoltesamene i Sør-Varanger. De opprettholdt i stor utstrekning de lange årsvandringene med 4 sesongplasser, fordelt fra de ytre øyer til 10 mil opp langs elven.*" (ibid:430) Simonsen fastholder videre at: *"Vi må tro at denne omflyttende tilværelse bygger på ubrudte tradisjoner fra steinalderen..."* (ibid:431) Med dette gir Simonsen slipp på den forsiktighet han maner til i sin artikkel fra 1973, hvor han advarer mot å trekke paralleller direkte fra skoltesamisk kultur tilbake til forhistorien.

Fjerde hefte i serien "Veidemann på Nordkalotten" (Simonsen 1982) omhandler periodene samisk jernalder og middelalder. Simonsen argumenterer for at Kjelmøy var sete for sommerbosetning, men medgir at han ikke vet hvor beboerne oppholdt seg om vinteren. På en skjematisk framstilling av bosetningsmønster har han imidlertid notert innlandet som vinteroppholdssted. (ibid:561) Han bemerker at; *"Skoltesamene i samme område tilbrakte vinteren i innlandet, sommeren ved kysten og ute på øyene."* (ibid:562) Kjelmøy er dessuten kjent som sommerplass for skoltesamene i historisk tid. Disse hadde ifølge Simonsen en økonomi hovedsakelig basert på jakt og fiske, med innslag av ekstensiv reindrift, og med beverfangst som en viktig virksomhet. På dette grunnlag konkluderer Simonsen: *"Jeg er derfor tilbøyelig til å sammenligne Kjelmøy-periodens årsrytme og livsberging med den som vi finner hos de senere beboerne i samme område".* (ibid:562)

Når det gjelder økonomi og bosetning fastholder Simonsen at; *"Den tradisjonelle livsform, basert helt eller nesten helt på jakt og fangst - for noen også sjøfiske - holdt seg tilsynelatende best lengst i NØ hos samene på Kolahalvøya og i Sør-Varanger, videre i det indre Nord-Finland og endelig hos skogsamene i Nord-Sverige."* (ibid:609) Selv om reindrift i liten skala påvirket mønsteret noe, finner Simonsen det trolig at det gamle siida-systemet holdt seg i disse områdene. (ibid:609) *"Livet i disse områder framtvang derfor regelmessig omflytting i årets løp mellom 3 eller 4 faste boplasser, hvor et mindre antall familier som utgjorde siida'en snart var samlet, snart spredt."* (ibid:609) En annen form for bosetning finnes hos "sjøfinnene" som beskrevet av Kolsrud (1946). Dette oppsummerer Simonsen slik; *"...man opprettholdt en nomadisme mellom 2 boplasser beliggende i henholdsvis den ytre og den indre del av samme fjord; både elementer av sesongfiske og av seterbruk bestemte stedene, men rytme og retning viser sterke tradisjoner fra gamle flyttemønstre helt fra Kjelmøyperioden og fra yngre steinalder..."* (ibid:610)

Else Johansen Kleppe presenterer i sin avhandling **"Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden"** (1974) en gjennomgang av den arkeologiske forskningen omkring samisk

jernalder fra 1800-tallet og fram til begynnelsen av 1970-tallet. Målet med avhandlingen er å gi en egen tolkning av fortidsminnene i Goluktbukta og på Mortensnes i Varanger. I tillegg til det arkeologiske materialet tjener skriftlige kilder iflg. Kleppe som: "...viktige holdepunkter for etablering af en model af det forhistoriske samfund, bl.a. på lokaliteten Mortensnes." (ibid:85) Den forhistoriske perioden hun ønsker å belyse ved hjelp av disse beretningene strekker seg fra ca. 1700 e.Kr. tilbake til omkring Kr.f. Hun henviser til Solbergs (1932) opplysninger om bosetningsmessige forskjeller mellom de samiske befolkningene på nord- og sørsiden av Varangerfjorden. Det er informasjonen om beboerne på nordsiden, hvor Mortensnes befinner seg, som Kleppe finner interessant. Her bodde den samiske befolkningen samlet innerst i fjorden om vinteren, mens sommeren ble tilbrakt ved fiskeplasser lenger ute i fjorden. Flyttingene om våren og høsten var faste, men lengden på flyttingene kunne variere. (Kleppe 1974:86-87) Hun ser selv på flyttingene som en effektiv utnyttelse av ulike ressurser uten at hun vil spesifisere nærmere hvilke det kan ha dreid seg om. "*Spørsmålet...*", framholder hun; "...er i det hele taget vanskelig at løse ad arkæologisk vej." (ibid:88)

Om grunnlaget for sin rekonstruksjon av det forhistoriske lokalsamfunnet på Mortensnes sier Kleppe: "*Udgangspunktet for denne diskussion er dels det arkæologiske materiale, dels oplysninger fra skriftlige kilder, og dels generelle træk ved samiske samfund, udledt af nutidige etnografiske undersøgelser af to forskellige lokalsamfund.*" (ibid:II-III) Kleppe innleder sin analyse med spørsmålet om muligheten til å knytte det arkeologiske materialet til en etnisk gruppe. Hun finner at enkelte elementer, i første rekke gravskikken, har en overlappende utbredelse og konkluderer ut fra dette med at materialet gjenspeiler én felles etnisk tilhørighet. Hun framholder videre at både hustuftene og gravene på Mortensnes er levninger etter et samfunn uten sosial lagdeling og uten et sentralisert politisk system. (ibid:66-70) Dette er et viktig holdepunkt for å tilskrive funngruppen en samisk etnisitet, fordi: "*Fra skriftlige kilder fra dette område har vi oplysninger om, at de samfund som har fået nationale betegnelser som henholdsvis norske, svenske, finske og russiske, har været lagdelte samfund, og de har tillige fungeret som centraliserede politiske systemer... Ingen af disse grupper kan altså identificeres med de forhistoriske tomter af Mortensnes-type.*" (ibid:71) Iflg. Kleppe kan også skriftlige kilder som Ottars beretning og Lillienkiold (1698) dokumentere at den lokale befolkningen i området var samer. (Kleppe 1974:71) Kleppes slutning blir dermed: "*Jeg mener hermed at have verificeret, at den befolkning, som boede i de forhistoriske tomter af Mortensnes-type, og som ligger begravet i stenursgravene, var samiske.*" (ibid:72)

For å kunne si noe om evt. samarbeidsformer i Mortensnes-samfunnet velger Kleppe å benytte seg av analogier fra nåtidige samiske samfunn. Hun viser til Pehrsons (1964) analyse av reinnomadene i Könkämä og Dikkanens (1965) undersøkelse av Sirma-samfunnet i Tana. (Kleppe 1974:92) Felles for begge samfunnene er at de er ustratifiserte og at

samarbeidsgrupper etableres ved behov. Kleppe påpeker at disse fellestrekk må overføres til det forhistoriske samfunnet med forsiktighet, men framholder at; *"Enhver kundskap om lokalsamfundet, hvor generel den end måtte være, er af betydning for tolkningen af det arkæologiske materiale."* (ibid:94)

Arkeologiske lokaliteter i fjellregionen i det indre av Nord-Norge er gjenstand for analyse i **Knut Helskogs** doktorgradsavhandling *"Subsistence-Economic Adaptations to the Mountain Region of Interior North Norway"*. (1980) Målet med avhandlingen er blant annet å forsøke å bestemme hvilke bosetningsmønstre fjell-lokalitetene kan ha vært en del av i forhistorisk tid; fra eldre steinalder til middelalder. I rekonstruksjonen av bosetning og ernæring spiller etnografiske analogier fra samiske samfunn en framtreddende rolle. (ibid:4-5) En gjennomgang av etnografisk informasjon om området ble foretatt i forkant av undersøkelsene og en spesialist på samisk etnografi var også med ut i terrenget. (ibid:32-33)

Helskog framholder at både arkeologiske, historiske og økologiske data gir grunnlag for å tolke lokalitetene i den indre fjellregionen mellom Polarsirkelen og Finnmark som sesongboplasser. (ibid:304) For å plassere lokalitetene innenfor et videre rammeverk forsøker Helskog å innpasse sitt materiale i det han kaller kjente *"subsistence-settlement patterns"*. (ibid:305) Han innleder derfor kapittelet med en oversikt over arkeologers rekonstruksjoner av forhistoriske bosetningsmønstre for kysten av Nord-Norge og det indre av Nord-Sverige. (ibid:282-303). En gjennomgang av etnografisk kjente bosetningsmønstre følger etter den arkeologiske delen. Helskog innleder med følgende problemstilling: *"The almost traditional question connected with the use of ethnographic models as a method to reconstruct aspects of prehistoric cultural systems, is whether such models actually are applicable to prehistoric cultural systems."* (ibid:281) Til tross for mye debatt omkring bruken av etnografi mener Helskog at etnografiske analogier er et nyttig redskap dersom de brukes med forsiktighet. (ibid:281) Spesielt når den arkeologiske datasituasjonen er mangelfull har etnografien sin funksjon: *"Since there are yet no E.S.A. sites with organic debris, the interpretation of subsistence-settlement pattern will have to rely on ethnographic analogies."* (Helskog 1980:284) Data fra skoltesamiske samfunn har en framtreddende plass. Om bosetningen i samisk jernalder sier Helskog: *"It has been suggested that the life way of the Sami prior to the 16th century was similar to that observed among the Skolt Sami (Paccvei-sit, Suenjel-sit) in the early 20th century (Tanner 1929), and therefore, these Sami are frequently used as the model for describing the Sami Iron Age population."* (ibid:48) Også i tolkninger av boplassmateriale fra det svenske innlandet har etno-historiske data vært benyttet til å rekonstruere bosetningsmønstre. *"The subsistence-settlement pattern of the Paccvei Skolts might be regarded as an example of such a pattern, which later developed into the type of subsistence-settlement pattern exemplified by the Kemi-Sami."* (ibid:300)

Helskog presenterer fire modeller for økonomi og bosetning basert på data om ulike samiske samfunn i nordre Fennoskandinavia. (ibid:305) De samiske samfunnene som Helskog omtaler er kystsamene, Kemi-samene, Suenjel-skoltene og Pasvik-skoltene. Opplysninger om kystsamenes bosetning og erverv er iflg. Helskog å finne i Ottars beretning. Denne brukes som dokumentasjon på at samenes ulike økonomiske aktiviteter fant sted på ulike steder til ulike årstider. Helskog redegjør også for et kystsamisk bosetningsmønster beskrevet i en kilde fra omkring år 1590.¹⁴ Her beskrives et bosetningsmønster med fire årlige sesongflyttinger. Vinterboplassene lå i fjordbotnen, vår- og høstbosetningen lenger ute i fjorden, og sommersesongen ble tilbrakt i fjordmunningen eller på øyene. (ibid:311-312) Fra Tegengren (1952) hentes opplysninger om Kemi-samene. Om vinteren bodde disse i vinterlandsbyer nær en innsjø eller elv. Om sommeren flyttet de til fiskeplasser ved større innsjøer. (Helskog 1980:314-318) Tanner (1929) og Storå (1971) benyttes som kilder til flyttemønsteret til Suenjel-siidaen i Petsamodistriktet. Flyttinger fant her sted mellom fire ulike lokaliteter som alle lå ved elver eller innsjøer i innlandet. (Helskog 1980:318-322) De samme kildene forteller om Pasvik-siidaens bosetningsmønster. Pasvik-skoltene, i likhet med Suenjel-skoltene, hadde en økonomi basert på en kombinasjon av jakt, fiske og reindrift/sauehold. Årlig flyttet Pasvik-skoltene mellom kyst og innland hvor de hadde fem ulike sesongboplasser. (ibid:323-327) Helskog framholder at: *"According to Tanner (1929) and Storå (1971:85) the subsistence-settlement pattern of the Skolt Sami group represents an extremely ancient way of life that dates back at least several thousand years in the area."* (ibid:318)

I en artikkel kalt *"The younger Stone Age Settlements in Varanger, North Norway"* (1984) drøfter Knut Helskog boplasstørrelse og befolkningstall i Varanger i yngre steinalder. Dette gjør han med utgangspunkt i fire boplasser.¹⁵ Ut fra etnografiske opplysninger om levetiden til det enkelte hus argumenterer han mot å tolke gruppene av tufter som forholdsvis store og konsentrerte landsbyer. (ibid:42,52) Helskog foreslår at tuftegruppene normalt representerer mindre boplasser som bare besto av 1-6 samtidige hus. (ibid:65)

For om mulig å belyse den forhistoriske bosetningssituasjonen ytterligere, velger Helskog å foreta en gjennomgang av etnografiske data fra Nord-Norge. På grunn av kontinuitet i økologiske betingelser og likhet i økonomisk erverv framholder Helskog at samene kan danne en god etnografisk bakgrunn for å evaluere teorier om den forhistoriske bosetningen i området. *«Furthermore, since the Sami is the most likely population in Finnmark which can represent a continuation of cultural aspects from the Stone Age populations, such analogies might be especially relevant.* (ibid:57) Han er oppmerksom på

¹⁴ Helskog refererer til Paine (1957:21), se Storm 1895:232.

¹⁵ Boplassene som omfattes av analysen er: Advik, Gressbakken Nedre Vest og Nedre Øst, og Nyelv, beliggende på sørsiden av Varangerfjorden.

problemet som det lange tidsintervallet mellom forhistorisk og historisk bosetning medfører, men han fastholder at analogier kan være til hjelp i forståelsen av kulturelle mønstre. (ibid:58)

Helskog mener de samiske bosetningsmønstre hadde sammenheng med økonomien, som i hovedsak var basert på sesongmessig jakt og fiske. Hos kystsamene kunne denne økonomien kombineres med et begrenset husdyrhold. «*From this point of view the analogies from early coast Sami adaptation might be particularly relevant for understanding prehistoric maritime adaptations in parts of Northern Norway.*» (ibid:58) Helskog finner etnografiske opplysninger i Knags (1938a:22-23) beskrivelser av det kystsamiske bosetningsmønsteret i Varanger på slutten av 1600-tallet. Her fortelles det at vinterboplassene var små og lå spredt rundt bunnen og nordsiden av fjorden. Familiene foretok flyttinger til egne vår- og høstboplasser, og husholdene var for en stor del økonomisk selvforsynte. Helskog mener at de samme faktorene som bestemte størrelsen og beliggenheten på kystsamiske bosetninger i historisk tid også var avgjørende for vinterbosetningen mellom 2000 f.Kr og 1500 e.Kr. Videre henviser han til Kolsrud (1961:46-60) som opplyser at kystsamenes vinterboplasser også kunne benyttes til andre årstider av boplassens egne beboere eller av folk som tilhørte et annet område. På grunn av bosetningsmønsterets fleksibilitet og ressursgrunnlaget i området mener Helskog at; «*There is no reason why this pattern might not be a continuation of a prehistoric pattern*» (1984:59)

I flere artikler tar **Ericka Engelstad** for seg temaet bosetningsmønstre i forhistoriske arktiske kystsamfunn. (E. Helskog 1983; Engelstad 1984) Hennes utgangspunkt er undersøkelser av yngre steinalders lokaliteter i Nord-Norge. Hun framholder at slike boplasser ifølge tradisjonelle tolkninger representerer vinterlandsbyer for en semi-nomadisk befolkning med et fast sesongbetont bosetningsmønster. (1983:150) Engelstad argumenterer imidlertid for at det eksisterte en større variasjon i flyttemønstre og bosetningsvarighet i yngre steinalders kystsamfunn enn tidligere antatt. En analyse av redskapsinventaret og møddingmaterialet fra 47 yngre steinalders hustufter fordelt på 7 lokaliteter i Nord-Norge viser at det er stor variasjon mellom husene på samme lokalitet, mellom forskjellige lokaliteter og mellom boplasser på kysten og i innlandet. (Engelstad 1984) Engelstad tolker dette som uttrykk for at boplassene ikke utelukkende var vinter/vår-bosetninger, men at de også representerer sommerbosetning og mer langvarig bosetning.

For å forklare den postulerte variasjonen i den forhistoriske bosetningen foretar Engelstad en sammenligning med etnografisk beskrevne samiske bosetningsmønstre. Hun refererer til fire hovedmodeller: 1) et innlands-system, beskrevet av Tegengren (1952), 2) et innland - kyst/øy-system, gjengitt av Vorren (1979) 3) et lineært fjord-system, presentert av Kolsrud (1961) og 4) stasjonær kystbosetning, beskrevet av Bjørklund (1981) og Mathiesen (1978). (Engelstad 1984:20) Selv om de arkeologiske dataene kan tyde på en kombinasjon

av modell nr. 2 og 3, konkluderer Engelstad med at etnografien er utilstrekkelig til å forklare all variasjonen i boplassmateriale fra undersøkelsesområdet. *"The data from the Late Stone Age indicate a greater diversity in subsistence patterns than that which is known ethnographically from this area and probably a greater permanence in settlement."* (Engelstad 1984:20) Engelstad er således blant de få forskere som forsøker å løsrive arkeologien fra de etnografiske beretningene.

4.3 Etter 1984 – Fokus på sosial organisasjon og kjønnsroller.

Det empiriske grunnlaget for **Bjørnar Olsens** magistergradsavhandling *"Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. - 1700 e.Kr."* (1984) utgjøres hovedsakelig av arkeologisk materiale fra Varangerområdet. Han presiserer imidlertid at også historisk-etnografisk materiale spiller en viktig rolle i belysningen av de senere delene av undersøkelsesperioden. (Olsen 1984:1) Sør-Varanger, som utgjør basisområde for undersøkelsen, omfatter territoriene til de østsamiske siidaene Pasvik og Neiden. Olsen framholder at disse siidaene ikke ble berørt av den økonomiske differensieringsprosessen som førte til endringer i produksjons- og organisasjonsform i de øvrige samiske områdene på 1500-1600-tallet, men at de hadde beholdt karakteristika ved jeger-samler samfunnet helt opp til 1800-1900-tallet. Dette gjør iflg. Olsen at etnografiske opplysninger om østsamene er interessant også fra et arkeologisk perspektiv. *"Territoriene, bosetningsmønsteret og den sosiale organisasjonen er for disse siidaene svært godt dokumentert etnografisk (bl.a. Tanner 1929), og former et godt utgangspunkt for diakrone studier av slike forhold."* (ibid:4) *"Ønsket om å gjøre arkeologi i et etnografi-rikt område er trolig den viktigste årsak til valg av basisområde."* (ibid:6)

Tidligere analyser av bosetningsmønster på grunnlag av materiale fra Kjelmøy, har iflg. Olsen alle til en viss grad vært satt i sammenheng med den etnografisk beskrevne flyttesyklusen i området. Olsen slutter seg til denne tolkningen fordi; *"Dette var en naturlig innfallsvinkel særlig fordi Kjelmøy, som tradisjonelt var sommerfiskeplass for Pasviksiidaen, gjennom Wings bestemmelse av det osteologiske materialet fra Mestersanden ble tillagt en tilsvarende forhistorisk sesongtilhørighet."* (ibid:142) Først gir Olsen en beskrivelse av bosetningsmønsteret i Sør-Varanger slik det beskrives i etnografiske kilder. Olsen framholder at Pasvik- og Neiden-samene i prinsippet hadde samme årssyklus, basert på sesongvise flyttinger mellom ulike vinter-, vår-, sommer-, og høstboplasser. (Olsen 1984:142-145) Ut fra en skisse bygd på Vorren (1979:59) og til dels Tanner (1929:226) fastslår Olsen: *"Det fremgår at en har å gjøre med et kyst-innland bosetningsmønster, kjennetegnet ved at vår-sommerboplassene lå ved kysten, og høst- og vinterboplassene i innlandet."* (ibid:145) En analyse av det osteologiske og arkeologiske materialet fra

kystboplassene på Kjelmøy og Kjøøy tyder på at bosetningen har funnet sted i sommersesongen, fra juni til august. Dette finner Olsen å være i nært samsvar med etnografiske data om bosetningen på disse øyene. (ibid:153) Bosetningen resten av året fant trolig sted i innlandet. For eksempel tyder dyrefigurer fra Mestersanden, samt funn av bein fra arter knyttet til innlandet, f.eks. bever, på en sterk kulturell orientering mot innlandet. Den mest rimelige tolkningen av dette er iflg. Olsen; *"...at vi her har å gjøre med samfunn som tilbringer størstedelen av året i innlandet, og som bare om sommeren flyttet ut til kysten, - d.v.s. at bosetningsmønster av samme type som det skissert etnografisk for området."* (ibid:156) Forekomsten av lystergafler samt fallgravsanleggene for villrein peker i retning av at høsten ble tilbrakt i innlandet. Når det gjelder vinter- og vårsesongen finnes imidlertid ikke klare arkeologiske belegg for produksjon og bosetning. (ibid:157)

Olsens konklusjon er at det etnografisk kjente flyttemønsteret i området ble etablert allerede i eldre metallalder. Samtidig ble trolig de historisk dokumenterte territorielle grensene mellom siidaene Neiden og Pasvik etablert. (1984:158-163) Den etterfølgende fasen fra 300-400 e.Kr. fram til 1500-tallet, hvor de første skriftlige belegg for siidaens eksistens opptrer, utgjør imidlertid et arkeologisk 'tomrom'. Selv om datatilfanget fra denne perioden ikke er tilstrekkelig til å gi noen tolkning framholder Olsen; *"Jeg finner det likevel høyst plausibelt at dette mønsteret viser kontinuitet i samisk jernalder."* (ibid:166)

Olsen (1984) betrakter økonomiske forhold i fangstsamfunn som bestemt av de sosiale forhold som karakteriserer såkalte 'bandsamfunn'. Ifølge Olsen var den samiske siidaen i sin opprinnelige form bærer av alle de generelle trekk som kjennetegner en bandorganisasjon, dvs. en egalitær sosial organisasjon, felles rett til bandets territorium, resiprok fordeling av ressurser, samt en sosial arbeidsdeling basert på kjønn og alder. For sin rekonstruksjon av de mest essensielle trekk ved produksjonsforholdene i Varanger-samfunnet finner imidlertid Olsen det nødvendig å benytte viten om bandsamfunn generelt. Dette fordi de østsamiske siidaene på den tiden de ble etnografisk dokumentert allerede var i ferd med å miste sin opprinnelige bandstruktur. (ibid:100)

Olsen (1984) mener at de samiske samfunn i perioden 1300-1700 gjennomgikk en sosial og økonomisk differensieringsprosess som medførte at den egalitære siidaorganisasjonen brøt sammen og nye produksjonsformer, som f.eks. tamreindrift, oppsto. Dette skjedde imidlertid ikke i de to siidaene i Sør-Varanger (Neiden og Pasvik) eller i de øvrige østsamiske siidaene, hvor den fangstbaserte økonomien og de egalitære produksjonsforhold ble vedlikeholdt. (ibid:221-226) Olsen finner det sannsynlig at intrastrukturelle motsetninger ble holdt under kontroll og at; *"...de eldres autoritet i sin institusjonaliserte form, norraz, var av stor betydning for at de østsamiske samfunn forble på et tilnærmet egalitært bandnivå."* (ibid:238)

Studier av sosial arbeidsorganisering er iflg Olsen (1984) svært viktig. Spesielt samarbeidspregede arbeidsformer krever oppmerksomhet, fordi det er her konfliktforhold

klarest vil komme til uttrykk. På grunn av brist i det arkeologiske materialet finner Olsen det nødvendig å supplere med etnografiske data. *"Jeg har derfor forsøkt å "balansere" fremstillingen gjennom i stor utstrekning å dra inn etnografisk materiale"*. (ibid:167) Analogier hentes i hovedsak fra samiske områder, men på grunn av mangler i dette materialet benyttes også etnografi fra det øvrige sirkumpolare området. (ibid:167-168) Olsen forutsetter at det ligger lang kontinuitet bak bildet av produksjonsaktiviteter som framtrer gjennom samisk etnografisk materiale. Et eksempel på *"...den ufattelige kontinuitet..."* (ibid:168) finnes i samsvaret mellom framstillingen av en bjørnejaktscene på en helleristning fra Alta, og en etnografisk skildring av samisk bjørnefangst av J. Fellman (1906, IV:26).

Olsen framholder at jeger-fisker-samler samfunn ifølge etnografiske data er karakterisert ved en relativt differensiert sosial arbeidsdeling. Kvinnene er samlere og deltar generelt i større grad i ferskvannsfiske enn i havfiske, mens fangst av større hav- og landpattedyr er mannsaktiviteter. Olsen mener at forklaring bak kjønnsdifferensieringen kan være at mennene forbeholdt seg retten til deltakelse i mer prestisjekreditterende og risikofylte produksjonsprosesser. *"Dette er da også etnografisk belagt ved at det bare synes å være menn som kan oppnå prestisje gjennom produksjonsaktiviteter i jegersamfunn (Orme 1981:41)."* (Olsen 1984:178)

Store arkeologiske undersøkelser har ikke bare blitt utført i Varanger, men også i Vest-Finnmark. Områdene det er snakk om her er i første rekke Sørøy, med et rikt boplassmateriale, og Alta, med sine store helleristningsfelter. Denne regionen er utgangspunkt for **R.L. Andreassens** avhandling *"Yngre Steinialder på Sørøy"* (1985). Hennes målsetning er å utarbeide en modell for bosetningssystemet i området Sørøy/Altafjord. (ibid:1-3). Etnografiske analogier spiller en sentral rolle i Andreassens analyse, og i tillegg til etnografiske opplysninger fra Finnmark, blir områder *"...som det er naturlig å sammenligne seg med..."* trukket inn. Slike områder er f.eks. Aleutene på vestkysten av Alaska og Tierra del Fuego på sørpissen av Syd-Amerika. (Andreassen 1985:3) Andreassen er oppmerksom på de metodiske betenkelighetene ved å bruke historiske tilbakeslutninger over et tidsperspektiv som strekker seg fra historisk tid til yngre steinalder. Hun finner det allikevel relevant ut fra antakelsen om at *"...det er tale om mennesker fra den samme etniske gruppe nemlig den samiske befolkningen."* (ibid:16)

I sin behandling av bosetningen på Sørøy benytter Andreassen (1985) etnografiske og historiske kilder til å belyse forholdene på ulike nivåer: hushold (én eller flere familier), grend, (ett eller flere hushold) og bygd (to eller flere grender). (ibid:250) Enhetenes territorier bli estimert *"...med utgangspunkt i lokale etnografiske forhold."* (ibid:15) Hun inkluderer også et analytisk nivå kalt "macro band", som omfatter hele regionen og samtlige enheter på lavere nivå. Det empiriske grunnlaget for denne overordnede enheten henter Andreassen fra helleristningsfeltene i Alta, som hun betrakter som en rituell samlingsplass.

(ibid:14-17) Andreassen gjør også bruk av etnografiske analogier for å si noe om sosial organisasjon og former for interaksjon. Hun forutsetter at jakt-fangst samfunnene i yngre steinalder i Finnmark hadde en desentralisert samfunnsstruktur "*..utfra kjennskap til samisk samfunnsorganisering i historisk tid, hvor hver siida var en autonom enhet, ledet av et kollektiv bestående av eldre.*" (ibid:9) I sin rekonstruksjon av samhandlingsforhold velger hun å supplere med antropologiske modeller og etnografiske data der hvor empirien er svak eller mangler. (ibid:251) "*Etnografiske analogier fra historisk tid med Alta som markeds plass vil bli trukket inn for å antyde den typen samhandling som kan ha foregått.*" (ibid:16) Hun konkluderer med at: "*Kontinuiteten fra yngre steinalder til historisk tid er belagt ved mange av scenene på helleristningsfeltene i Alta...*" (ibid:16) Andreassen vil ikke uten videre postulere en tradisjon fra forhistorisk tid fram til markedstradisjonen slik den er beskrevet i historiske kilder fra 1600-tallet. Hun kritiserer imidlertid enkelte historikers syn på historiske tilbakeslutninger, hvor det forutsettes at fenomener ikke eksisterer før det finnes skriftlig belegg for dette. (ibid:271)

Andreassen framholder at giftemål trolig var et av de viktigste transaksjonelle forhold for å skape allianser mellom grendene. Hun peker imidlertid på at slike forhold vanskelig kan belegges gjennom arkeologisk materiale. "*De etnografiske kildene gir imidlertid en viss indikasjon på den sosiale organiseringen i det sjøsamiske samfunn*" (1985:264) Her sikter hun til siida-organisasjonen, og henviser til Gjessings (1960:4) anvendelse av siida- og voubme-begrepet.¹⁶ Andreassen antar at hennes organisatoriske enhet, bygda, utgjør den samme enheten som voubme i det sjøsamiske systemet. (ibid:265)

Når det gjelder det forhistoriske bosetningsmønsteret på Sørøy forutsetter Andreassen at dette var mobilt fordi "*...årlige flyttinger er en universell foreteelse blant jegere/fiskere/sankere*". (ibid:231) Med utgangspunkt i etnografiske beskrivelser fra Finnmark på 1600-tallet, slutter hun at mønsteret var spredt med 14-15 mennesker på hvert sted. Som grunnlag for en bestemmelse av husholdets størrelse benytter hun bl.a. etnografiske beskrivelser av gammer, og hun evaluerer sitt estimat over størrelsen på den enkelte bygd mot etnografiske opplysninger om befolkningstallet i områder av Finnmark på 1600-tallet. (ibid:236-240).

Et framtrødende trekk i husholdet til nordlige grupper av jeger-fiskere er iflg Andreassen komplementaritet mellom kjønne. Hun mener at helleristninger av båter i Alta gir relativt klart belegg for at også kvinner deltok i fiske (ibid:259). I tillegg peker hun på Lillienkiolds (1698:145) underretning om at sjøsamiske kvinner, i motsetning til norske, deltok i fiske. (Andreassen 1985:259) Andreassen stiller spørsmål ved det universelle bildet av menn som jegere og kvinner som sankere. I spørsmålet om kvinner medvirket i jakt, viser

¹⁶ En voubme er en sammenslutning av flere siidaer.

hun til en illustrasjon av Olaus Magnus (1555:193) som framstiller en scene hvor samiske kvinner jakter. (Andreassen 1985:260)

På nordsiden av Varangerfjorden, ca. 10 km fra fjordbotnen, ligger Mortensnes. Her finnes spor av menneskelig aktivitet gjennom årtusener, i form av flere boplasser, gravfelt og offerringer. Dette materialet er gjenstand for analyse av **Kjersti Schanche** i hennes magisteravhandling "*Mortensnes. En boplass i Varanger.*" (1988) Målet med avhandlingen er å foreta en studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10.000 år. I dette arbeidet vier Schanche et helt kapittel til etno-historisk materiale (ibid:32-54). Hensikten med dette er å søke opplysninger om emnene boligkonstruksjon og bosetningsmønster, ressursutnyttelse, råstoff og redskaper, samt sosiale relasjoner, hovedsakelig innenfor den tradisjonelle sjøsamiske kulturen. "*Dette fordi den historisk kjente sjøsamiske bosetningen på Mortensnes danner avhandlingens øvre kronologiske ramme.*" (ibid:32) "*Selv om hovedvekten vil legges på det historiske kilder forteller om den sjøsamiske bosetningen i området, vil også opplysninger om østsamer eller skoltesamer, som har bodd ved Varangerfjorden deler av året, bli trukket inn.*" (ibid:32). I tillegg til dette beskrives også mer generelle trekk ved den samiske kulturen: "*På grunn av de mange kulturelement som det samiske folk har til felles...*" (ibid:32)

Når det gjelder samiske sesongflyttinger sier Schanche, at sjøsamene hadde et bosetningsmønster som baserte seg på flyttinger mellom ulike områder i forbindelse med utnyttelse av forskjellige ressurser. Hun viser blant annet til den tidligere nevnte anonyme kilden fra slutten av 1500-tallet hvor det står skrevet; "*Deris huse och bolige erre huert aar paa fire steder...*" (Storm 1895:232) Denne skildringen skriver seg trolig fra Vest-Finnmark, men Schanche framholder at; "*Et slikt flyttemønster mellom 4 ulike boplasser er kjent også fra det skoltesamiske området.*" (ibid:50) Flyttemønsteret for Varanger-siidaen i Nord-Varanger beskrives imidlertid som noe annerledes. Ifølge Schanche forteller tidlige historiske beretninger om flyttinger mellom 3-4 boplasser, senere gjengis et mønster med 2 boplasser. (ibid:51-52) I sin redegjørelse for bosetningsmønster og ressursutnyttelse argumenterer Schanche for at "... *Mortensnes i deler av den forhistoriske perioden har vært bebodd i bestemte sesonger på året, slik at flyttemønsteret kan ha lignet det som er kjent fra historisk tid. I andre perioder har bosetningen vært mer sedentær, muligens helårlig*" (ibid:146)

Schanche (1988) diskuterer bosetningsmønster hovedsakelig med utgangspunkt i trekk ved de forhistoriske boplassene og boligene. (ibid:146-147) Når det gjelder eldre steinalder fastslår hun at boplassene fra denne perioden har en lokalisering på utsatte steder i terrenget; på små øyer uten innland, eller tidligere eid med tilgang til sjøen fra to sider. (ibid:148) Dette innebærer for Schanche at; "*Boplasslokaliseringen i eldre steinalder har flere likhetstrekk med lokaliseringen av øst-samenes sommerboplasser som ofte lå på små*

øyer uten noe innland." (ibid:148) Hun finner beliggenhetsmessige likhetstrekk mellom boplassene fra eldre steinalder og boplassene på Kjelmøy og Kjøøy som er datert til tidlig metalltid. (ibid:127-128) Hun opplyser at disse øyene er kjent som sommertilholdssted for østsamiske siidaer i historisk tid. Dette kan indikere likheter med østsamenes bosetningsmønster, selv om dette er en påstand som vanskelig kan underbygges. (ibid:148-149) I yngre steinalder er boplassene å finne på andre steder i terrenget. Husene fra denne perioden er sterkt nedgravde og solide konstruksjoner, og Schanche finner likhetstrekk mellom disse 'Gressbakkenhusene' og den samiske fellesgammen. (ibid:205) Endringen i boplassmaterialet blir tolket som uttrykk for en dreining mot et mer sedentært bosetningsmønster. (ibid:150-151) Den samme tendensen fortsetter i tidlig metalltid. Boplassene Kjelmøy og Kjøøy på sørsiden av Varangerfjorden, har imidlertid en annen lokalisering i terrenget enn tuftene på nordsiden av fjorden. Disse kan iflg. Schanche representere sesongboplasser, integrert i samme bosetningsmønster som Mortensnes-tuftene. *"Men på bakgrunn av at det i historisk tid eksisterte et ulikt flyttemønster for nord og sydsiden av fjorden (Knag 1694; Keilhau 1831:43; Reusch 1895; Tanner 1929) er det ikke usannsynlig at en slik forskjell kan ha eksistert allerede i tidlig metalltid."* (Schanche 1988:151)

I samisk jernalder postulerer Schanche en ny endring; fra sedentær bosetning til et mer mobilt flyttemønster. I denne forbindelse henviser Schanche til skriftlige kilder som beskriver sjøsamenes sesongflyttinger. Hun viser til opplysninger fra Knag (1938) om at samene i tidlig historisk tid flyttet mellom flere faste boplasser hvor de hadde permanente gammer. På slutten av 1800-tallet opplyser Reusch (1895:107) at Nesseby-samene hadde to årvisse boplasser hvor den ene fungerte som 'sommerseter' for husdyrene. (Schanche 1988:152) Schanche konkluderer at: *"Det er mulig at det bosetningsmønster som beskrives i historiske kilder på slutten av 1600-tallet etableres allerede på denne tida. Dette bosetningsmønsteret innebærer en flytting mellom 3 eller 4 forskjellige lokaliteter i løpet av året. Selv om en av boplassene kunne ligge noen kilometer innover i landet, har en i hovedsak flyttet mellom lokaliteter på kysten."* (ibid:165)

På Mortensnes finnes boplasser av varierende størrelse. Ansamlinger av tufter kan gjenspeile enten samtidig bosetning, eller bosetning over lengre tid, evt. gjentatte sesongopphold. (ibid:128-129) Vedrørende spørsmålet om større lokaliteter, viser Schanche til etno-historiske kilder hvor det berettes om samiske boplasser av en viss størrelse: Vreim (1937:190) skriver om sjøsamiske "landsbyer", Nickul (1977:180-181) oppgir at Nuettjaursiidaens vinterboplass bestod av 19 hus på 1600-tallet, og at i Suenjel-siidaens siste vinterby på 1930-tallet fantes 20 boliger (Nickul 1948). (Schanche 1988:130)

Schanche (1988) framholder at sosiale relasjoner må sees i sammenheng med faktorer som bosetningsmønster og materiell kultur, og at endringer på ett område oftest vil gjenspeiles i de andre variablene. På dette grunnlaget slutter hun at: *"Siden det er foreslått at*

bosetningsmønsteret i eldre steinalder i store trekk har lignet det flyttemønsteret som har eksistert i området inn i historisk tid, kan det være grunn til å anta at også den sosiale organisasjonen har hatt visse likhetstrekk med den opprinnelige samiske organisasjonsform." (ibid:182) Likhetstrekkene er ikke tilstede i yngre steinalder og tidlig metalltid, men ved overgangen til samisk jernalder finner det sted samfunnsmessige endringer i bosetningsmønster, materiell kultur og boligkonstruksjoner som Schanche mener kan ha dannet grunnlaget for utformingen av den tradisjonelle samiske siida-organisasjonen. (ibid:197)

Schanche går ikke nærmere inn på siida-organisasjonen, men gjør mye bruk av samisk etnografisk materiale til å utforme teorier om kjønnsroller. Den samiske boligammen avspeiler iflg. en analyse av Yates (1989) elementer av det samiske verdensbildet og virkelighetsoppfatningen. Inndelingen av gammen er således forbundet med grunnleggende dikotomier i samfunnet, spesielt mellom kjønnene. På dette grunnlag mener Schanche at: *"Lignende forhold kan ha eksistert i eldre steinalder."* (ibid:184) I tidlig metalltid endres formen på huset fra rektangulært til kvadratisk, og ildstedet fikk en asymmetrisk plassering. Schanche ser på ildstedets lokalisering som en mulig markering av en del av rommet som tilhørende mannen/kvinnen. *"Det er i så henseende verdt å merke seg at matlagingen i eldre tid i samiske samfunn var forbeholdt mannen."* (ibid:193)

Elin Myrvoll (1992) ser i sin hovedfagsoppgave ***"Stil og samfunn. En analyse av materiell symbolisme og sosiale relasjoner i Varanger 2200 f.Kr - Kr.f"*** på produksjon av ornamentikk som en sosial praksis som er påvirket av, og som selv påvirker, økonomiske, ideologiske og sosiale forhold i samfunnet. I behandlingen av spørsmålet om sosial organisasjon og lederskap henter hun etnografiske eksempler fra studier av inuitter i Alaska. Slik begrunner Myrvoll valget av analogier: *"Eksempla er henta fra områder som har likhetstrekk med Varangerregionen i Gressbakkenfasen både hva gjelder klima, fauna og bosetningsmønster."* Hun bemerker imidlertid at likhet i fysiske omgivelser ikke nødvendigvis medfører samsvar med hensyn til sosial organisasjon.

Gressbakkenhuset har tre til fire innganger, og Myrvoll (1992) mener at; *"Bruken av de ulike inngangene kan være bestemt av forhold som alder og kjønn lignende det en kjenner til fra den samiske gammen."* (ibid:170) Hun finner at en viss spesialisering kan ha forekommet i Gressbakken-samfunnet. Blant gjenstandsmaterialet fra Gressbakken forekommer nemlig enkelte såkalte fugleskulpturer. Disse settes av Myrvoll i sammenheng med praktisering av sjamanisme fordi; *"I etnografiske data om sjamanisme finner en ofte at fugler sees som sjamanens medhjelpere."* (ibid:210) Et eksempel fra etnografien viser at: *"Innenfor samisk kultur har tradisjonelt både menn og kvinner kunnet bli sjamaner."* (ibid:174)

I Kjelmøy-fasen mener Myrvoll at et mobilt bosetningsmønster har motvirket akkumulering av eiendeler og vanskeliggjort sentralisering av makt. Hun foreslår, at i stedet for en sentral leder, har hver familie har hatt et overhode som har fått sin stilling i kraft av alder og personlige egenskaper. Hun viser til et etnografisk eksempel hentet fra Tanner (1929:346): *"I det øst-samiske området hadde tradisjonelt eldre menn lederrolle, men i visse tilfeller kunne også kvinner fylle denne posisjonen. Et eldreråd bestående av de eldste menn fungerte som øverste instans eller styringsorgan for siidaen som helhet."* (Myrvoll 1992:201) Myrvoll framholder at en lignende organisasjon kan ha eksistert i Kjelmøy-fasen.

Myrvoll (1992) forutsetter at det i Gressbakken-fasen eksisterte en sosial arbeidsdeling med skillelinjer på grunnlag av alder og kjønn. (ibid:159) Hun mener at jakt var en aktivitet som i hovedsak ble drevet av menn. Her henviser hun til etnografisk materiale fra sirkumpolare og polare samfunn hvor det anføres at jakt og fangst av større dyr har vært en mannlig aktivitet. Eksempler hvor kvinner har deltatt finnes bl.a. fra Filippinene, men Myrvoll anmerker at; *"På grunn av geografisk og kulturell nærhet finner jeg det meir opportunt å bruke analogier fra samfunn i sirkumpolare strøk."* (ibid:159) Til kvinnene henfører Myrvoll aktiviteter som har krevd forholdsvis liten mobilitet. Fiske er et eksempel på en slik aktivitet, og her foreslår Myrvoll at det var kvinnene som spilte den ledende rollen. Hun finner støtte for denne tolkningen i at: *"Etnografisk materiale fra nyere tid viser at det hos øst-samene var kvinnene som sto for mye av innlandsfisket samt fiske etter laks i fjordene."* (ibid:160) En annen aktivitet som kan ha vært forbeholdt kvinner er sinking av vegetabilsk føde. *"Etnografisk materiale vedrørende både samer og eskimoer viser eksempelvis at dette har blitt regna til kvinnenes arbeidsoppgaver."* (ibid:160)

Blant kulturminnetypene i Varanger er steinaldertuftene blant de mest karakteristiske og mest tallrike, og mye arkeologisk forskningsvirksomhet har vært konsentrert omkring disse. Et framtreddende eksempel er Kjersti Schanches doktorgradsavhandling ***"Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f.Kr."*** (1994) Hennes utgangspunkt er en romlig analyse av det arkeologiske boligmaterialet fra slutten av yngre steinalder. (ibid:2) Schanche forutsetter, ut fra generell etnografisk forskning, at boligen og dens utforming har nær sammenheng med sosiale faktorer som; kulturell identitet, gruppetilhørighet, verdisystem, virkelighetsoppfatninger og maktrelasjoner. (ibid:11) I et eget delkapittel tar Schanche opp problemstillinger knyttet til bruk av analogier i arkeologien. (ibid:109-111) Hun ser på analogislutninger som en uløselig del av arkeologens tolkningsarbeid, men framholder at: *"Når det gjelder etnografiske analogier er det et faktum at eksempler fra samisk kultur og bosetning i forholdsvis liten grad er brukt i arbeider som tar for seg forhistoria i de nordligste delene av Norge."* (ibid:111) Schanche finner en av årsakene til dette i en lite bevisst holdning til urbefolkningsproblematikk. Uten å ville stole på at 'the direct historical approach' nødvendigvis kan gi et mer riktig bilde av forhistorien,

mener Schanche likevel at *"...det er viktig at man i så stor grad som mulig forsøker å sette seg inn i den tradisjonelle kultur og levemåte til de menneskene som bor/har bodd i det området som man skriver forhistoria til."* (ibid:111)

Det osteologiske materialet fra utgravde Gressbakken-tufter blir brukt som utgangspunkt for en rekonstruksjon av sesongvariasjoner i ressursutnyttelse og bosetningsmønstre. En sammenstilling av det osteologiske materialet fra boplasser på sørsiden av fjorden, og fra boplasser på nordsiden- og i indre deler av fjorden, leder Schanche fram til den tolkning at det kan ha eksistert to ulike bosetningsmønstre i Varanger. På nordsiden har bosetningen vært tilnærmet sedentær, uten forflyttinger av større deler av befolkningen. På sørsiden var bosetningen mer preget av sesongmessige variasjoner; Gressbakken-husene utgjorde hovedboplassen, men befolkningen flyttet også til ulike sesongboplasser i løpet av året. (ibid:164-165) Til dette bemerker Schanche: *"Det er forøvrig meget interessant at forskjeller i bosetningsmønstre mellom disse to områdene er dokumentert også for den samiske bosetningen i historisk tid."* (Schanche 1994:165)

En undersøkelse av fordelingsmønsteret til Gressbakken-tuftene viser at de er konsentrert til to områder i Varangerfjorden; ett på sørsiden av fjorden og ett i de indre delene av fjorden. Dette distribusjonsmønsteret ser Schanche som en avspeiling av en territorial inndeling av undersøkelsesområdet. (ibid:168-169) Også her trekker hun paralleller til den historiske situasjonen: *"En lignende områdeinndeling mellom likeartede, tilgrensende samfunn er kjent fra den historisk dokumenterte samiske bosetningen i Varangerområdet."* (ibid:169)

Med henvisning til Tanner (1929) framholder Schanche at den tradisjonelle samiske siida-organiseringen var intakt i området fram til nyere tid, og blant øst-samene helt fram til dette århundret. Hun viser også en rekonstruksjon av siida-områder til Varanger-, Neiden-, og Pasvik-siidaen i Øst-Finnmark etter Vorren (1980) (Schanche 1994:170) Denne rekonstruksjonen demonstrerer iflg. Schanche et visst samsvar med hennes rekonstruksjon av siida-grenser i Varanger ut ifra grupperingene av Gressbakken-tufter¹⁷. Som kommentar skriver hun: *"Det er nærliggende å se dette sammenfallet som et uttrykk for en kontinuitet fra jakt-fangst-samfunnene i steinalderen og fram til den historisk dokumenterte samiske bosetningen i området."* (ibid:171) Videre uttaler hun: *"I denne forbindelsen er det interessant at lignende samsvar synes å ha eksistert når det gjelder sesongvariasjoner i bosetningsmønstre innenfor Varanger-siidaen og Neiden-siidaen, og bosetningen i de samme områdene for 4000 år siden."* (ibid:171)

Schanche (1994) argumenterer for at Varanger-området hadde en forholdsvis stor befolkning i tiden rundt 2000 f.Kr. Innenfor hvert av de to territorielle samfunnene, som hun mener å identifisere, forutsetter hun at det har eksistert sosiale enheter på flere

¹⁷ Dette gjelder Varanger-siidaen og Neiden-siidaen.

organisatoriske nivåer. Disse nivåene er; samfunn, bygd opp av ulike lokalsamfunn, som igjen er sammensatt av flere hushold. En sidestilling med den historiske situasjonen i området viser at: "*Sosiale enheter på ulike organisatoriske nivå finner vi også innenfor den tradisjonelle samiske organisasjonsformen.*" (ibid:182) Schanche diskuterer siida-begrepet, som hun mener har sin opphavlige betydning fra skoltesamisk område, og slutter at det er mye som tyder på at det opprinnelig har vært tale om en forholdsvis hierarkisk organisasjonsform. (ibid:183) Hun mener imidlertid at det arkeologiske materialet fra Varanger kan tolkes i retning av at samfunnet omkring 2000 f.Kr. var mer differensiert enn de samiske siidaene. Iflg hennes tolkning var forholdene mer i samsvar med organiseringen av tradisjonelle inuitsamfunn i Alaska.(ibid:184)

Gressbakken-husets spesielle utforming og dets markerte todeling av det indre rommet mener Schanche (1994) kan være et materielt uttrykk for beboernes verdensoppfatning. Slike kognitive aspekter er imidlertid vanskelig å rekonstruere på arkeologisk grunnlag. Derfor benytter Schanche etnografiske data av ulik opprinnelse i sin tolkning. Kildene omfatter i første rekke beskrivelser av nordlige indianske, inuittiske og samiske samfunn, men også annen etnografi. Det finnes ifølge Schanche mye etnografisk dokumentasjon på at spesielt dualismen mellom menn og kvinner kan komme til uttrykk ved at bolighuset blir ordnet i henhold til disse kategoriene. Som eksempel viser hun til Ränk (1949) og Yates (1989) som framholder at den samiske boligen var delt i en kvinne- og en mannsdel. (Schanche 1994:214) Den samiske boligen hadde dessuten tradisjonelt to døråpninger, hvorav den ene var forbeholdt mannen. Lignende restriksjoner ved benyttelse av innganger kan forklare forekomsten av flere innganger i Gressbakken-husene. (ibid:218) Schanche argumenterer for at symbolske meninger kan ha vært tillagt ulike deler av huset, således at framsiden av huset ble regnet som hellig, mens baksiden var profan. Dette på grunnlag av at: "*Tilsvarende romlige opposisjoner har vært symbolisert gjennom den samiske boligen.*" (ibid:219)

"From as far back as we have written records, inner Varanger fjord has been Saami." Dette skriver **Knut Odner** i innledningen til sin monografi "*The Varanger Saami*". (1992) Med utgangspunkt i arkeologisk boplassmateriale fra Karlebotn-området i det indre av Varangerfjorden, diskuterer Odner bosetningsmønstre, sosial organisasjon og temporære endringer innenfor tidsrommet 1200 - 1900 e.Kr. Karlebotn ligger i Nesseby kommune, som er kjerneområdet til den gamle Varanger-siidaen. Dette distriktet er valgt på grunn av muligheten til å nyttiggjøre seg pågående forskning omkring muntlig historie i Karlebotn, samt tilgangen på historiske beskrivelser i kilder som bl.a. "Nordnorske Samlinger". (ibid:2-7)

Odners metode er retrospektiv; dvs. at han beveger seg fra det historisk kjente tilbake i forhistorien. Han velger år 1700 e.Kr. som startpunkt for sin diskusjon omkring

bosetningsmønster. Dette fordi det finnes relativt mange skrevne kilder fra denne tiden. (1992:53). Han tar utgangspunkt i Kolsruds (1961) hypotese om at flyttemønsteret omkring år 1700 kan ha vært det samme som på 1900-tallet, dvs. med bosetning i innlandet om vinteren og på kysten om sommeren. (Odner 1992:53-55) Odner finner at: *"The joint evidence shows that around 1700 the Varanger Saami had both migratory and sedentary habitation patterns."* (ibid:55) Flyttinger både på nord- og sørsiden av fjorden fant sted mellom to eller tre kystlokaliserte boplasser. Etter 1700 gikk trenden ifølge Odner mot mer sedentær bosetning, men med et kyst-innland flyttemønster på sørsiden av fjorden. For perioden 1500-1700 e.Kr. er de historiske kildene mer sparsomme. (ibid:56) Odner tolker imidlertid det tilgjengelige materialet dithen at den Varanger 'pogost'¹⁸ som omtales i en russisk kilde fra år 1624 befant seg på sørsiden av Varangerfjorden. (Odner 1992:58). Når det gjelder den tidligste perioden fra 1200-1500 e.Kr framholder Odner: *"As there is hardly any other evidence, assessment of habitation patterns has to be effected through archaeology."* (ibid:59)

Odner forutsetter at både bosetningsmønster og territoriell atferd er faktorer som i høy grad er influert av samfunnets sosiale organisasjon. (ibid:75) Odner framholder at ifølge *"...the arguments given unanimously from a large number of scholars..."* (Odner 1992:84) skal det ha eksistert en territoriell organisasjon blant førpastorale sjøsamiske samfunn, som i størrelse og sammensetning var lik den skoltesamiske siidaen. *"For a more precise understanding on how northern and eastern Saami conceptualised territories, it seems wise to turn to the Skolt Saami, of whom we have good ethnographic descriptions."* (ibid:88) Videre framholder Odner: *"The general opinion is also that the habitation patterns of Skolt bands reflect original patterns."* (ibid:84) Forekomsten av store boplasser i Varanger før 1500-tallet tolker Odner som en indikasjon på at Varanger-samene hadde samme opprinnelige bosetningsmønster som skoltesamene, og at Varanger-samene og skoltesamene også delte samme politiske og samfunnsmessige struktur. (ibid:84)

I sitt kapittel om sosial organisasjon og territorial atferd baserer Odner seg på en rekke tidligere studier av samisk sosial organisasjon. Han nøler heller ikke med å ta i bruk andre etnografiske eksempler fordi; *«It is commonly understood that features in Saami social organisation are «circumpolar», i.e. that basic traits of Saami culture are found in a large number of North Asian and North American Arctic and Subarctic cultures.»* (ibid:75) Med dette som grunnlag foretar Odner en sammenligning av territorial atferd mellom Kutchin indianerne i Sentral-Alaska og skoltesamene i Varanger. (ibid:75-76) Skoltesamene er utvalgt som eksempel; *«...not because the Skolt Saami is unique, but because the original culture was conserved until an adequate description of the organisation could be made.»* (ibid:76) Et karakteristisk trekk ved Kutchin-indianernes samfunn er iflg. Odner dets

¹⁸ 'Pogost' er russisk og kan oversettes med: En samisk boplass, eller siida.

inndeling i de sosio-kulturelle enhetene «task group», «local band» og «regional band». Disse mener han er sammenfallende med skoltesamenes oppdeling i kjernefamilie, familiegruppe og siida. (Odner 1992:76) Dette leder til følgende slutning; *"My conclusion is that there seem to be close similarities between the socioterritorial organisation of the Kutchin Indians and the Skolt Saami."* (ibid:76) Videre hevder Odner at; *"With slight variations similar socio-territorial patterns are recognizable in a wide number of Indian and Eskimo cultures."* (ibid:77)

Et sentralt element i Odners modell er hypotesen om at kjernefamilien var den grunnleggende sosiale enheten i det samiske samfunnet. Et visst antall familier utgjorde samlet en siida. (Odner 1992:76) Odner framholder at: *«It is my intention to show that the principle of the late Varanger Saami society was governed by the same principle of household autonomy as in the early society.»* Hans hypotese framsettes i opposisjon til teorier av Vorren og Olsen om den sosiale strukturen i forhistoriske samiske samfunn. *«I disagree with Olsen that the Skolt society was a society where the elders maintained control as a corporate unit. Tanner (1929:345) is absolutely clear on this point. The political organization - the Norraz - rested on the household as an autonomous unit.»* (Odner 1992:69) Videre framholder Odner: *"In the Skolt bands, as in Saami society in general, families were ranked."* (ibid:84) Som eksempel viser Odner til at: *"Among the Skolts a family of low standing risked being allocated territories of low productive quality."* (ibid:84). Odner argumenterer for at trekk ved det samiske slektskapssystemet gir grunnlag for å hevde at patrilinearitet var et strukturerende prinsipp i tidligere samiske samfunn. Dette er i samsvar med Steward (1955) og Service's (1962) sosialantropologiske teorier om patrilinearitet som et generelt trekk ved den sosiale organisasjonen i jakt-fangst grupper. Med henvisning til Solem (1933:129) framholder Odner at: *"Among the Skolt Saami it was considered that the father's line was more important than that of the mother."* (ibid:78)

Ut fra bevarte trekk ved slektskapssystemet slutter altså Odner seg til at *"...the early Saami society was a ranked society."* (ibid:81) Odner foretar en vurdering av indikasjoner på egalitet og 'ranking' og fastslår at; *"The most suggestive evidence for egalitarian patterns is probably the archaeological material."* Til dette bemerker Odner: *"It is important to remember that perimeters for prestige and influence in ranked society do not necessarily have material counterparts."* Odner refererer i liten grad til sitt arkeologiske materiale. Dette illustreres gjennom følgende uttalelse; *"Summing up the evidence, I feel that ranking in the early Saami society is more to the point than egalitarianism. I am impressed by the archaeological material, but think that it is not quite relevant in this case. As I have emphasized on several occasions, ranking does not necessarily carry with it conspicuous material symbols of rank, and would consequently be hidden to an archaeologist."* (1992:85)

Blant hovedfagsprosjekter i arkeologi som behandler bosetning og samfunn i nordnorsk forhistorie finner vi **Sven Erik Grydelands** avhandling *"Den sjøsamiske bosetting i Kvæningen fra seinmiddelalder til ny tid."* (1996) Oppgaven bygger i hovedsak på undersøkelser av gammetufter og deres fordeling i Kvæningen. I sin analyse av samfunnet i Kvæningen tar Grydeland utgangspunkt i historiske kilder og tolkninger av disse. Bakgrunnen for bruk av skriftlige kilder er å kunne skape historier om fortiden, som går ut over det de "harde" empiriske data kan fortelle. Det er ikke avgjørende om historien som fortelles er sann. *"Det vesentlige er om den beskriver noen typiske trekk ved det samiske samfunnet, noe som meget vel kunne skjedd."* (ibid:16) Grydeland mener at de skrevne kildene stort sett er dekkende når det gjelder samfunnsformen etter 1750 e.Kr. For perioden før endringsprosessen som fant sted i de samiske samfunnene rundt år 1600 baserer Grydeland seg på *"...alminnelige betraktninger om siida-samfunnet."* (ibid:60) Han benytter historiske opplysninger fra Vorren og Manker (1976:209) og Bjørklund (1985:30,38,40) til å sannsynliggjøre, at gammetuftene på Spildra, i Jøkelfjorden og på Sørstrømmen, som inngår i analysen, representerer en samisk bosetning. Bjørklunds bok *"Fjordfolket i Kvæningen"* (1985) forteller om en mulig siida-inndeling i Kvæningen med Strømmen, Spildra og muligens Burfjord som sentre i hver sin samiske siida. Grydeland imøtegår imidlertid Bjørklunds (1981:774,776;1985:36) hypotese om at sjøsamene i Kvæningen var bofaste året rundt. Han viser til L.I. Hansen (1987:34) som tvert imot mener at det svenske og dansk-norske skattematerialet kan tolkes i retning av at bosetningen i Kvæningen var preget av sesongmessige flyttinger mellom Spildra om vinteren og Jøkelfjord om sommeren. (Grydeland 1996:60-63) Også tufte- og gravmaterialet mener Grydeland kan tolkes i samme retning. Større ansamlinger av tufter gjør at Spildra peker seg ut som vinterboplass. Til dette kommenterer Grydeland: *"Fra Øst-Finnmarka vet vi at vinterbyen var hovedboplassen hvor alle siida'ens medlemmer var samlet."*

Grydeland framholder at tuftematerialet fra Kvæningen viser at husene var individuelt utformet. (1996:23-44) Også de enkelte lokalitetene karakteriseres ved mangel på mønstre. (ibid:44-48) Overvekten av individuelle trekk ved boplassene får Grydeland til å tolke dem som sammenslutninger av selvstendige familier. Grydeland støtter seg i hovedsak til en studie utført av Helena Knutsson (1995), hvor hun foretar sammenligninger av antropologisk beskrevne samfunn fra hele verden. Knutsson argumenterer her for at mobile samfunn karakteristisk sett er egalitære og fleksible, og dette er trekk som Grydeland finner å være i overensstemmelse med inntrykket av materialet fra Kvæningen. (Grydeland 1996:45)

4.4 Oppsummering bosetningsmønster

Første steg på veien til en rekonstruksjon av forhistoriske bosetningsmønstre er oftest å forsøke å bestemme de aktuelle arkeologiske lokaliteter med hensyn til sesongtilhørighet. Om mulig gjøres dette gjerne ved hjelp av studier av osteologisk materiale. Også boplassens lokalisering i terrenget og karakteren til eventuelle boligstrukturer kan si noe om sesongtilhørighet. Når det er tale om den enkelte boplass og dens sesongbestemmelse baserer forskerne seg altså først og fremst på arkeologiske og økologiske data. Dersom det er sannsynliggjort at boplassen ble benyttet sesongvis og ikke på helårsbasis, vil neste steg være å prøve å innpasse enkeltlokaliteten i et større mønster av sesongboplasser. For å utføre dette på arkeologisk grunnlag forutsettes det at man har til rådighet et utvalg av arkeologiske lokaliteter tilhørende samme kronologiske periode. I realiteten må imidlertid forskeren ofte arbeide ut ifra forhold hvor den arkeologiske datasituasjonen er langt fra fullstendig. Ved slike tilfeller kan etnografiske data bli brukt til å utfylle eller evt. underbygge hypoteser om forhistoriske bosetningsforhold.

I de foreliggende arkeologiske studiene er det i hovedsak to former for bosetningsmønstre som blir postulert. Den første modellen beskriver sesongflyttinger mellom lokaliteter i indre og ytre fjordstrøk. (Gjessing 1941,1942,1955; Odner 1964,1992; Kleppe 1974; K. Helskog 1984, K. Schanche 1988)¹⁹. Den andre hovedformen for bosetningsstruktur som vi finner i forskernes analyser er et mønster som innebærer flyttinger mellom sommerboplasser på kysten og vinterboplasser i innlandet. (Solberg 1909; Gjessing 1935; Simonsen 1982; Olsen 1984; A. Schanche 1988)²⁰

Begge disse modellene beskriver semi-nomadiske bosetningsmønstre. De høyst variable karaktertrekk som kjennetegner det arkeologiske materiale som danner bakgrunn for tolkningene gjør det vanskelig å forklare de gjentatte mønstre utelukkende på arkeologisk basis. Det er derfor nærliggende å søke fellesnevneren mellom analysene i den eksplisitte eller implisitte bruken av etnografiske analogier. I de nevnte eksemplene har etnografiske paralleller blitt trukket fra to forskjellige kildegrupper. Det postulerte mønsteret med flyttinger mellom indre og ytre fjordstrøk korresponderer med det historisk kjente sjøsamiske bosetningsmønsteret. Sjøsamene i Varanger praktiserte et flyttemønster som innebar flyttinger mellom to eller flere kystlokaliserte boplasser. Den andre modellen, som innebærer flyttinger mellom kyst og innland, baserer seg på paralleller til det etnografisk beskrevne skoltesamiske bosetningsmønsteret. Dette beskrives oftest med flyttinger mellom minst fire sesongboplasser; vinter, vår, sommer og høst. Elementer fra samisk etnografi kan altså gjenkjennes i mange av de arkeologiske tolkningene som gjelder den forhistoriske fangstbosetningen i nordre Fennoskandinavia. Tilgangen på etnografiske data, sammen med teorier om kulturell kontinuitet har trolig gjort det nærliggende å benytte seg av kunnskap om samiske sesongflyttinger i rekonstruksjoner av forhistoriske bosetningsmønstre.

¹⁹ Gjelder bosetningen i eldre og yngre steinalder, samisk jernalder og middelalder, samt historisk tid.

²⁰ Gjelder bosetningen i eldre steinalder og tidlig metalltid.

Eksempler på tolkninger som ikke er i overensstemmelse med hverken det sjøsamiske eller det skoltlesamiske bosetningsmønsteret finnes imidlertid også. Et tilfelle er Simonsens (1973;1979) behandling av bosetningen i yngre steinalder. Her postulerer han et mønster som er 'motsatt' av det skoltlesamiske, nemlig med flyttinger mellom vinterboplasser på kysten og sommerboplasser i innlandet. Det samme mønsteret foreslås av Olsen (1994) for første fase av yngre steinalder. Andreassen (1985) og Grydeland (1996) postulerer et mobilt bosetningsmønster for henholdsvis Sørøy og Kvænangen uten å slutte seg eksplisitt til én bestemt etnografisk modell. Siden 1980-tallet har det funnet sted en merkbar dreining i retning av at forskerne i større grad har postulert sedentaritet enn mobilitet. Spesielt er dette tilfelle for lokaliteter med hustufter av solid karakter, hovedsakelig datert til yngre steinalder. Disse har også blitt tolket som uttrykk for en mer permanent, eller tilnærmet helårlig, bosetning. Eksempler på slike hypoteser finnes hos E. Engelstad (E. Helskog 1983; Engelstad 1984; 1990) K. Helskog (1984) og K. Schanche (1988; 1994). Alle disse arbeidene baserer seg på bosetningsmateriale datert til siste del av yngre steinalder. I forskning på områder som ligger utenfor Varangerfjorden er muligheten for å benytte seg av historiske tilbakeslutninger ikke like umiddelbart tilstede. Et eksempel er K. Helskogs (1980) tolkning av lokaliteter i den indre fjellregionen. Fordi materialet ikke viser noen klar forbindelse til andre områder eller inventarer, velger Helskog å forsøke å innpasse sitt materiale i det han kaller "kjente" bosetningsmønstre. E. Engelstad (1984) foretar en lignende sammenligning med etnografisk beskrevne samiske bosetningsmønstre i sin tolkning av yngre steinalders lokaliteter i Nord-Norge. Hun er for øvrig den eneste som konkluderer med at etnografien er utilstrekkelig til å forklare variasjonen i boplassmaterialet fra undersøkelsesområdet.

4.5 Oppsummering sosial organisasjon

Mange forskere (f.eks. Solberg 1909, Tanner 1929, Gjessing 1941, Simonsen 1982, Storå 1971, Odner 1992) forutsetter at siidaen som organisasjonsform er den 'opprinnelige' i samiske samfunn og at den tidligere var utbredt i alle samiske områder. En følge av dette er, at til tross for den geografiske spredningen i undersøkelsesområder mellom de foreliggende arkeologiske studiene, har etnografiske data om siida-organisasjonen blitt benyttet av samtlige av forskerne som er nevnt i dette delkapittelet. De tidlige arbeidene tar imidlertid kun i liten grad opp spørsmål vedrørende sosial organisasjon. Mer utførlige redegjørelse for sosiale forhold, deriblant kjønnsrelasjoner, finnes i første rekke i de senere arbeidene.

Gjessing (1941;1942;1955) og Simonsen (1979) tolker gruppene av steinaldertufter i Finnmark som forhistoriske fiskevær og argumenterer for at de representerer en samfunnsform av samme type det samiske siidasamfunnet. Også Kleppe (1974), Andreassen,

K. Schanche (1988), Grydeland (1996) trekker sammenligninger til samiske siida-organisasjonen, og mener å finne trekk ved denne gjenspeilet i sitt forhistoriske bosetningsmateriale. Olsen (1984) trekker paralleller mellom sosiale forhold i det forhistoriske fangstsamfunnet og den samiske samfunnsorganisasjonen som han betrakter som en representant for det såkalte 'band-samfunnet'. Odner (1992) leser de etnografiske kildene noe anderledes og slutter at tidligere samiske samfunn hadde en hierarkisk organisasjon hvor husholdene utgjorde autonome enheter. Myrvoll (1992) framholder at samfunnet i Gressbakken-fasen trolig var organisert omkring et sentralt lederskap, mens et eldreråd av samme type som i østsamiske samfunn fungerte som øverste organ i Kjelmøy-fasen. Schanche (1994) framholder at det innenfor den tradisjonelle samiske organisasjonsformen finnes sosiale enheter på flere ulike nivå, og at det samme er tilfelle for samfunn i Gressbakken-fasen, men at disse var mer differensierte enn de samiske siidaene.

Arkeologien har lange tradisjoner for å anse bestemte gjenstandskategorier som kjønnsespesifikke. Men en kjønnsbestemmelse av gjenstandsmaterialet hjelper arkeologen bare et lite stykke på veien til å si noe om relasjoner mellom kjønnene, kjønnsidentitet, arbeidsdeling osv. For å kunne si noe mer utfyllende om disse forholdene er det vanlig å knytte det arkeologiske materialet opp mot etnografiske beretninger. Et eksempel finner vi hos Olsen (1984). Ut fra paralleller med samiske- og andre fangstsamfunn argumenterer han for at i det forhistoriske Varanger-samfunnet hadde mennene kontroll over risikofylte og prestisjebetonte produksjonsprosesser, mens samling og ferskvannsfiske var kvinneaktiviteter. Andreassen (1985) stiller på sin side spørsmålsteget ved det universelle bildet av menn som jegere og kvinner som samlere. Også hun benytter etnografiske eksempler fra samiske samfunn i sin argumentasjon. Kjønnforskjeller har iflg. K. Schanche (1988;1994) vært viktige strukturerende elementer i det forhistoriske Varanger-samfunnet, slik det også var tilfelle i samiske samfunn. Dette mener hun kommer til uttrykk gjennom arbeidsdeling, flyttemønster og inndelingen av boligen. Også Myrvoll (1992) framholder at en sosial arbeidsdeling var tilstede i Gressbakken-fasen. Ut fra etnografiske data om sirkumpolare samfunn, bl.a. østsamene, framholder hun at jakt var en mannlig aktivitet, mens kvinnene hadde ansvar for fiske og sanking.

4.6 Etnografiske kilder benyttet i arkeologiske studier.

Listen over litteratur av historisk, antropologisk og etnografisk art som det henvises til i arkeologiske arbeider er svært omfattende og variert. I de senere analysene benyttes generelt sett et bredere kildetilfang enn i den tidlige perioden. Mye brukt er beretninger fra tidlig historisk tid skrevet av embetsmenn og geistlige. Blant disse originale kildene, hovedsakelig fra 1600-1700-tallet, finner vi Adelaer [1690], Harøe [1683], Knag

[1690,1694,1694], og von Westen [1717], utgitt i "Nordnorske samlinger" (Brock Utne og Solberg 1938). I samme kategori faller også Leem (1767), Lilienskiold (1698), Schefferus (1956[1673]), Tornæus 1772), Storm (1895)²¹ og Schnitler (1929[1742-45]). Reiseberetninger som Ottars beretning (Djupedal 1969), Keilhau (1831), J.A. Friis (1871b) og J. Rathke (1907) blir også benyttet som referanse.

Et gjennomgående trekk ved arkeologenes valg av kilder er imidlertid at de i større grad enn å vende seg til de originale historiske tekstene, velger å nyttegjøre seg allerede foreliggende studier av det skrevne materialet. For eksempel brukes etnografiske data om den samiske gammen (Ränk 1949; Steen 1958; Yates 1989) i tolkninger av tufter, rominndeling og sosiale forhold, og data om samiske offersteder (Qvigstad 1926) til å si noe om den førkristne samiske religionen. Etno-historiske studier av samiske samfunn som K.B. Wiklund (1908), R. Paine (1957), Pehrson (1957), Knut Kolsrud (1955, 1961), I. Bjørklund (1981,1985) og L.I. Hansen (1987) benyttes i arkeologiske studier av bosetningsforhold og sosial organisasjon.

Antropologiske studier av jeger-fisker-samler befolkninger, hovedsakelig fra arktiske strøk men også fra andre deler av verden, har også en bred plass i arkeologens litteraturliste. Andre mye brukte kilder er Jakob Fellmanns (1906) verk "Anteckningar under min vistelse i Lappmarken", samt Amund Hellands (1906a,b) "Finnmarkens Amt", som beskriver sosiale, geografiske og kulturelle forhold i Finnmark tidlig på 1900-tallet. For øvrig er det vanlig å henvise til etnografiske data brukt i tidligere arkeologiske arbeider.

Den viktigste basisen for arkeologenes etnografiske paralleller utgjør imidlertid mer vitenskapelige studier av samisk kultur og samfunn. Fremst blant disse finner vi V. Tanners "Skolt-Lapparna" (1929). Andre innflytelsesrike studier av samiske samfunn er Solem (1933), Nickul (1948), Tegengren (1952), Storå (1971), Vorren (1979, 1980), Vorren og Manker (1957, 1976, 1981). Blant disse er det flere (spesielt Solem og Vorren) som har Tanner (1929) som sin viktigste referanse.

4.7 Begrunnelser for bruk av analogier.

Jeg har forsøkt å vise at arkeologer ofte gjør bruk av etnografiske analogier i sine studier av forhistoriske fangstsamfunn. Spørsmålet er i hvor stor grad de etnografiske parallellene benyttes som et bevisst metodisk redskap. For å besvare dette vil jeg se på hvilke begrunnelser som oppgis for bruk av analogier og valg av etnografisk materiale.

²¹ Ofte som sekundær kilde.

Den vanligste begrunnelsen for bruk av etnografiske analogier fra samiske samfunn i arkeologiske studier i nordre Fennoskandinavia er hypotesen om etnisk og/eller kulturell kontinuitet mellom de forhistoriske fangstsamfunn og våre dagers samiske befolkning. Denne argumentasjonen finner vi hos en rekke forfattere: Solberg (1909), Gjessing (1935, 1955), Kleppe (1974), K. Helskog (1980, 1984), Olsen (1984), Andreassen (1985), K. Schanche (1988, 1994), Odner (1992), Grydeland (1996). Muligheten for å bevege seg fra det historisk kjente tilbake til forhistorien er en faktor som vektlegges av flere forskere (Olsen 1984; Andreassen 1985; K. Schanche 1988, 1994; Odner 1992). Mest eksplisitt fremheves den etniske kontinuiteten i tolkninger av Kjelmøy-funnene, som knyttes direkte til skoltesamene (Solberg 1909; Gjessing 1935; Olsen 1984). I andre tilfeller benyttes etnografiske paralleller fordi samene regnes for det befolkningselement som mest sannsynlig kan vise kontinuitet i kulturelle aspekter fra forhistorien (Helskog 1984), fordi kunnskap om lokal kultur og levemåte er av betydning ved tolkning av et arkeologisk materiale (Kleppe 1974, Schanche 1994), eller fordi bruk av historiske kilder gir anledning til å skape mulige historier om fortiden (Grydeland 1996).

Kombinert med argumenter om etnisk/kulturell kontinuitet, eller som selvstendig forklaring, finner vi ofte argumenter om samsvar i økologiske forhold og/eller økonomisk erverv i undersøkelsesområdet. For eksempel trekker Odner (1964) sammenligninger til 'dagens' bosetning og økonomi ut ifra antakelsen om at denne gjenspeiler det 'naturlige' økonomiske mønsteret i Varangerområdet. Simonsen (1973) argumenterer for at den økonomiske utviklingen i Finnmark fra steinalder til nåtid har foregått i tre trinn, hvor andre og tredje trinn har sine etnografiske motsvarigheter i henholdsvis skoltesamisk og sjøsamisk kultur og erverv. Også i sin studie av Kjelmøy-perioden baserer Simonsen (1982) seg på argumenter om bosetningsmessig- og økonomisk kontinuitet. Også Helskogs (1980, 1984) bakgrunn for valget av samisk-etnografiske modeller er antakelsen om at samenes utnyttelse av ressurser i studieområdet har lange tradisjoner.

Etnografiske paralleller blir også brukt som bakgrunn i studier hvor forfatteren baserer seg på generelle antropologiske modeller. For eksempel bruker Gjessing (1941, 1942, 1955) teorien om at Nord-Norge er en del av en felles arktisk kulturhorisont som argument for å dra nytte av etnografiske data fra hele det sirkumpolare området i sine studier. Odner (1992) trekker også paralleller til ikke-samiske samfunn ut ifra argumenter om at trekk ved den samiske samfunnsorganisasjonen er sirkumpolare. Myrvoll (1992) foretrekker å benytte analogier fra samfunn i sirkumpolare strøk på grunnlag av geografisk og kulturell nærhet. En annen begrunnelse finner vi hos Olsen (1984) som benytter opplysninger om den samiske siida-organisasjonen fordi han anser den som uttrykk for en band-sammenslutning, som igjen antas å være en generell modell for jeger-samler samfunn.

Etnografiske data stilt sammen med arkeologisk materiale kan også benyttes for å utfordre arkeologiske hypoteser eller etnografiske modeller. For eksempel foretar Engelstad

(1984) foretar en sammenstilling av arkeologisk boplassmateriale fra yngre steinalder og fire ulike etnografisk beskrevne samiske bosetningsmønstre. Engelstads forsøk på å forklare den variasjonen hun observerer i det arkeologiske materialet lykkes imidlertid ikke, fordi hun finner at de historiske dataene er utilstrekkelige som sammenligningsgrunnlag.

4.8 Arkeologiske perioder og analogibruk.

I dette kapitlet er arkeologiske analyser som behandler samtlige arkeologiske perioder fra eldre steinalder fram til nyere tid representert. Det har blitt hevdet at etnografiske analogier har en viktig funksjon spesielt i tilfeller hvor den arkeologiske datasituasjonen er mangelfull (Helskog 1980). Dersom dette er tilfelle skulle vi forvente at etnografien spiller en stor rolle i tolkninger av arkeologisk materiale fra f.eks. eldre steinalder og samisk jernalder. Imidlertid viser gjennomgangen av arkeologiske arbeider her, at etno-historiske opplysninger benyttes i enda større grad i perioder hvor det arkeologiske materialet er rikelig. Eksempler på dette er tolkninger av materiale fra Kjelmøy (Solberg 1909; Gjessing 1935; Simonsen 1973, 1982; Olsen 1984; Myrvoll 1992), Gressbakken (Gjessing 1941, 1942, 1955; Simonsen 1973, 1975, 1979; Helskog 1984; Engelstad 1984; K. Schanche 1994; Myrvoll 1992) og Mortensnes. (Solberg 1909, Kleppe 1974; Schanche 1988; Odner 1992) Man ville kanskje også forvente at bruken av analogier fra samiske samfunn ville være av størst relevans for utforskningen av perioder hvor det arkeologiske materialet blir knyttet an til den samiske kulturen. Kjelmøy-funnene utgjør et opplagt eksempel hvor dette er tilfelle. Yngre steinalder er derimot en periode som hverken sosialt eller bosetningsmessig synes å ha likhetstrekk med den samiske kulturen slik vi kjenner den fra historiske kilder. Ikke desto mindre er det denne perioden som er sterkest representert når det gjelder bruk av etnografiske analogier. Dette har selvsagt sin bakgrunn i, at det er periodene hvor det arkeologiske datagrunnlaget er godt som har blitt gjenstand for flest tolkninger. Allikevel synes det berettiget å hevde at omfanget av etnografiske analogier som benyttes ikke er omvendt proporsjonal med mengden av arkeologiske data.

4.9 Konklusjon: analogibruk og endringer over tid

Interessen for samisk arkeologisk materiale har vært tilstede fra den tidligste arkeologiske virksomheten ble igangsatt i Norge. Målet med forskningen som ble foretatt i den tidlige perioden var imidlertid ikke å erverve kunnskap om samisk forhistorie. Hele 1800-tallet var det i første rekke de samiske gravene som sto i fokus for forskernes undersøkelser, med det formål å skaffe skjelettmateriale til innlemmelse i antropologiske

samlinger som ledd i prosjektet med klassifisering av menneskeslekten. Interessen for samisk etnografi var ikke like framtrødende ved overgangen til 1900-tallet. Arkeologene definerte nå samene ut av norsk forhistorie ved å gi dem status som et fremmed folk som hadde innvandret østfra. Dermed ble forskningen på samisk materiell kultur stort sett overlatt til en annen yrkesgruppe; nemlig etnografene som pr. definisjon arbeidet med 'fremmede' og 'eksotiske' kulturer. (A. Schanche 1997)

Det kronologiske utgangspunkt for denne analysen er Ole Solbergs *"Eisenzeitfunde auf Ostfinmarken"* fra 1909. Som representant for sin tid står denne avhandlingen i en særstilling. Arbeidet utmerker seg spesielt ved sin behandling av spørsmålet om det arkeologiske materialets etniske tilknytning. Ved hjelp av etno-historisk kunnskap tilskriver Solberg Kjelmøy-materialet et samisk opphav, og dette danner utgangspunkt for hans videre tolkning. Karakteristisk for tiden er at Solberg, som er etnograf, slik blir den første forskeren som eksplisitt benytter etnografiske analogier som redskap for sin tolkning. I kontrast til Solbergs tolkning kan nevnes at A.W. Brøgger, som utgir sin avhandling *"Den arktiske steinalder i Norge."* (1909) samtidig med Solbergs utgivelse, mener at det er fysisk antropologiske forhold og språkvitenskapelige argumenter som bør tillegges vekt i forsøk på å sette etniske merkelapper på et materiale (Kleppe 1974:26).

Karakteristisk for forskernes bruken av etnografiske analogier i den tidlige fasen er at det trekkes paralleller mellom oldsaker og samtidige jeger-fisker-samler befolkningers redskaper. Formålet er gjerne å bestemme artefaktens funksjon. For eksempel sammenligner Solberg (1909) Kjelmøy-artefakter med samiske redskaper og legger særlig vekt på likhetstrekkene han mener å finne i de såkalte eiendomsmerkene. Solberg benytter kun samisk etnografi, men å trekke paralleller mellom kulturer i like økologiske soner er også vanlig innenfor den tradisjonelle arkeologien (Valen 1994:68). I Gjessings forfatterskap står ideen om et nært samspill mellom natur, erverv og folkelyne sentralt. Hans tro på at like naturbetingelser fører til framvekst av lik teknologi og sosial organisasjon leder ham fram til utviklingen av teorien om et sammenhengende sirkumpolart kulturbelte rundt hele polkalotten. Bakgrunnen for denne hypotesen er likheter han finner i redskapsformer og materialer, samt i kunstuttrykk over hele det arktiske området. I sin argumentasjon benytter han historiske, etnografiske og arkeologiske data fra ulike tidsperioder og vidt spredte geografiske områder. Han legger stor vekt på etnografiske/antropologiske eksempler for å påvise sirkumpolare kulturelle likhetstrekk. (Gjessing 1941;1942;1955) Også Odner (1964;1992) legger vekt på likhet i økologiske og ressursmessige betingelser og benytter beretninger om arktiske folks etnografi i sine tolkninger av arkeologisk materiale fra Nord-Norge.

En viktig bakgrunn for den tidlige bruken av etno-historiske kilder er ønsket om å finne en løsning på 'lappeproblemet', dvs. spørsmålet om samenes tilstedeværelse i Fennoskandinavia i forhistorisk tid, og slik få bekreftet eller avkreftet arkeologiske kulturers

samiske tilknytning. Ellers er etnografien en kilde til formelle analogislutninger hvor det først og fremst er de ytre formelementene som vektlegges. Heller enn å være en del av den eksplisitte metodologien har analogiene i første rekke som rolle å eksemplifisere og illustrere arkeologenes tolkninger av f.eks. redskaper, bosetningsform og erverv. Sosiale strukturer vies generelt liten oppmerksomhet. Foruten likhet i økologiske betingelser er geografisk nærhet et kriterium som blir vektlagt ved valg av etnografi, og argumenter om etnisk kontinuitet synes å være den viktigste begrunnelsen for å trekke paralleller til samiske samfunnsforhold. (f.eks. Solberg 1909, Gjessing 1935;1955) Senere tillegges argumenter om kontinuitet i økologiske og økonomiske betingelser større vekt. Samfunnsform og bosetningsmønster settes i sammenheng med økonomi og miljø. (Odner 1964)

Hos Simonsen (1973; 1975;1979;1982), Kleppe (1974), Helskog (1980;1984) og Engelstad (E. Helskog 1983;1984;1990) er bruken av etnografiske analogier mer eksplisitt og har mer karakter av å være et metodisk redskap enn hos tidligere forfattere. Analogislutningene som trekkes er mer konkrete og avgrensede, og spekteret av etnohistoriske kilder som benyttes innsnevres. Det er i første rekke samisk etnografi som benyttes, gjerne i form av nyere antropologiske og historiske studier av samiske samfunn. Etnografien brukes fortsatt til å funksjonsbestemme strukturer og artefakter. Først og fremst retter oppmerksomheten seg mot boligen, og etnografiske paralleller benyttes f.eks til å typebestemme boplasser, bestemme boligens varighet og størrelsen på boplassene, samt til å anslå antall beboere pr. hus. (Helskog 1984; E. Helskog 1983; Engelstad 1984;1990) Analogiene kan betegnes som formelle, hvor målet er å finne likheter mellom arkeologiske og etnografiske forhold. Forskningen er preget av en jakt på kulturelle mønstre i det arkeologiske materialet. Målet er å forsøke innpasse arkeologiske data i f.eks. etnografisk beskrevne mønstre og å framsette modeller for økonomi og bosetning. I tillegg til postulert kontinuitet i økologiske betingelse og økonomisk erverv er etnisk kontinuitet fortsatt viktig som begrunnelse for valg av etnografiske paralleller. En oppmerksomhet på problemet med å trekke paralleller for langt begynner etter hvert å gjøre seg gjeldende. Karakteristisk er en noe større grad av forsiktighet i analogibruken, med problematiseringer og diskusjoner av relevans og berettigelse. (Helskog 1980,1984)

Fram til midten av 1980-tallet ble etnografiske analogier i hovedsak brukt til å tolke artefakter og strukturer. Nå beveger arkeologien seg stadig mer inn på ikke-materielle områder som f.eks sosial organisasjon og kjønnsroller. Mens disse tidligere ble betraktet som nærmest determinert av økologiske og økonomiske betingelser, argumenteres det nå for at sosiale faktorer ligger til grunn for produksjonsforholdene. (f.eks Olsen 1984) Boligen settes i nå sammenheng også med kulturelle og kognitive aspekter. (K. Schanche 1994) Dette er imidlertid aspekter som ikke etterlater seg klare fysiske spor i det arkeologiske materialet, og det er særlig på disse områdene at forskerne finner det nødvendig å supplere med etnografiske data. Selv om generelle antropologiske data fortsatt har en plass, er det spesielt

etno-historiske opplysninger om den samiske kulturen som benyttes, både eldre kilder og nyere studier. Et gjennomgående trekk er at det skilles mellom ulike grupperinger innenfor den samiske kulturen, f.eks mellom sjøsamer og østsamer. Spesielt vektlegges den samiske siidaen og det angis gjerne spesifikt hvilke etnografisk beskrevne siida-samfunn som benyttes som modeller ved tolkninger av et arkeologisk materiale. Forskningsfokus retter seg også mot sosiale enheter på ulike organisatoriske nivå, og etnografiske data benyttes i tolkninger av samarbeidsformer, territorielle forhold og sosial arbeidsdeling. (Olsen 1984; Andreassen 1985; K. Schanche 1988;1992, Odner 1992; Myrvoll 1992; Grydeland 1996)

Etnisk kontinuitet er fortsatt en grunnleggende antakelse ved bruk av etnografiske analogier. Andre viktige begrunnelser er bosetningsmessig-, territoriell, sosial- og kulturell kontinuitet. F.eks framholdes østsamiske samfunn som representanter for den 'opprinnelige' samiske kulturen. (Olsen 1984; Odner 1992; K. Schanche 1994) Metodisk forsøker man gjerne å trekke trådene direkte fra det historisk kjente og tilbake i forhistorien. Geografisk nærhet er således et viktig kriterium for valg av etnografiske data. (Olsen 1984; K. Schanche 1988,1994; Odner 1992)

Etnografien spiller en viktig rolle i arkeologenes tolkninger i denne perioden. Analogier og historiske tilbakeslutninger oppgis som sentrale metodiske redskaper. Innenfor arkeologien framholdes den relasjonelle analogien som idealet. (Hodder 1982) En kritisk drøfting av det komparative materialet, fokus på kontekst, og større bevissthet om etnosentrisme og androsentrisme er sentrale aspekter. Dette resulterer i mer spesifikk analogibruk og mer eksplisitte begrunnelser for valg av etnografiske paralleller. En oppmerksomhet på metodiske betenkeligheter ved bruk av analogier er tilstede blant arkeologene. Imidlertid kommer dette kun i liten grad til uttrykk i tolkningene f.eks i form av kildekritikk av de etno-historiske kildene. Olsen (1984) er oppmerksom på at de østsamiske siidaene var i ferd med å miste sin opprinnelige struktur på den tiden da de ble etnografisk dokumentert. Dette hindrer ham imidlertid ikke i å basere mye av sin tolkning på paralleller til nettopp disse samfunnene. Sammenstillinger av arkeologiske og etno-historiske data er et gjennomgående trekk ved K. Schanches (1988) analyse. I de fleste tilfellene lar hun imidlertid de etnografiske opplysningene tale for seg selv, uten eksplisitte vurderinger av deres relevans, og uten utfyllende kommentarer. Odner (1992) nevner ved ett tilfelle at de eldste kildene han benytter som grunnlag for sin tolkning er fåtallige og flertydige, uten å trekke noen videre konsekvenser av dette. Generelt blir etnografien fortsatt i stor grad brukt til å utdype, illustrere og eksemplifisere tolkningsforslagene som arkeologene har kommet fram til.

Kap. 5 Samisk etnografi

Dette kapitlet tar for seg tar for seg et utvalg av de historiske kildene som arkeologer har benyttet som bakgrunn for analogislutninger. Kapitlet omfatter først en generell del om metoder for analyse av historisk-etnografiske tekster. Dernest gis en kort oversikt over et utvalg av det skrevne materialet som inneholder opplysninger om samisk-etnografiske forhold, samt noen kildekritiske bemerkninger til dette materialet. Hoveddelen av kapitlet omfatter en gjennomgang av historiske opplysninger om temaene samiske bosetningsmønstre, sosial organisasjon, kjønnsroller og religion. Dette fordi disse dataene i størst grad har blitt brukt til å foreta komparasjoner og trekke analogislutninger i arkeologiske arbeider. Denne inndelingen er valgt for at dataene kan la seg sammenstille med hovedtemaene i arkeologidelen, og for at koherensen mellom etnografiske og arkeologiske data kan vurderes. Siste del av kapitlet dreier seg om endringer i terminologi og syn på samene som kommer til uttrykk i de etnografiske beretningene.

5.1 Analysemetoder

For å analysere skrevne etnografiske kilder er det hensiktsmessig å benytte to komplementære analysemetoder. Den ene metoden kan kalles en *informasjonsanalyse*. Hensikten er å hente ut kunnskap om de fenomener etnografien refererer til, f.eks samiske bosetningsmønstre o.l. Her får beretningen rolle som informasjonskilde og den kan brukes til å besvare spesifikke spørsmål. Den andre tilnærmingen til etnografien kan kalles en *perspektivanalyse*. Her brukes beretningen til å fortelle oss noe om de som produserte den, dvs. forfatterne. Fordelen med denne analysemåten er at vi, ved å sette kilden inn i sin kontekst, bedre blir istand til å bedømme validiteten av den informasjonen beretningen gir. (Hammersley og Atkinson 1987:112-113)

Disse to tolkningsmetodene er tilnærmet ekvivalente med måten å betrakte kilder på innen historieforskningen. Her kommer imidlertid også tidsperspektivet inn som en viktig faktor. Isteden for benevnelse perspektiv og informasjon benyttes begrepene *levning* og *beretning*. Alle historiske kilder er levninger, dvs. rester av den fortidige virkelighet de ble til i. Denne opphavssituasjonen, eller historiske konteksten, har satt sitt preg på kilden, og ved å bruke kilden som levning blir den et vitnesbyrd om den tiden hvor nedskrivningen foregikk og om forfatterens perspektiv på det han forteller om. Slutningen går altså fra produktet tilbake til den som har produsert kilden. Beretninger er en undergruppe av levninger, og brukes som kilde til informasjon om de saksforhold de omhandler. Når vi benytter en kilde som beretninger ønsker vi å hente informasjon om noe som fantes eller

hendte forut for eller utenfor den situasjonen som kilden i seg selv er en del av. Beretninger sier noe om emnet eller objektet i fortellingen og blir således kilder til den tiden det fortelles noe om. (Solli 1992; Kjeldstadli 1992:161-167)

Et annet element som er viktig å studere spesielt når det gjelder etnografiske representasjoner er *autoritet*. Kulturer og historier kan ikke studeres uten å ta i betraktning den makt som ligger i formene for kulturell representasjon. Tekstens autoriteten ligger ikke skjult, men gjenspeiles i tekstens overflate, dens eksteriør. Med dette menes ytre elementer som stil, talemåter, setting, narrative virkemidler, samt historiske og sosiale omstendigheter. (Said 1978:21)

Said (1978:20) benytter to metodologiske redskaper for å studere autoritet:

- "*strategic location*" (strategisk plassering), som er en måte å beskrive forfatteren posisjon i forhold til det tema han skriver om. Tekstuelle strategier, som f.eks forfatterens stil og 'avstanden' mellom etnografen og hans subjekt, gir leseren implisitte meldinger om hvilken autoritet han påberoper seg for sin forskning. (Atkinson 1990:21-22)

- "*strategic formation*" (strategisk formasjon) er en måte å analysere hvordan forholdet mellom tekster bidrar til å styrke deres utsagnskraft. Dette innbefatter studier av måten grupper av tekster, typer av tekster og tekstuelle genrer oppnår masse, tetthet, og referensiell makt seg imellom og dernest innenfor hele kulturen.

5.2 En kort oversikt over samisk-etnografiske kilder

Mengden av litteratur som omtaler samisk kultur er svært omfattende og til dels uoversiktlig. Tematisk omfatter litteraturen emner av filologisk, historisk, religionsvitenskapelig, og annen samfunnsvitenskapelig art. Mye er også skrevet om samenes materielle kultur, i hovedsak om deres husflid. (Salvesen 1980:23) Den følgende gjennomgangen av etnografiske kilder er ikke ment å være en komplett oversikt, men å gi et innblikk i den rikholdige og varierte litteraturen hvor samene er omtalt.²²

De første skriftlige kildene som omtaler samene stammer fra jernalderen og middelalderen. De aller tidligste eksemplene finner vi i eldre gresk-romersk litteratur som f.eks Tacitus "Germania" (98 e.Kr) som nevner folkegruppen 'fenni' og Ptolemaios "Geografiske hyfegesis" (ca. 150 e.Kr.) som taler om 'phinnoi'.²³ År 552 skriver Jordanes i sin Götösaga om 'skrerefennane', at de ikke brød seg om korndyrking, men levde av villdyrkjøtt og fugleegg (Jordanes 1932[552]:34). Prokopios (ca. 550) og Paulus Diaconus

²² For et annotert litteraturutvalg om samene, se Lindkjølen (1994)

²³ For en drøftelse av disse verkene med tanke på å identifisere folkegrupper se Ian Whitaker (1978) *Kultur på karrig jord*. Oslo. S. 193-206. Whitaker uttrykker skepsis med hensyn til hvorvidt fenni/phinnoi refererer til samenes forfedre, men påpeker at det ikke finnes bevis som tyder på at det er tale om andre etniske grupper.

(1892[ca. 780]) regner opp 'finner', eller 'skridfinner', blant folkeslagene i Skandinavia. Den tidligste norrøne kilden som omtaler bosetningen langs Finnmarkskysten og østover på Kolahalvøya er den nordnorske høvdingen Ottars beretning til kong Alfred av England fra slutten av 800-tallet. (Djupedal 1969) Her forteller han om en reise fra sitt hjemsted 'lengst nord av alle nordmenn' til Hvitehavet. På sin reise møtte han et "ubebodd" land med unntak av enkelte fiskere, fuglefangere og jegere som alle var samer. Disse, opplyser Ottar, fisket i havet om sommeren og drev jakt om vinteren (Djupedal 1969). Den tyske presten Adam av Bremens verk "Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum" (1993[ca. 1070]) er hovedkilden til nordisk historie på 900-1000 tallet og gir viktige opplysninger om geografisk-etnografiske forhold. Sagalitteraturen, hvis handling utspiller seg over tidsrommet 850-1187, omtaler blant annet samhandling mellom samer og den norrøne befolkningen. Snorre Sturlasson beretter i en rekke av kongesagaene som f.eks Halvdan Svartes saga, Harald Hårfagres saga (ca. 915), Olav Tryggvasons saga (ca. 1000), Olav den Helliges saga (ca. 1030) Harald Hårdrådes saga (1047-1066), Haraldsønnenes saga (1138-39) og kong Sverres saga (1177-1202) om finneferder, skattlegging av samer, handel, giftemål, båtbyggerkunst, og spesielt om samisk trolldoms- og spådomskunst. Hos Ottar (ca. 890), Ågrip (ca. 1190), Saxo Grammaticus (ca. 1200), i Våluspå (850-1200) og i Snorres "Heimskringla" fortelles det om 'finnekonger' (finnkonge, finnekonge, finnakonungr). (Zachrisson 1997:157-170; Reymert 1980:67-71)

Fra 1500-tallet finnes skattelister, kirkebøker og rettsprotokoller fra samiske områder. Senere finner vi ulike politisk motiverte skrifter og reiseskildringer. Verdt å nevne er den svenske presten Olaus Magnus' store verk "Historien om de nordiske folk" fra 1555. Her beskrives de nordiske folkene for første gang for et geografisk interessert renessanse-Europa. Informasjonen hadde Olaus Magnus innhentet under egne reiser i nord, samt fra informanter. Blant sentrale emner i historieverket er natur, dyreliv og klima, befolkning og folketro, næringsliv og dagligliv, krigskunst og trolldomskunst. Dessuten er verket rikt illustrert med nesten 500 tresnitt. (Hagen 1999b; Salvesen 1980:23-24) Disse eldste kildene omfatter geografiske beskrivelser, reiseskildringer, sagaer, oppslagsbøker, skjønnlitteratur og mer vitenskapelige avhandlinger. Felles for disse er imidlertid at samene bare nevnes sporadisk.

Den svenske professor Johannes Schefferus verk "Lapponia", utgitt 1673 etter oppdrag fra den svenske rikskansleren, er det første som gir en bredere og mer systematisk beskrivelse. Verket var initiert av omverdenens interesse for det eksotiske ved samisk kultur, og formålet var å få fram sannheten om samenes vaner og egenart for å tilbakevise rykter i Europa om at svenskene benyttet samisk trolldom i krigssammenheng. Boken bygger på eldre kilder, såvel som på ferskt stoff innhentet fra en rekke prester i svensk Lappland. En viktig kilde til Finnmarks eldre historie utgjør også Hans Hanssen Lilienskiolds hovedverk "Speculum Boreale" (Nordspeilet) (1698). Lilienskiold var amtmann i Finnmark og skrev sitt

verk mens han bodde i Vadsø. Her tar han for seg temaer som natur og geografi, samt samfunns- og folkeliv i Finnmark – rikholdig illustrert med egne akvareller (Hagen 1999a). Annen litteratur av interesse fra denne perioden er en rekke reiseskildringer og topografiske beskrivelser fra Nord-Skandinavia. Blant disse er det få som ikke nevner samene.

Fra 1700-tallet finnes en rekke beretninger skrevet av misjonærer og geistlige. Til de mest kjente regnes Knut Leems "Beskrivelse over Finnmarkens lapper", utgitt 1767. Leem var i sin tid den betydeligste kjenner av samisk språk og -kultur i Danmark-Norge. Han hadde virket som misjonær blant samene i 10 år, men det var som etnograf og språkforsker han gjorde den største innsatsen.

Fra 1700-tallets fokusering på det eksotiske gikk 1800-tallets interesse for samisk kultur i mer nasjonalistisk retning. Blant vitenskapsmennene var språkforskerne de første som foretok egentlige vitenskapelige undersøkelser rettet mot den samiske kultur. J.A. Friis utga en samisk grammatikk (1856) og en samisk ordbok (1887). Han er også kjent for sine skjønnlitterære beretninger fra norsk og russisk Lappland (Friis 1884, 1890), og har også bidratt med studier av samiske eventyr og sagn (Friis 1871a). Lignende studier har også blitt foretatt av J. Qvigstad (1903; Qvigstad og Sandberg 1887).

Mer faglige antropologiske og etnografiske beskrivelser finner vi fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. (Salvesen 1980:23-24) Som det betydeligste arbeidet om samene på 1800-tallet regnes von Dübens "Om Lappland og Lapparna" (1873), som var den første egentlige etnografien om samene. En annen kjent beretning fra denne tiden er J.A. Friis "En sommar i Finnmarken, ryska Lappland och Nordkarelen" (1871b). Viktig å nevne er også Jacob Fellmanns 4-binds verk "Anteckningar under min vistelse i Lappmarken" (1906). Gustraf Hallström har bidratt med beretninger fra de nordrussiske sameområdene (Hallström 1912, 1922), og særlig verdifull er hans omfattende fotosamling fra hans feltarbeider.

Klassikeren blant studiene av østsamene er imidlertid Väinö Tanners "Skolt-Lapparna" utgitt i 1929. Her foretar han en inngående analyse av skoltesamenes økonomi, historie og sosiale organisasjon. Andre viktige kilder til samisk kultur er Solems (1933) studie av samisk rettspraksis, Nickuls (1948) skildring av Suenjel-siidaens tradisjonelle levemåte, Tegengrens (1952) beretning om den Kemi-samiske kulturen, samt Storås (1971) studie av skoltesamiske gravskikker. På svensk side må først og fremst nevnes Ernst Mankers store arbeider om runeboommen (1938; 1950), offerplasser (1957) og samisk gravskikk (1961). Viktig å nevne er også Ørnulv Vorren, som fra norsk side er den forsker som har arbeidet mest med skoltesamisk kultur og historie. Hans arbeid konsentrerer seg i hovedsak om temaene ressursutnyttelse og samfunnsorganisasjon. (Vorren 1979, 1980, 1989, Vorren og Manker 1957/1976)

Russiske historisk-etnografiske kilder som omhandler samene har på grunn av vanskelig tilgjengelighet bare i liten grad vært benyttet av skandinaviske forskere. Listen

over russisk litteratur som inneholder informasjon om samisk kultur fram til midten av 1900-tallet omfatter ca. 200 titler. I tillegg finnes mindre artikler og reiseskildringer. Imidlertid begrenser antallet arbeider, som er basert på informasjon spesielt innhentet med tanke på studier av samene, seg til noen få titalls. De tidligste mer vitenskapelige etnografiske studiene ble foretatt tidlig på 1800-tallet. Vestlige etnografiske arbeider, som Castrén (1852, 1855), ble også tidlig oversatt og benyttet av russiske forskere. I 1860-70-årene var interessen for samiske samfunn spesielt stor. Dette hang sammen med russiske populistiske ideer. Blant disse arbeidene finnes beskrivelser av samisk økonomi, livsstil, sosiale- og juridiske forhold religion, psykologi og tradisjonell kunst og diktning. (A.JA. Efimenko 1878; P.S. Efimenko 1869; Nemirovich-Danchenko 1872, 1877a, 1877b, N. Dergachev 1877) I disse verkene beskrives samene som "naturbarn", undertrykt av staten, utnyttet av handelsmenn og påvirket av sivilisasjonen på en negativ måte. Det samiske samfunnet blir beskrevet som fri for sosial stratifisering, på tross av at sterke prosesser i denne retningen var virksomme i samiske samfunn i siste halvdel av 1800-tallet (Volkov 1996). N. Dergachev (1877), som gir en detaljert dokumentasjon av samenes materielle situasjon fra denne perioden, opplyser f.eks at rike samer drev uavhengig handel med Norge og Arkangelsk.

Blant den russiske litteraturen om samene, har N. Charuzins verk "De russiske samene" (1890) en spesiell posisjon. Charuzin behandler temaer som natur og geografi i samiske områder, samisk historie, livsstil, religion, sosial organisasjon og folkløse. Disse dataene innhentet han personlig under besøk hos samene. I tillegg gjorde han utstrakt bruk av kilder skrevet av skandinaviske forskere. Av denne årsak handler hans verk i større grad om de skandinaviske samene enn om samene på Kola. Imidlertid inneholder Charuzins arbeide to interessante appendiks, nemlig utdrag fra Alay Michalkovs Jordebok av 1608-1611, samt referat fra rettsaken i 1697 mellom samene og munkene i Pechenga.

Etter revolusjonen i 1917 ble Kola-samenes historie studert av professor A.I. Andreev. Han publiserte artikler som bl.a. omhandlet koloniseringen av nordområdene på 16-1700-tallet (Andreev 1922), russisk forskning på finsk-ugriske folk (Andreev 1928) og forholdet mellom samene og munkene i Pechenga. Hans forskning er bygd på historiske dokumenter og primærkilder. Interessant er også Y.M. Kamshilovs (ref) arbeide som omfatter verdifullt materiale om samenes juridiske sedvaner. Senere, i årene 1930-1960 ble mange tradisjonelle kulturer, deriblant samene, også studert i detalj av sovjetiske forskere. (Volkov 1996:7-11)

5.3 Klassifisering av kildene

Den samiske kulturen har inntil nylig vært skriftløs. For samisk historisk-etnografisk forskning skaper dette problemer av kildekritisk art. Vanskeligheten består i at materialet

som forskningen bygger på i hovedsak har sitt opphav utenfor den kulturen som er objekt for forskningen. Dette gjelder både kilder av kvantifiserbar økonomisk art (regnskaper, skattelister, demografisk materiale i kirkearkiv etc.) og mer kvalitativt pregede kilder (tingbøker, forliksprotokoller, eldre kart, gjenstander, ulike rapporter fra embetsmenn, kirke- og misjonsarkiv, opptegnelser av ulike slag, topografiske beskrivelser, tradisjonsstoff etc.). (Salvesen 1980:22)

For å vurdere kildenes utsagnsverdi er det viktig å klassifisere dem, dvs. bestemme dens karakter og opphav. Vi kan kategorisere kilder som *primære* eller *sekundære*, og videre som *verbale* eller *ikke-verbale*. Når det gjelder verbale primærkilder er det få av de nevnte skriftlige kildene som kommer inn under denne kategorien. En primærkilde er en beretning som inneholder data om samisk kultur sett fra et samisk perspektiv, f.eks. i form av tradisjonsstoff og intervjuer med samer. Slike kilder er i hovedsak av nyere dato og omhandler forhold innenfor ”manns minne”. Det arkeologiske materialet vil, i likhet med annet gjenstandsmateriale, være å karakterisere som ikke-verbale primære kilder i forbindelse med samiske studier. Et problemet med det arkeologiske kildematerialet er imidlertid kravet om etnisk identifisering. Mens det etniske opphavet til ”nordisk” materiale stort sett har blitt behandlet som relativt uproblematisk, har identifiseringen av samiske kulturminner gjerne blitt beheftet med politiske implikasjoner og større krav til legitimering.

Det skriftlige materialet som beskriver samiske samfunnsforhold må i de fleste tilfeller karakteriseres som sekundære kilder. Dette materialet er skrevet av ikke-samer for ikke-samer og gir således ofte i beste fall annenhåndsinformasjon om samiske forhold. Samisk forskning er derfor i stor grad å karakterisere som et studium av en etnisk gruppe utenfra. Forfatterne av etnografiske beretninger tilhører oftest en annen kultur, snakker et annet språk, har en annen religion, og hensikten bak deres skildringer er gjerne ikke å forsøke å gi nyanserte og saklige framstillinger. Som studieobjekter befinner samene seg ikke bare på den andre siden av en etnisk skillelinje, men de innehar også en posisjon som minoritetsbefolkning og, i historisk perspektiv, som lavstatusgruppe. Målet med forskningen har derfor sjeldent vært å se situasjonen fra samenes synsvinkel. De fleste skriftlige kildene har blitt produsert som et resultat av kontakten mellom samene og de omgivende samfunn i forbindelse med misjonsvirksomhet, skatteinndrivelse, rettskonflikter og oppdagelsesreiser. De er skapt av og for majoritetskulturen i respons til storsamfunnets behov. (Salvesen 1980; Rydving 1993)

5.4 Et utvalg av etnografiske beretninger

Som bakgrunn for dette kapittelet har jeg benyttet et utvalg av etno-historiske kilder som daterer seg fra omkring slutten av 1500-tallet til første halvdel av 1900-tallet. Begrepet

'etno-historisk' omfatter i denne sammenheng, ikke bare vitenskapelige etnografiske og antropologiske tekster, men også andre typer litteratur som inneholder opplysninger om samisk kultur. Jeg har i hovedsak valgt å ta med de kildene som det oftest refereres til i arkeologiske arbeider, samt kilder som benyttes sekundært idet de danner bakgrunn for andre etnografiske kilder. Informasjonen presenteres her i hovedsak som sammenfatninger av dataene hentet fra kildene, mens mer utfyllende sitater fra disse presenteres i en egen appendix. Fortrinnsvis har jeg forsøkt å sortere ut etnografisk informasjon som direkte angår samiske samfunn i Øst-Finnmark, men tekster som omtaler samfunn i Vest-Finnmark, svensk-, finsk- og russisk Lappland er også inkludert. Målsetningen ved utvalget har vært å, både i temporær og geografisk betydning, forsøke å gjennomgå en representativ del av det historiske kildematerialet som inneholder opplysninger om samiske bo- og levekår, og som derfor har fått danne en del av grunnlaget for arkeologiske studier av forhistoriske fangstsamfunn.

5.4.1 Bosetningsmønster

Opplysninger om bosetningsmessige forhold hos samiske grupper i tidlig historisk tid finnes i en lang rekke skriftlige kilder. De fleste av de tidlige kildene; f.eks Storm (1895[1570-90]), Harøe (1938[1683]), Knag (1938[1694]) Lilienskiold [1698], von Westen (1938[1717]), Collett (i Solem 1933[1757]), Schnitler (1929[1742-45]), Rathke (1907[1802]) og Reusch (1895) gir opplysninger om bosetningsmønstre i sjøsamiske områder. Forhold hos de svenske samene beskrives av Schefferus (1956 [1673]), mens Tegengren (1952) beretter om skogsamene i Kemi Lappmark. Informasjon om flyttemønstre hos skoltesamene finnes blant annet hos Alay Michailkov (i Kharuzin 1890 [1608-11]), Knag (1938[1694]), Lilienskiold (1698), Rathke i Helland 1906 III:505; Castrén i Tanner 1929:235, Quigstad i Helland 1906 [1893]), Wessel (1902), Helland (1906), Paulaharju (1928), Tanner (1929) og Volkov (1996 [1946]).

Fra sjøsamiske områder finner vi beskrivelser av bosetningsmønster med ulike antall flyttinger. Fire årvisse sesongopphold beskrives av Storm (1895), Knag (1938) og Lilienskiold (1698). Disse beretter om sommeropphold i fjordene og på øyene, høst- og våropphold ved sjøsiden, på øyene og i fjordbotnen, og vinteropphold på fjellet, i skogen eller i fjordbotnen. Schnitler (1929) nevner tre ulike sesongoppholdssteder: sommeren i fjorden, høsten i fjordbotnen, og vinteren på fjellet. Harøe (1938), von Westen (1938), Collett (i Solem 1933) og Rathke (1907) beretter om en syklus med to sesongbosteder, hvor sommeren ble tilbragt i fjorden og vinteren på fjellet eller i skogen. Reusch (1895) nevner også flyttinger mellom to ulike årlige oppholdssteder, men plasserer vinter- og sommeroppholdene i skogen og resten av året ved sjøen. Flere forfattere opplyser også om

bosetningen i Finnmark at samene hadde sine bosteder inne i fjordene; i Altafjord, Porsanger, Laksefjord, Tanafjord og Varanger, mens nordmennene bodde i fjordmunningene. (Storm 1895:222-225; Westen 1938a:109; Lilienskiold 1698 kap 6:139; Schnitler 1929)

Skoltesamenes flyttesyklys beskrives, i likhet med sjøsamenes, med et varierende antall årlige flyttinger. I Alay Michailkovs jordebok av 1608-11 (i Kharuzin 1890) nevnes kysten som sommeroppholdssted, og skogen i innlandet som høstområde for samene i Pechenga. For samene i Neiden, Pasvik og Pechenga skiller Knag (1938a:35-36) mellom vår- og sommerbosteder ved fjordene og vinteropphold på fjellet. Lilienskiold (1698 kap.6:140) forteller om de samme gruppene at de bodde spredt fra hverandre "udj field oc skoff effter en hvers behag", inntil de ved skatte-tiden måtte dra til sine samlingsplasser og fjellbyer. Rathke (i Helland 1906 III:505) som besøkte Neiden på slutten av 1700-tallet forteller om flyttinger mellom vinterbyen og sommerplasser ved kysten. Paulaharju (1928) beretter om den samme siidaen at de om vinteren bodde ved skogsjøene ved Enaregrensen, om våren flyttet de de havkysten, for siden å dra til Skoltefoss for å tilbringe høsten. Ifølge Castrén (i Tanner 1929:235) levde Suenjel-samene spredt ved sine innsjøer, elver og ved kysten, mens de om høsten samlet seg i sine vinterbyer. Quigstad (i Helland 1906:159-160) og Wessel (1902) nevner 5 årlige flytninger for Pasvik-skoltene – vår- og sommeropphold i Boris Gleb, sommersteder ved kysten og på øyene, to ulike høstboplasser ved elven eller på fjellet, og opphold i vinterbyen. Helland (1906) sammenligner Pasvik-skoltenes vandringer med de russiske samenes. Volkov (1996) forteller at disse oppholdt seg i sine vinterbyer til begynnelsen av mai hvor de flyttet til sin sommerfiskeplass.

Den mest utfyllende informasjonen om skoltesamenes flyttemønster har vi fra V. Tanners (1929) antropogeografiske studie fra Petsamo-området. Her beskriver han årssyklusen innen Pasvik-, Petsamo-, Muetke-, Suenjel- og Neidensiidaen. I Suenjel fant Tanner at forholdene i hovedsak var karakteristiske for de gamle halvnomadiske skogsamene. Suenjel-siidaens medlemmer bodde i vinterbyen fra omkring 1. januar til påsketider. I april spredte siidamedlemmene seg på sine vårboplasser. Her fisket man og her fant reinkalvingen sted. I midten av mai foretok man flyttingen til sommerplassene som var base for innsjøfiske. I september ble reinen skilt og man flyttet til høstplassene. I tiden fra begynnelsen av juni til slutten av september ble det drevet fellesfiske i Tuloma-elva. Høsten var også tid for jakt på villrein og elg, fangst av pelsdyr, samt perlefiske. (Tanner 1929:195-206) I de 4 øvrige siidaene mente Tanner at årssyklusen tilsvarte i det vesentlige forholdene i gammel tid hos de halvnomadiske kystsamene. (Tanner 1929:103) Mest inngående er Tanners beskrivelse av Pasvik-siidaens årssyklus. Denne innebar, ifølge Tanner, flytting til vinterbyen i slutten av desember eller begynnelsen av januar. Her ble det holdt ting og utført kirkelige aktiviteter, samt jaktutflukter og tømmerhogst. Før påsketider flyttet pasviksamene til Boris Gleb, som var base for villreinjakt i skaretida, samt klargjøring av båter og

fiskeutstyr. April og mai ble også brukt til gjeting av siidaens tamrein. Etter at isen var gått i elva dro familiene til havet til laksefiskeplassene. Kvinner og barn fisket laks i de indre delene av fjorden, mens mennene var på ytterkysten for å fiske torsk, sei, kolje og flyndre fra båt. Fisket ble vanligvis avsluttet til Iljadagen, 20. juli, hvorefter siidaen vendte tilbake til Boris Gleb. 1. august ble det holdt ting. Tiden i Boris Gleb ble også benyttet til laksefiske i fossen, tørking av fisken og vedlikehold av utstyr. I begynnelsen av september flyttet man til høstfiskeområdene, hvor innsjøfisket og reininnsamlingen fant sted. Når sjøene frøs til og det hadde falt nok snø til å muliggjøre flytting med rein dro siidaen til sin 'andre høstplass', forvinterplassen. Herfra drev man isfiske, jakt og fangst på fugl og pelsdyr. Villreinjakten fant også sted om høsten før brunsttiden. (Tanner 1929:103-137) En lignende årssyklus, kun med mindre variasjoner, beskrives også for Petsamo-siidaen (ibid:167-175), Muetke-siidaen (ibid:193) og Neiden-siidaen (ibid:217).

Om den samiske bosetningen i svensk Lappland forteller Schefferus (1956:219-220) at, gjennom en forordning av Karl IX i 1602, fikk hver familie tildelt seg et begrenset område. Et formål med ordningen synes å ha vært å begrense samenes mobile levesett: *"Dock har förordningen icke helt sträck vanan att flytta från ett ställe till et annat. Man flyttar ännu idag, dock någorlunda inom det anvisade området."* (ibid:219-220) Etter opplysninger fra Samuel Rheen forteller Schefferus (1956) at flyttingene skjedde i et årlig kretsløp, hvor samene minst én gang om året slår seg ned på sin boplass innenfor det anviste området. (ibid:220) Imidlertid skilte skogsamenes flyttemønster seg noe fra dette idet de: *"återkomma icke blott en gång utan i många fall flera gånger om årdet till sina gamla visten."* (ibid:220-221)

Bosetningsmønsteret hos skogsamene i Kemi lappmark fra midten av 1500-tallet til slutten av 1700-tallet, slik det beskrives av Tegengren (1952), skal i utgangspunktet ha vært relativt fast, dvs. de flyttet sjeldent sine vinterbyer og kun over korte avstander (ibid:5-12,43). Tegengren framholder at bosetningssystemet blant skogsamene i Kemi lignet Kolasamenes, som i hovedsak innebar flyttinger i mai fra vinterbyen til en sommerleir, hvorfra de vendte tilbake om høsten. (ibid:113)

Som vist i forrige kapittel mener arkeologer å kunne finne igjen bosetningsmønstre som ligner de historisk kjente samiske flyttemønstre helt tilbake til de første beboerne i nordre Fennoskandinavia. Flertallet av arkeologene postulerer eksistensen av forhistoriske bosetningsmønstre basert på seminomadiske flyttinger mellom mer eller mindre faste sesongboplasser. Disse forskerne henter i første rekke opplysninger om bosetningsforhold fra sjøsamiske og skoltesamiske områder, men også data fra svensk, finsk og russisk Lappmark blir benyttet. Gjennomgangen av de etno-historiske kildene viser at samtlige av kildene som inneholder informasjon om samisk bosetning, beskriver mønstre med årvisse flyttinger mellom et varierende antall sesongboplasser. Arkeologenes bruk av etnografiske

analogier om semi-nomadiske flyttinger er dermed ikke uberettiget. På den annen side er det ikke uproblematisk å benytte disse dataene til å underbygge teorier om forhistorisk bosetning. Dette skyldes i første rekke at de tidligste kildene kun gir spredte og sparsomme opplysninger om flyttemønstre, med generelle stedsangivelser som "i fjorden" eller "på fjellet", og tidsangivelser som "om sommeren", "om vinteren" osv. Dataene om samiske bosetningsmønstre begrenser seg ofte til et fåtalls setninger som i tillegg er nokså upresise. De er dermed åpne for å la seg benytte som etnografisk bakgrunn for varierende hypoteser om forhistoriske flyttemønstre. Dette med mindre de står i direkte motsetning til det arkeologiske materialet. Arkeologene benytter imidlertid oftest etnografiske opplysninger fra de senere kildene; feks Fellmann (1906), Helland (1906), Tanner (1929), Tegengren (1952) og Kolsrud (1961). Disse gir mer utfyllende informasjon, med geografisk plassering og navngivelse av spesifikke boplasser og mer presise angivelser av tidsrom for opphold på de forskjellige sesongboplassene. Problemet med disse kildene er imidlertid nettopp at de skriver seg fra nyere tid, hvor de bosetningsmønstre som beskrives ikke lenger ble praktisert, og hvor sosiale endrings- og oppløsningsprosesser var merkbare.

Det har vært vanlig blant forskere å forbinde et mobilt bosetningsmønster, hvor folk foretok regelmessige flyttinger mellom flere oppholdssteder avhengig av årstid, med en samfunnsøkonomi basert på samling, fiske og jakt. (Service 1971) Et fleksibelt flyttemønster ble sett på som en forutsetning for en optimal utnyttelse av naturressursene innenfor et område hvor tilgangen på de ulike ressursene varierte sesongmessig. Blant de etnografiske kildene som nevner aktiviteter som jakt og fuglefangst som motivene bak de sesongmessige flytningene finner vi Storm (1895), Alay Michalkov (i Kharuzin 1890), Harøe (1938), Lilienskiold (1698), Schnitler (1929), Tanner (1929), Volkov (1996) og Tegengren (1952). Tanner (1929) og Tegengren (1952) legger spesielt vekt på villreinfangsten. Den aktiviteten flest forfattere legger vekt på som bakgrunn for flyttingene er imidlertid fiske i havet, i elver og i innsjøer. Dette oppgis som hovedmotiv av Storm (1895), Alay Michalkov (i Kharuzin 1890), Harøe (1938), Knag (1938), Lilienskiold (1698), Schnitler (1929), Rathke (i Helland 1906 III:505), Castrén (1852), Quigstad (i Helland 1906), Helland (1906), Wessel (1979:38), Paulaharju (1928), Tanner (1929), Volkov (1996) og Tegengren (1952).

Andre aktiviteter som nevnes er tømmerhugging, innsamling av egg, fjær og dun (Storm 1985), tømmerfløting og salg av tømmer til nordmennene, seifiske for salg til russerne (Quigstad i Helland 1906 II:159-160), handelsaktiviteter (Volkov 1996; Tegengren 1952), beverfangst (Lilienskiold 1698 kap. 6:140; Tegengren 1952), samt skatteinnkreving (Tegengren 1952). Lilienskiold (1698 kap 6:139) og von Westen (1938a:105) nevner også ønsket om å holde avstand til den norske befolkningen som beveggrunn for valg av bosted.

En rekke forfattere anfører tilgangen på brensel og torv, samt mose og gress til husdyrene; rein, kyr og sauer som bakgrunn for bytte av bosted. Dette mener Harøe (1938) gjelder samene både i Øst- og Vest-Finnmark. Også Lilienskiold (1698), Schnitler (1929),

Collett (i Solem 1933:28) og Reusch (1895:107) nevner behovet for brensel og fôr til husdyrene, i tillegg til fiske- og fangstmuligheter som flyttemotiver for den sjøsamiske befolkningen i Finnmark. Samene i Pechenga, Neiden og Pasvik betegnes av Lilienskiold som fjellfinner, og han nevner "*mossens frugtbarhed oc skiotteriets beqvæmmelighed*" som beveggrunner for det han benevner som deres 'ustadige' bosetning. (Lilienskiold 1698 kap 6:140). Reindrift anføres også som flyttemotiv av Quigstad (i Helland 1906 II:159-160), Helland (1906), Wessel (1902), og er også blant Tanners (1929) viktigste begrunnelser for skoltesamenes flyttinger.

Som det framkommer av kildene var samenes sesongmessige flyttinger i tidlig historisk tid på langt nær utelukkende motivert ut ifra en veidekulturs behov. Selv om de historisk kjente samiske flyttingene sannsynligvis har vært motiverte ut ifra andre faktorer ved siden av de rent økonomiske, mener jeg at det er viktig å ta dette momentet med i vurderingen ved bruk av etnografiske analogier fra historiske samiske samfunn i studier av bosetningsmønstre i forhistoriske samfunn med en økonomi som var basert på jakt, fiske og fangst.

5.4.2 Sosial organisasjon

I eldre historiske kilder finnes en del spredt informasjon om sosiale strukturer i samiske samfunn. Blant de tidligste opplysningene er en del beretninger om 'finnekonger' eller 'lappekonger' som forekommer i den norrøne litteraturen, f.eks i eddakvadet Volundskvadet, og i Snorres Heimskringla, hos Ågrip, i Fagrskinna og i flere ættesagaer. Også Saxo Grammaticus nevner samiske konger. (Solem 1933, Zachrisson 1997:145) Andre kilder kan fortelle om samiske ledere, lensmenn, elderråd, eller 'dommere'. For eksempel skriver Schnitler (1929[1742:57]) om Tydals-samene i Sør-Trøndelag at: "*De have som en Lensmand, eller oldemand iblandt Sig hvilcken med fleere ældste træder Sammen,...*". Ifølge en kilde fra tidlig på 1800-tallet hadde samene i Västerbottens lappmarker egne "dommere" eller tillitsmenn som hadde som oppgave å løse konflikter i forbindelse med arveoppgjør og tvister om beiteland. (Drake [1918]1979:227 i Zachrisson 1997:145) Hos Jacob Fellmann (1906:443-448) finnes opplysninger som tyder på at det også hos Enare-samene eksisterte en "Lapprätt".

I eldre skrifter finnes en rekke opplysninger om 'finnebyer' og territorielle inndelinger. En rekke av de eldre etnografiske kildene omtaler samiske 'byer', som av senere forskere blir sidestilt med siidaer (Tanner 1929:389). Lilienskiold (1698) fremholder at: "*Huor 4,5 á 6 parti-finner sammenholder, strax pladzen som een Finneby tituleris,...*" (ibid kap.6:139) En fortelling fra Norrbotten, forfattet av Tornæus, tyder på at landet var oppdelt i 'trakter'. "*Ehuru wida tracter och många Träsk Lappar och hawfa, acka de dock så, at de*

med renjagt, Fiskandet, eller något annat bruk icke träda in på andra Lappmarkers Parker eller Fiske-Träsk". (Tornæus [1672]1772:11) I Sverige viser de eldste bevarte skatteregnskaper, som skriver seg fra midten av 1500-tallet, at samiske områder var inndelt i byer, hvor de enkelte samene hadde sine særskilte fiskevann (träsk) der de drev fiske. (Solem 1933:78) Ifølge Schefferus (1956[1673]) var disse ikke byer i egentlig forstand, men utgjorde deler av et større område (ibid:62). Byene kunne bestå av flere familier som hver for seg ble benevnt som en "rök". Hver "rök" fikk tildelt seg et begrenset område bestående av elver, sjøer og skoger, tilstrekkelig for sitt livsopphold: "*och ingen har haft rätt att inkräkta på en annans del eller godtyckligt bege sig vart han vill.*" (ibid:219-220) Adelaer (1938:317[1690]) bruker betegnelsen 'skattebyer', og nevner Suenjel, Pechenga, Pasvik og Neiden blant de tilhørende Norges rike. Også hos (Storm 1895:222-225), Knag (1938a:29, c:46-47[1698]), Lilienskiold (1698 kap 6:139, kap 1:93, kap 3:205) og von Westen (1938:107[1717]) navngis flere norske, svenske og russiske finnebyer.

Fra russisk Lappland forteller Dergachev (1877) at i de samiske bosetningsområdene var fiskeområdene, i likhet med jaktterritoriene, delt mellom familiene. Måleenheten ble kalt "kuddas" av Notozero (Nuettjaur) samene. Gamle menn hadde fortalt at "kuddas" besto av to like deler, hvor familieoverhodet disponerte halve delen, mens den andre delen av familieområdet ble holdt i reserve. "Kuddas" var imidlertid ikke privat eiendom. Når sønnen vokste opp og forlot familien mistet "kuddas" sin reservedel. Sønnen kunne også forbli i farens hus og de kunne dele fiskevann, og samfunnet kunne da ikke benytte seg av familiens reservedel av "kuddas. Hos samene i Kildin, Notozero og Semiostrov fikk den unge generasjonen tildelt territorier og fiskevann når de ble ledige ved død eller flytting. "Kuddas" omfattet områder ved store innsjøer, én til tre små elver, områder ved store elver, gressland, og jaktterritorier. (Volkov 1996:33-34) Ifølge Volkov (1996) var den samiske befolkningen på Kola i administrativ betydning statsbønder, og de var underordnet russiske embetsmenn i Kola by. Samenes land var delt inn i "volost'er", og innenfor hver 'volost' ble befolkningen i større bosetninger organisert i samfunn med en valgt leder. Valget av en leder var ifølge Volkov trolig igangsatt av russiske myndigheter. Ifølge ulike dokumenter og skjøter var den politiske organisasjonen i hver *siyt*, dvs. bosetning, koordinert gjennom et fellestråd som besto av familienes overhoder. Dette rådet tok seg av alle viktige spørsmål som angikk *siyt'en* og tok seg også av dens territorielle interesser. (ibid:67-69)

Hos skoltesamene skal, ifølge Tanner (1929), siidaen ha utgjort den største sosiale og politiske enheten. Den høyeste myndigheten i siidaen lå hos et råd som på østsamisk ble kalt *norraz*. Denne forsamlingen bestod av en seniorrepresentant fra hver familie; oftest husfaren, men i de tilfeller hvor han var død kunne familien representeres av eldste sønn eller enken etter husfaren. *Norraz* valgt årlig sin leder, samt delegater til *sobbar*, som var en større forsamling for alle skoltesiidaene (Solem 1933:80). *Norraz* møttes når siidaens fellesanliggender skulle drøftes og avgjørelser skulle tas, og det hadde den ubetingede

domsmyndigheten i siidaen. En viktig oppgave besto i å fordele retten til utnyttelse av de land- og vannressursene som kollektivet disponerte mellom de enkelte husholdningene. Familiens rett siidaens naturressurser var utelukkende en bruksrett, ikke en eiendomsrett. Privat eiendomsrett begrenset seg til personlige effekter og løsøreobjekter. Ressurser høstet fra eget familieområde tilfalt i prinsippet den enkelte husholdning, mens norraz sto for fordelingen av utbyttet fra felles fiske og fangst blant siidaens medlemmer. Styret tok seg ikke bare av indre anliggender, men bestemte også i saker som gjaldt mellomværende med andre siidaer og med nasjonale myndigheter. En slik oppgave var for eksempel å utrede skatten til nasjonalstatenes skatteoppkrevere. (Tanner 1929:345-365) Tanner mener å finne spor av siida-ordningen i skrevne kilder som skildrer forhold blant Enare-samene i Kemi Lappmark. (ibid:388-399) Når det gjelder de vestlige lappmarkene bemerker Tanner imidlertid at han praktisk talt ikke kjenner avgjørende vitnesbyrd om at den sosiale organisasjonen hos samene der har vært av samme art som hos skoltene. (ibid:399)

Tanner (1929) behandler spørsmålet om siida-organisasjonen er en ren samisk institusjon eller om den er å regne som et kulturlån. Han finner påfallende likheter mellom den skoltesamiske selvstyreenheten, siidaen, og det tilsvarende russiske organet, mir-institusjonen, og mener også å påvise trekk i samenes rettsforestillinger som er i overensstemmelse med den gamle russiske retten, "russkaja pravda". Han påpeker også det eiendommelige ved at beretningene om den gamle siida-kulturen er begrenset til de områdene hvor russerne krevde inn skatt. Tanners konkluderer imidlertid med å avvise en forbindelse mellom siida- og mir-institusjonen. Dette fordi han mener de hadde helt ulike formål, tilpasset henholdsvis et jeger-fisker folks-, og en jordbrukende befolknings behov. (ibid:405-412) Han mener det kan tenkes at den russiske innflytelsen har hatt en stabiliserende effekt på pogost- eller skattelags-institusjonen, men fremholder at man bør oppfatte siidaen "*..., som en urgammal samfundsinnrättning, som väsentligen utformat sig på lappska botten.*" (ibid:412)

Informasjon om samenes sosiale organisasjonsform som finnes i de tidlige skriftlige kildene er noe fragmentert, og mer direkte og inngående opplysninger om samenes sosiale organisasjonsform er i hovedsak å finne i senere etno-historiske studier som beskriver forhold i de østligste samiske områdene: hos skoltesamene og Kemi-samene. (Tanner 1929; Solem 1933; Nickul 1948; Tegengren 1952; Vorren og Manker 1981) Dette er kildene det henvises mest til i arkeologiske arbeider når det gjelder siidaen. I tillegg til egne studier, baserer disse kildene seg også i høy grad på tidligere etnografisk litteratur. Enkelte data om territoriell inndeling og fordeling av familieområder finnes også fra svensk og russisk Lappland. (f.eks Schefferus 1956; Volkov 1996)

Blant arkeologene blir det ikke lagt vekt på opplysningene om "konger" i tidlige samiske samfunn. Den allmenne oppfatningen av disse samfunnene er at de hadde en

egalitær sosial organisasjon, uten lagdeling og uten et sentralisert politisk system. (Kleppe 1974; Olsen 1984; Andreassen 1985; Grydeland 1996) Informasjonen om ledere og eldreråd har imidlertid funnet veien inn i mange arkeologers tolkninger; i første rekke via Tanners (1929) etnografi om skoltesamene. (Gjessing 1955; Olsen 1984; Andreassen 1985). Schanche (1994) på sin side argumenterer for at siida-organisasjonen i sin opprinnelige form var en relativt hierarkisk organisasjonsform. Også Odner (1992) framholder at de tidlige samiske samfunnene var stratifiserte, og at familiene fungerte som autonome enheter med ulik rang. Disse tolkningene tar også utgangspunkt i etnografiske data hentet fra Tanners (1929) studie av skoltesamene. Dette er et eksempel på at de samme etnografiske dataene kan gjøres til gjenstand for ulike tolkninger. Generelt sett kan det nesten alltid la seg gjøre å finne etnografiske opplysninger som støtter opp om en tolkning man ønsker å framsette. Likeledes kan man nesten alltid lete fram data som motsier en annens tolkning. Variasjonen i kildetilfanget, og de etnografiske beretningenes åpenhet for fortolkning, er derfor samtidig både etnografiens styrke og dens svakhet.

Den territorielle inndelingen av landområder i nordre Skandinavia²⁴ og på Kola har blitt forsøkt rekonstruert ut ifra de historiske opplysningene, ved hjelp av eldre informanter og geografiske forhold, for å presenteres i form av kart over siidaområder. Tanner (1928; 1929:226) presenterer et kart over rekonstruerte territorier for Neiden-, Pasvik-, Pechenga- og Suenjel-siidaen, med angivelse av familieområder, vinterlandsbyer og rutene for høstvandringene. Dette kartet finnes også gjengitt hos Storå (1971:64) og hos Vorren (1989). En bearbeidet utgave av Tanners og Vorrens kart, hvor det er lagt til angivelser av vår-, sommer-, høst-, og vinterboplasser presenteres av Niemi (1994:306). Storå (1971:80) presenterer også et kart over de østligste siidaområdene på Kola, med lokalisering av vinterbyer, basert på Petreluis kart reproduisert i Kihlmann (1890). Hos Vorren (1989:14) finnes et kart med angivelse av siidaområder på hele Nordkalotten. Det samme kartet gjengis av Hansen (1990) og i noe bearbeidet form hos Niemi (1994:300). Når det gjelder siida-inndelinger i områder lenger sør er opplysningene sparsomme, og for Trøndelags og Hedmarks vedkommende baseres rekonstruksjoner på skriftlige kilder fra midten av 1700-tallet og på muntlig tradisjon fra 1940-tallet (Zachrisson 1997:145).

²⁴ Omkring 1500 e.Kr.

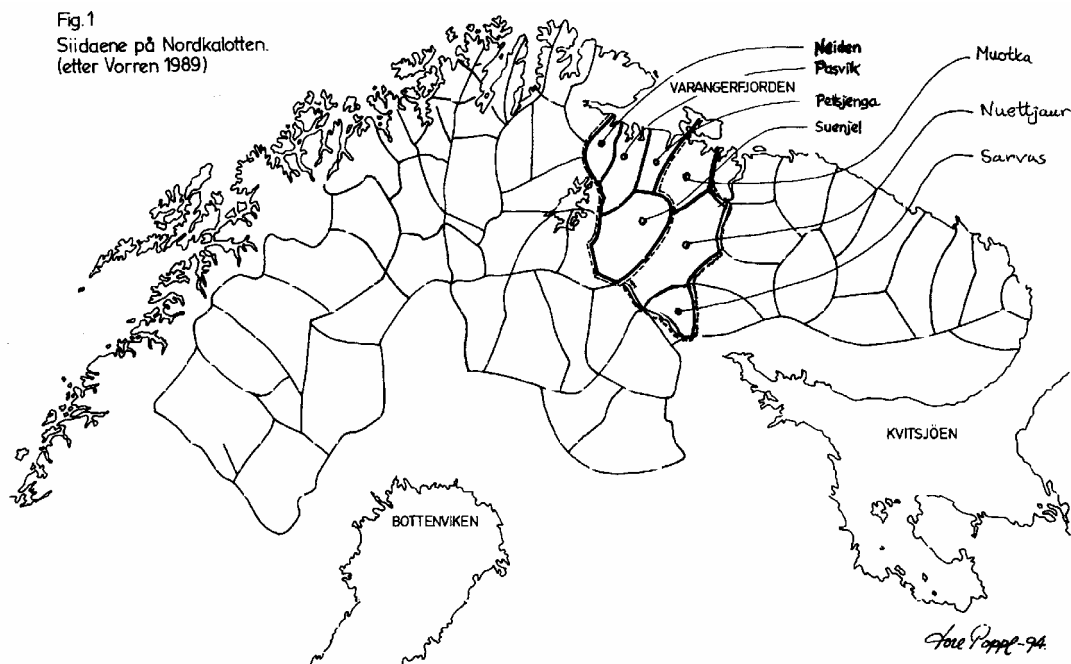

Fig. 3 Kart over rekonstruerte siidaområder. (Niemi 1994:300)

5.4.3 Kjønnroller

I de samiske samfunnene som beskrives i tidlige historiske kilder hadde menn og kvinner differensierte arbeidsoppgaver. Bearbeiding av skinn og tillaging av klær og sko nevnes blant de viktigste kvinneaktivitetene (Storm 1895:232; Schefferus 1956:289; Lilienskiold 1698 kap. 5:135; Volkov 1996:48) Tillaging av utstyr til forspenning av reinen for pulken eller sleden, samt spinning av ull, og tråd av sener og tinn nevnes også som kvinnenenes ansvar (Schefferus 1956:289-295, Volkov 1996:48). Likeledes innsamling av mat og andre nødvendige ting til husholdet, samt bæring av vann og passing av ilden. (Storm 1895:232; Volkov 1996:49) Matlagingen var forbeholdt mennene. (Storm 1895:232; Schefferus 1956:281). Om de samiske mennenes håndverk sier Schefferus [1673:281]: *"Främst bland dessa är matlagning. Ty allt ätbart, som de skaffat genom jakt, fågelfänge, fiske eller på annat sätt, tillagas av männen, icke av kvinnorna,..."* "Kvinnorna äro därför okonliga i denna konst,..." Schefferus kommenterer for øvrig om matlagingskunsten at den *"ej står högt hos lapparna,..."* (ibid:281) Oppgaver som husbygging, båtbygging, snekring, skrinmakeri, kurvfletting og tilvirket husgeråd av tre og bein tilskrives også mennene. (Schefferus 1956:281-288)

Imidlertid synes et utstrakt samarbeid mellom menn og kvinner å være et karakteristisk trekk ved de samiske samfunnene i tidlig historisk tid. De øvrige arbeidsoppgavene i hjemmet og under flytting ble utført felles. (Schefferus 1956:296,303). Kildene opplyser også at begge kjønn deltok i vokting og melking av reinen, samt drev med

veving og reparering av fiskeredskaper. (Schefferus 1956:296,303; Volkov 1996:47). Hva fisket angår ble det utført i like stor grad av kvinnene som av mennene (Storm 1895:232; Schefferus 1956:303; von Westen 1938a:89; Volkov 1996:47). Lilienskiold [1698 kap.7:145] nevner at mannen fikk full lodd av fisket, mens konen fikk halv lodd. Trolig var fisket av større økonomisk og ernæringsmessig betydning enn jakten. Dette forhold framkommer gjennom en fisketerminologi som er langt rikere og mer sofistikert enn jaktterminologien, både fra et teknisk og et sosialt synspunkt (Zachrisson 1994:146).

Når det gjelder jakt anfører kildene dette som nærmest utelukkende en mannlig aktivitet. Storm (1895:231) og Tornæus (i Schefferus 1956:254) opplyser at kvinnene ikke hadde noen befatning med jakten, jaktredskapene eller byttet. Storm begrunner dette med at *"desom hun rörer der wed, da haffuer hand ingen lycke."* (Storm 1895:231) Schefferus (1956:254-255) nevner også at mennene *"icke gå ut på jakt eller gå in i kåtan genom samma dörr som kvinnorna..."* Forholdene var muligens ikke de samme i tidligere tider. Blant de eldste historiske kildene som inneholder data om samiske samfunn beskrives menn og kvinner som likestilte når det gjelder jakten. Hos den romerske historieskriveren Tacitus heter det: *"Jakten är ett näringsfång som kvinnorna dela lika med männen: de följa dem överallt och nedlägga sin del av jaktbytet"*. (Tacitus [98 e.Kr] 1961:101,152 i Zachrisson 1997:159) Den østromerske/bysantiske historieskriveren Prokopios forteller: *"Jakten gör tillfyllest för båda könen,..."* (Prokopios [550] i Zachrisson 1997:160-161) I Olaus Magnus verk "Historien om de nordiske folk" finnes en illustrasjon av en kvinne som skyter med pil og bue, og med en undertekst som forteller at kvinnene jaktet med like stor kyndighet som mennene. (Magnus 1555:193) Tanner (1929:413) på sin side mener at Olaus Magnus i spørsmålet om kvinners medvirkning i jakten har tatt feil. Han kommenterer at han i samenes utallige skildringer ikke har kunnet konstatere ett eneste tilfelle hvor kvinner har fått delta i jakt, og at samenes trosforestillinger taler imot en slik praksis. Muligens kan arkeologiske data nyansere dette bildet noe, siden det har blitt funnet beinspisser i kvinnegraver fra tidlig metalltid. Dette betyr imidlertid ikke nødvendigvis at kvinner har jaktet, heller ikke betyr fravær av pilspisser nødvendigvis at kvinner ikke har jaktet. Det viktigste i denne sammenhengen er at på det rituelle plan var jaktsymboler i denne perioden inkludert i gravskikken på en kjønnsuavhengig måte (Schanche 1997:295).

5.4.4 Religion

Den viktigste kilden til kunnskap om førkristen religiøs tro og praksis i nordre Fennoskandinavia er å finne i historisk-etnografiske kilder om samene. Forskningen på samisk religion har i hovedsak vært rettet mot fenomenet sjamanisme. Et sentralt element innenfor samisk sjamanisme er bruken av sjamantrommer, eller runebommer. Disse har

trolig ikke vært brukt hos samene på Kola. Herifra finnes det hverken bevarte trommer eller skriftlige opplysninger om bruk av slike. Sjamaner, eller noaidier, skal imidlertid også ha eksistert hos skolte- og Kolasamene, og i motsetning til beskrivelser fra Skandinavisk Lappland, hvor sjamanene i all hovedsak var menn, finnes det hos skolte, Kola- og Enaresamer fortellinger om kvinnelige noaidier. (Sergejeva 1997)

Skoltesamene ble allerede på 1500-tallet omvendt til den ortodokse kristendommen. (Sildnes 1994) Siden det historiske kildematerialet som omhandler østlige samiske regioner er av relativt sen dato, foreligger ingen tidlige beskrivelser av den førkristne religionen fra skoltesamisk område. Skriftlige opplysninger om utøvelse av noaidekunst i forbindelse med ofringer på Kola finnes fra Ter-samene og fra samene i Semioistrov bosetningen, og daterer seg til slutten av 1800-tallet (Sergejeva 1997:30) Tanners (1929) store verk om skoltesamene inneholder bare få detaljer om den åndelige kulturen, og gir ingen informasjon om førkristen gravskikk og tro.

Flertallet av de historiske kildene, som gir opplysninger om religion, beskriver forhold i sørsamiske områder. (Rydving 1993:23) Informasjonen om samenes religionsutøvelse, tradisjoner og skikker ble samlet inn hovedsakelig i forbindelse med kirkens organiserte misjonsframstøt mot samene på 1600- og 1700-tallet, og nedtegnelser foretatt av svenske og norske misjonærer og prester utgjør således de viktigste kildene til kunnskap om samisk førkristen religion. Naturligvis hefter det seg mange kildekritiske problemer ved dette historiske materialet. (se Storå 1971:9-24, Rydving 1993:27-42) Ved en vurdering av kildenes representativitet og relevans er det nødvendig å se på hvilke motiver som lå bak forfatterens møte med samene. Dette vil ha avgjort hvilke spørsmål de stilte til samene, og dermed hvilke opplysninger som ble gitt. For eksempel hadde misjonærene som mål å erverve seg kunnskap om den samiske religionen for bedre å kunne bekjempe den. I deres beretninger la de særlig vekt på aspekter ved den samiske religionen som var sentrale sett fra deres kristne perspektiv. Av den grunn ble andre og mer essensielle sider ved samenes tro oversett. Misjonærenes metoder overfor samene brakte i høyere grad fram de svarene de på forhånd var interessert i, enn de ga opplysninger om reell religiøs praksis. (Rydving 1993:32) Det er også åpenbart at det har eksistert regionale og temporære variasjoner i religiøs tro og praksis. Imidlertid har opplysninger fra forskjellige kilder, som beskriver forhold i ulike regioner, ofte blitt blandet sammen. Forskere som har geskjeftige seg med samisk religion har i stor grad generalisert ut fra kildene som beskriver samene i Norge og Sverige og denne informasjonen har blitt behandlet som om den vedrørte alle samer; også samene i øst. (Storå 1971)

5.5 Terminologi

Terminologien som blir brukt til å benevne folkeslag og sosiale grupper kan fortelle mye om forhold som identitet og relasjoner mellom grupper. Navn på grupper blir gitt ut fra spesifikke behov for klassifisering, og gjenspeiler gjerne navngiverens syn på den benevnte gruppen, den lokale konteksten og formene for samhandling mellom gruppene. Navnene avslører også ofte om relasjonene mellom gruppene er symmetriske eller assymetriske. Studiet av navngivingen av grupper i eldre tid er komplisert og krever hensyntagen til problemer av kildekritisk- såvel som tolkningsmessig art, samt en vurdering av hvilken 'identitet' de fortidige benevnelser viser til. Navnene kan karakterisere separate etniske grupper, eller de kan være termer som betegner spesielle næringstilpasninger innenfor samme etniske gruppe. Når det gjelder etniske benevnelser er det viktig å skille mellom folkegruppens egne betegnelser på seg selv (endonymer), og de navnene en gruppe blir tildelt av utenforstående (eksonymer). (Hansen u.å.)

Inndelingen av samiske samfunn i ulike kategorier går langt tilbake i historien. I historiske kilder som omtaler samiske folkegrupper møter vi i hovedsak betegnelser tildelt utenfra. Termene "finner" og "skridfinner" som betegnelse på samene opptrer i antikke og norrøne kilder, og har trolig sin opprinnelse i en vestnordisk kontekst. "Lappe"-betegnelsen synes på sin side å ha sitt opphav i en østnordisk kontekst, med størst bruksområde innenfor finsk og svensk språkbruk for senere å opptre også i norsk. (Hansen u.å.)

Imidlertid er det et problem for forskningen, at det i litteraturen ofte ikke skilles skarpt mellom de ulike samiske folkegruppene. I mange studier og spesielt i reiseskildringer blandes f.eks. opplysninger om skoltesamene med data om russiske samer i øst og finske skogsamer i sør (Niemi 1994). Benevnelser som benyttes om skoltesamene er også variable. For å klargjøre nærmere hvilken folkegruppe som i litteraturen omfattes av begrepet skoltesame finner jeg det derfor nødvendig å se nærmere på ulike forfatteres avgrensninger.

5.5.1 I eldre europeisk og skandinavisk litteratur

I gresk-romersk litteratur nevnes folkegruppen 'fenni' (Tacitus 98 e.Kr.) eller 'phinnoi' (Ptolemaios 100-tallet), som har blitt tolket som samenes forfedre. Fra 500-tallet begynte europeiske forfattere å benytte betegnelsen 'skridfinner' ved siden av 'fenni'/'finnoi'. (f.eks. Prokopius og Jordanes 500-tallet; Adam av Bremen ca. 1070; Saxo Grammaticus ca. 1200) Den norrøne betegnelsen på samene er 'finn', og denne benyttes i den norrøne litteraturen. Finne-navnet, som ikke må forveksles med betegnelsen på de senere finnlenderne, går også igjen i de senere historiske kildene, med videre inndeling av 'finnene' i varierende kategorier. I "Enn liden Vnderwissning om Findmarchen" fra slutten av 1500-tallet (Storm 1895) omtales 'Karellefinner' og 'Rydtzefinner'. De finnene, som han gir

benevnelsen 'Lapfinder', deler forfatteren inn i 'Söefinder' og 'Fieldfinder'. "...Söefinder som boer vd wed söesiden, och Fjeldfinder som boer op till fields, och dennem kalder mand Lapper." (Storm 1895:229) Schefferus (1956[1673]), som behandler den delen av Lappland som ligger innenfor det svenske riket, benytter betegnelsen 'Lappar'. Blant disse finnes 'skogs-' eller 'granlapparna'. Innbyggerne i Finnmark kalles 'sjöfinnar' eller 'havsfinnar', "...emedan de uteslutande leva av fiske." (Schefferus 1956:60). 'Rydske finner'²⁵ er en betegnelse brukt av Harø (1938[1683]); Brock Utne og Solberg 1938[1685], Adelaer (1938 [1690]) og Knag (1938a,c) om samene i de '3de byer ved Østerhavet', nemlig Neiden, Pasvik og Peisen. Knag (1938a,c) omtaler disse også som 'Grentze finner', hvilke han skiller fra 'suensche field finner' og 'Wehranger finner'. Lilienskiold [1698] trekker de samme skillelinjene idet han deler finnene inn i tre kategorier "... som de udj sæder, spraag oc ustadige vilckor meget fra hin anden differerer, saa underskillis de oc udj neffnet, effter stædernis leilighed, huor de tilholder,..." (ibid kap 4:125) "...først beregnis da de Østenhafske-Finner som fra de Rydske-Grændzer hidkomne, svarende under Ryske-Ræt oc Religion,..." "Det andet slags er FieldFinnen som Lapper under Sverrigis skat oc jurisdiction der udj græntzebyerne tilholder..." "Endelig hans Mayts egne undersottere aff Siø-Finner,..." (ibid:126)

Som vist er det vanlig å dele det samiske kulturområdet inn i grupper med navn etter deres geografiske tilknytning eller økonomiske erverv. Betegnelsen 'skoltesame' utgjør imidlertid et unntak fra denne regelen. Denne benevnelsen ser ut til å ha kommet i bruk først på 1800-tallet. Tanner (1929:84) opplyser at han fant ordet 'skolt' først brukt hos Keilhau (1831), som nevner at skoltene pleide å vaske håret med saltlake for å bli skallede og dermed unngå krigstjeneste. Helland (1906a) bruker betegnelsen 'skoltefinner'. "Skoltefinner kaldes alle russiske finner vest for Kola-Imandra: Pasvik-skolter, Neiden-skolter, Petchengaskolter, Muiteke-skolter, Njuotjavrrer-skolter." (ibid:6) Østboerne (nuorteladsjak) er det navn, hvormed de russiske finner av den græst-katholske tro benævner sig selv." (ibid:6) Om inndelingen av de samiske samfunn sier Helland: "Finnerne kaldes efter sit levevis for **fjeldfinner** og **sjöfinne**, hvortil kommer **elvefinner**. Fjeldfinnerne lever af rensdyravl, om de end ogsaa driver jagt og fiskeri i elve og indsjøer. De ægte fjeldfinner er nomader som bor i telte og flytter med sine ren. Sjöfinnerne bor ved kysten og i fjordene, ernærer sig ved fiskeri i havet og har ofte lidt jordbrug: de er fastboende og de har enten tømmerhuse eller gammer. Elvefinnerne har vistnok ofte nogle rensdyr som fjeldfinnerne, men de er fastboende eller nogenlunde fastboende, og en hovednæringsvei hos dem er ofte laksefiske; ved siden af har de lidt fædrift, ofte faar, driver jagt og kjørsel med ren. De saakaldte skoltefinner i Sydvaranger er nærmest elvefinner." (Helland 1906a:82-83) Paulaharju (1928) benevner også beboerne i Neiden som 'skolter'.

²⁵ Rydske finder, ryske finner, østerhafs rytsche finner

Tanner (1929) mener at 'skolt', som betegnelse på 'de grekisk-katolske lapparna – *nuorteladzak*', oppsto tidlig på 1800-tallet, og at navnet har sin etymologiske opprinnelse i det nordnorske ordet 'skolt' som betyr 'hode'. At dette navnet har blitt knyttet til de russiske samene, har iflg. Tanner sin årsak i, at et eksem i hodehåret førte til skallethet, og at dette i de vestlige samenes øyne ble det mest fremtredende trekket ved 'de ryske lapparna'. Benevnelsen 'skolt' skal så ha blitt hengende ved denne gruppen av samer, på tross av at sykdommen ikke lenger var vanlig på den tiden Tanner besøkte skoltesamene. (Tanner 1929:83-84) Tanner bemerker at benevnelsen 'skolt' i Norge tidligere hadde en nedsettende betydning, og at samene uten tvil oppfattet det som et skjellsord. Imidlertid velger Tanner å bruke begrepet fordi det nå "*...fullständig förlorat sin förklenande bemärkelse och vunnit burskap med en preciserad betydelse bland de grekisk-katolska lapparna själva,...*" (ibid:85)

Tanner (1929) framholder for øvrig at samekulturen kan deles inn i to mer eller mindre rene kulturtyper: 'halvnomader' og 'helnomader'. Til helnomadene regner han 'flyttlapparna', eller 'fjällappar', som hadde tamreindrift som hovednæring. Blant halvnomadene fantes 'kustlappar' og 'skogslappar' som i hovedsak baserte sin næring på jakt og fiske. I middelalderen, gjennom innflytelse fra nabofolkene, oppsto det blant 'kustlapparna' en sekundær kulturart: 'bofasta havs-(fiskar-)lappar'. (ibid:28-38) Videre skal det blant 'kustlapparna-halvnomaderna' i det dansk-norske og russiske grenseområdet fra begynnelsen av 1700-tallet ha funnet sted en todeling: "*...nästan som tvenne olika folkslag,...*" i 'söfinner' og 'russefinner'. (ibid:60)

5.5.2 I russisk litteratur

I russisk litteratur brukes benevnelsen 'lop' eller 'lopar' som betegnelse på samene, mens termen 'skolt' er nærmest ukjent (Storå 1971:62). Russiske kilder fra 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet skiller mellom fire samiske stammegrupper på Kola. Blant disse utskilles én gruppe samer innenfor Notozero²⁶ regionen (lop' verkhnej zemli²⁷), og en annen kalt Koncanskaja lappene (koncanskaja lop'), dvs. de samene som holdt til i områdene Kildin, Muotka, Pecenga. (Gutsol 2000; Usakov 1972:98-99) På russiske kart over Kola-halvøya fra 1600-tallet utskilles 17 siidaer. (Gutsol 2000) Volkov (1996) skiller mellom "Western and central Sami" fra bosetningene, kalt 'siyt': Nuettjaur, A'kkel, Pechenga, Suenjel, Yokostrov, Lovozero og Voronye.²⁸, og "The eastern Sami" fra bosetningene Jokanga, Ponoj, Sosnovsk, Lumbov og Semiostrov. (Volkov 1996:43-44) På grunnlag av språklige kriterier skiller Sergejeva (2000) mellom østlige- og vestlige samer. Til den østlige gruppen regner hun Enare-, Skolte-, Akkala-, Kildin- og Ter-samene. Denne gruppen deles

²⁶ Nuettjaur

²⁷ Lapper fra det øvre landet

videre inn i én fastlandsgruppe som består av Enare-, Skolte- og Akkala-samene, og én halvøygruppe bestående av Kildin- og Ter-samene; felles benevnt som Kola-samene.

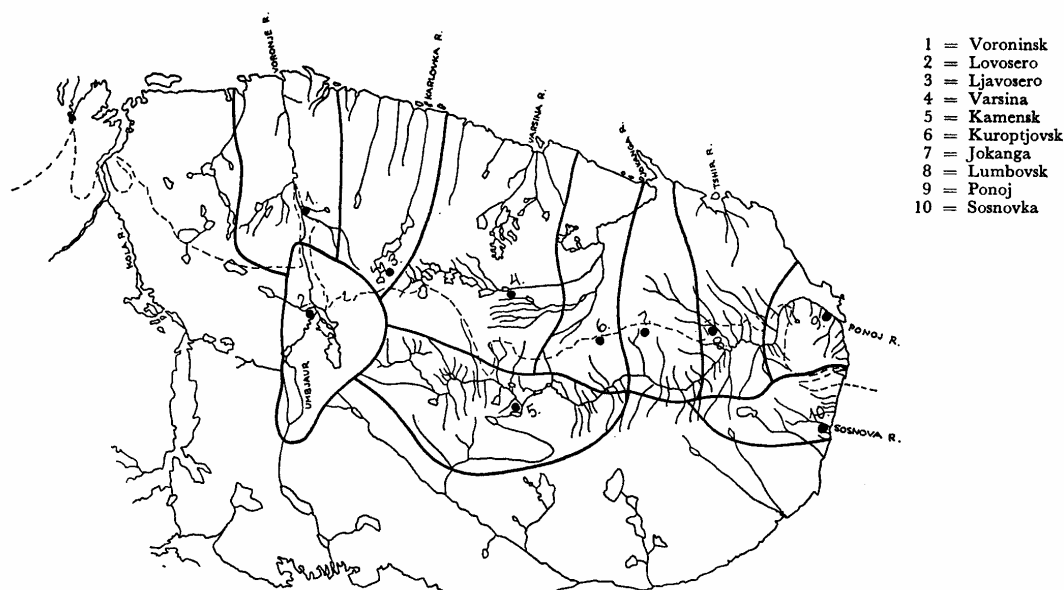

Fig. 4 Kart over de østligste samiske siidaene på Kola-halvøya og lokaliseringen av vinterbyene på slutten av 1880-tallet. (Storå 1971:80) (Kartet er basert på informasjon i historiske kilder: A. Petreluis kart reproduisert i A. Osw.Kihlmann 1890) (Sergejeva 2000)

5.5.3 I arkeologisk litteratur

I eldre arkeologisk litteratur blir skoltesamene ofte regnet som en undergruppe av sjøsamene. Solberg (1909) mener at forhistoriens Varanger-boere kan betegnes som sjøsamere. Han framholder at sjøsamene i Varanger utgjør et eldre folkesjikt enn vestlige sjøsamere. Til sjøsamene regner Solberg både samene i Nord-Varanger og de russiske samer i Pasvik. Gjessing (1935) skiller også mellom østlige og vestlige sjøfinner. Den østlige gruppen består i hovedsak av skoltelappene som han mener er de gjenværende av den opprinnelige sjøsamiske kulturen. Denne gruppen skiller seg sterkt fra de vestlige sjøsamene som Gjessing mener er etterkommere etter fjellsamer. (Gjessing 1935:66) Simonsen framholder at den historisk kjente sjøsamiske ervervsformen, representert ved sjøsamene på Varangerfjordens nordside, er yngre enn den som ble praktisert av skoltesamene i Sør-Varanger og hos skogsamene i Nord-Sverige (Simonsen 1973; 1982) Helskog (1980; 1984) skiller skoltene fra kystsamene i Varanger. Til skoltesamene regner Helskog Pasvik-siidaen og Suenjel-siidaen. Olsen (1984) er den første arkeologen som benytter betegnelsen østsamer. Blant østsamiske siidaer omtaler Olsen Pasvik og Neiden. K. Schanche (1988) skiller østsamene, eller skoltesamene, fra den sjøsamiske bosetningen i Nord-Varanger. Det samme gjør Odner (1992) ved å skille mellom Varangersamene og skoltesamene.

²⁸ Volkov 1949:43: Notozero, Babinsk, Pechenga, Sangelsk, Ekostrov, Lovozero og Voronensk

5.6 Syn på samene

Etnografiske tekster formes av det sosiale miljøet de skapes innenfor. Samtlige av de nevnte etno-historiske beretningene er skrevet av forfattere som tilhører en annen kultur enn den samiske. I omtalen av samene i de historiske kildene kommer forfatterens personlige syn på den samiske kulturen til uttrykk. Forfatteren er også en representant for de omgivende storsamfunn, og blir slik også en talsmann for de omgivende nasjonenes skiftende holdning til samene.

Den ukjente forfatteren, som trolig var prest i Vest-Finnmark på slutten av 1500-tallet, nevner at det finnes mennesker som mener at finnene er av hundeslekt. Forfatteren slutter seg imidlertid ikke til denne holdningen fordi; *"...de erre jo Guds gode creature skabfft aff Gud, epter hans eget billede som well siuffnis, thi saa meget som legomett er anrörendis, da kand ingen skille dennem fraa nogen andre christne folck,..."*. Ideen om tilknytningen til hundeslekten mener forfatteren kan komme av språket som låter som en hund som hyler. (Storm 1895:229-230)

På slutten av 1600-tallet fant det sted en merkbar nedgang i Finnmarks økonomi. Utbyttet av fisket sank katastrofalt og vareleveransene fra Bergen sviktet. Dette fikk også følger for den samiske økonomien. Imidlertid befant samene seg i en mer fordelaktig situasjon enn nordmennene fordi de ikke var like avhengige av fiskeriet og innførselen av varer utenfra. Dette kom til uttrykk i en iøynefallende forskjell mellom de norske fiskernes og samenes gjeldsstiftelse. Mens den norske almuen raskt pådro seg stor gjeld, hadde f.eks Pasviksamene penger til gode hos handelsmennene. Samenes ytelser til det offentlige og tjenestemennene var også på denne tiden en langt sikrere inntekt enn nordmennenes. (Brock Utne og Solberg 1938)

Det at samenes økonomi stod sterkere enn den øvrige befolkningens synes også å gjenspeile seg i en mer positiv holdning til den samiske kulturen generelt. Adelaer kritiserer den norske befolkningen for dens ødselhet, som han betrakter som bakgrunnen for deres vanskelige økonomiske situasjon. Samene, derimot, men roser han: *"Thi de ere baade langt nøysommere, sparsommere og til deris nering at søge langt flittigere."* (Adelaer 1938 [1690]:308) Også Lilienskiold, som var amtman i Finnmark på slutten av 1600-tallet uttrykker seg positivt om den samiske befolkningen: *"Foruden Finnernis gaffmildhed ere de flæste aff erlig humeur imod deris Øffrighed med ærbødig frøgt oc kierlighed, villig oc flitig udj deris slæb, huorimod de dog gjerne vill roosis."* (Lilienskiold 1698 kap. 8:152) Han karakteriserer også samene som mer sparsommelige og mindre grådige enn nordmennene. (ibid kap 5:134) Samene var også mer pålitelige: *"Udj almindelighed ihukommer endoc Finnen mere sin redebonhed gielden at betale end Normanden, huorfor mend oc meere udj*

betroelsen paa hanem billigere maa reflectere." (ibid kap 5:135) *"Mens som Nordmændene til deels ei for deris Dyder er hidkomne, saa bliffver endnu uarten aff fortrædelighe, egennoetighed, ladhed, efftersnack, clammer oc dislige hos dennem udj brug."* (ibid kap 8:154)

Under sine misjonsreiser til Finnmark tidlig på 1700-tallet møtte von Westen både den norske og den samiske befolkningen. Han betraktet som stor synd: *"Nordmændenes uforstandige Hovmod mod Lapperne, ...; de kalde dem neppe andet end Hunde, ..."* (von Westen 1938a:93) Han ser med kritiske øyne på nordmennene fordi: *"Syndefrihed, Vankundighed, Ørckesløshed, Drukkenskab, Tyveri, Gus Ords Foragt have taget Overhaand hos dem som skulde forelyse Finnerne."* (von Westen 1938a:94) Til forskjell fra nordmennene er finnene flittige, ærlige, kyske og edruelige, og dessuten mange steder bedre opplyste enn nordmennene. (von Westen 1938a:89-94)

I vitenskapelige kretser var 1700-tallet preget av forskjellige raseteorier, hvor de påvisbare forskjellene mellom folkeslag ble tilskrevet enten miljøtilpasning eller arvelige faktorer. Imidlertid bidro klassisismens ideer om "de edle ville" til å fremme et syn på samene som et ubesudlet urfolk med kulturtrekk av verdi også for det 'siviliserte' samfunn. Dette sympatiske bildet ble forsterket under romantikken, hvis syn på samene var at de skulle respekteres som eget folk. (Hansen og Niemi 2001) Ennå på begynnelsen av 1800-tallet var altså synet på samenes posisjon relativt positiv. Rathke, som besøkte Neiden-siidaen i 1802, uttrykker begeistring for samenes renslighet og økonomiske fortrinn. *"De russiske sjøfinner eller fællesfinnernes husholdning har, som det synes, nogle fortrin for de norske sjøfinner, uagtet dee upaatvilelig bærer større byrder; de synes alligevel at være lykkelige og veltilfredse; ..."* (Helland 1906b:501)

I løpet av 1800-tallet gjorde imidlertid tanker om kulturell evolusjon seg gjeldende. Diffusjonismen bidro med et pessimistisk syn på menneskets skaperevne, og biologiske faktorer ble nå i større grad brukt til å forklare påvisbare forskjeller i kulturell utvikling. Sett i perspektiv av disse ideologiene ble samene plassert nederst i et kultur- og utviklingshierarki med nordmennene på topp. I Norge førte nasjonsbyggings-prosessen og nasjonalstatsideene også til utviklingen av en ny minoritetspolitikk med assimilasjon på majoritetssamfunnets premisser som det uttrykte målet. (Hansen og Niemi 2001)

Tar vi et sprang fram til begynnelsen av 1900-tallet finner vi altså at det positive synet på den samiske kulturen var blitt erstattet av et annet og langt mindre fordelaktig. De etno-historiske beskrivelsene framtrer nå i en mer vitenskapelig form og språkdrakt. I sin finnmarksbeskrivelse fra 1906 forteller Helland: *"Befolkningen i Sydvaranger er en eiendommelig blanding avf finner, skoltefinner, kvæner og nordmænd. Lavest står skoltefinnerne, som halvt er nomader, som opholdeer sig snart paa den ene, snart paa den andre boplads og tager til livsophold, hvad de kan finde."* (Helland 1906a:18) Rasistiske holdninger kommer til uttrykk i utsagn som dette: *"Skolterne" er en lavtstaaende race, uden*

livskraft og uden fremtid." (ibid:6) Til skoltenes fordel anfører Helland at de er gode kristne. (ibid:159) Imidlertid klages det "...med rette stærkt over skoltefinnernes urenlighed i husstel og i levemaade." (ibid:157) Nå har dessuten i stor grad fysisk-antropologiske interesser gjort seg gjeldende i studier av samiske samfunn. Om samenes fysiske fremtoning sier Helland: *"Finnefysiognomiets udtryk er frygtsomt og godmodigt, nærmere dumt end klogt."* (1906a:3) Senere, i 1928, bruker Paulaharju følgende uttrykk for å karakterisere skoltesamene: *"Skoltstackaren"* (1928:135), *"småskolterna"* (ibid:142), *"arma skolter"* (ibid:135), *"den korte lappen, med krumma ben och hö i skorna"* (ibid:325).

Det er ikke usannsynlig at den aktuelle politiske situasjonen ved århundreskiftet inviterte til å framstille beskrivelser som pekte mot undergang for skoltene. Deres tilstedeværelse som samlet etnisk gruppe i dette grenseområdet var trolig lite ønskelig sett fra nasjonalstatenes side, hvis interessen mer gikk i retning av å skape avstand til nabostatene og nasjonal enhet innenfor egne grenser. I Norge var fornorskning en definert målsetning blant annet i den statlige politikken overfor samene i Neiden og Pasvik, hvor man ønsket å assimilere skoltesamene i den øvrige befolkningen, samt å befeste Sør-Varangers stilling som norskt område. (Niemi 1994) Det rådende synet på de skoltesamiske samfunnene var på denne tiden, at de sto foran den uunngåelige skjebnen å bukke under for sivilisasjonens framskritt. Paulaharju uttrykker dette synet slik: *"Men urfolket i Neiden, skolterna, har i århundraden förblivit samma saakta svinande rest av ett större skogsfolk från forna tider."* (ibid:140) *"Det sägs att hela bymarken är full av skoltgravar, så att mångfaldigt fler av folket bor under jorden än ovanpå."* (141) Skoltene delte ifølge Paulaharju mye av sin ulykkelige sjebne med den øvrige samiske befolkningen: *"Ständigt jagad och beträngd, pinad och pungslagen hankar sig lappen fram trots allt anspråkslös och förnöjsam i sin strandkoja och torvgamme, tar sitt dagliga bröd ur havet och marken eller har sin livsuppgift i att dra med sina rener fjällen omkring."* (Paulaharju 1928:325) Ikke desto mindre var skoltesamene av vitenskapelig interesse: *"Många gånger har det kommit lärda herrar från söder och grävt i bygravarna och tagit upp hela benrangel ur den svarta torven under det gröna graset. För fyra kronor graven har skolterna sålt sina förfäder och sitt framlidna släkte. En doktor från Oslo var en gång här och väckte upp trettio, fyrtoi döda skolter ur jorden, några av dem i kistor, och tog dem med sig söderöver."* (Paulaharju 1928:141)

5.7 Avslutning

Samene er en relativt liten etnisk gruppe som i historisk tid har bodd spredt over et omfattende geografisk område. Bosetningsområdet, som befinner seg mellom 62 og 71 grader nord og 10 og 40 grader øst, strekker seg fra Atlanterhavet til Kvitsjøen og omfatter

ca. 650.000 km hvor variasjonen i geografiske forhold og økologiske betingelser er stor. (Storå 1971:10-22; Salvesen 1980) Skriftlige kilder fra eldre tid er imidlertid fåtallige og omhandler som regel begrensede områder og grupper av den samiske befolkningen. Geografisk og temporært viser materialet en ujevn fordeling. For eksempel beskriver de eldre historiske kildene mest forhold fra sørsamiske områder, mens materialet som omhandler samene i øst generelt er av senere dato enn dataene om de vestlige samene (Storå 1971:32-33).

Et problem med de eldre etno-historiske kildene er at forfatterne ofte ikke bygget på egne observasjoner. Opplysninger om ulike aspekter ved det samiske samfunnet kunne innhentes i form av muntlig kontakt med samer som hadde personlig kjennskap til forholdene. Alternativt kunne forfatterne basere seg på beretninger og rapporter fra andre som hadde vært i kontakt med samer. Hyppig skrev de også av etter hverandre, gjerne uten å oppgi sine kilder. Informasjonen i kildene er heller ikke dekkende for alle aspektene ved samenes kultur i samme grad. På tross av, eller kanskje på grunn av, at kildegrunnlaget er så variabelt og fragmentert, blir det ofte generalisert og trukket vidtrekkende konklusjoner. (Storå 1971:10-13)

Arkeologiske data har mange av de samme skjevheter og begrensninger som de etnografiske. Fordelingen av arkeologiske funn fra det vi regner som samiske områder viser betydelige geografiske og temporære ujevnheter. Forskningsinnsatsen har likeledes blitt konsentrert om særskilte områder og perioder. (Olsen 1994:12) Et sentralt spørsmål når det er tale om bruk av etnografiske analogier er hvilken verdi overføringen av enkelte påviste trekk av samisk kultur i én region har når det gjelder andre regioner. I såvel etnografisk, som historisk og arkeologisk litteratur støter man relativt ofte på tilfeller hvor det er foretatt analogislutninger mellom ulike deler av det samiske kulturområdet.

Samisk forskning har ikke sjeldent, gjennom tilsidesettelse av geografiske og temporære momenter, henfalt til vidstrakte generaliseringer. For å kompensere for skjevheter og mangler i kildegrunnlaget har det blitt foretatt komparasjoner og blitt trukket paralleller mellom data som har sitt opphav i ulike regioner og som tilhører ulike tidsperioder. Ved at informasjon fra ulike regioner og perioder har blitt blandet sammen kan mye av den romlige og temporale variabiliteten ha gått tapt. Mange beretninger om samisk forhistorie som bygger på disse kildene har form som et konglomerat av analogier med ulik opprinnelse. Slik skapes et inntrykk av et homogenitet som på mange måter kan ha bidratt til å forme et statisk og stereotyp bilde av samisk kultur. (Rydving 1993:19)

6. Kulturell kontinuitet

"Deep in the woods of Petsamo the Skolt Lapps, far from the highways and byways of culture, have, up to this very day, preserved their own peculiar, primitive society, Suenjel,..."
"From time immemorial tradition has pulsated regularly with the seasons, driving the blood - the people - out towards the periphery in the spring and back again to the heart in the winter. Scarcely a sound of the events of the big world reached the murmuring silence of Suenjel until the great catastrophe - the Second World War." (E. Manker i K. Nickul 1948)

I gjennomgangen av arkeologiske studier i kapittel 4 har jeg forsøkt å demonstrere i hvilken grad samiske historisk-etnografiske data utgjør basisen for en lang rekke arkeologiske tolkninger. En grunnleggende forutsetning for bruken av samisk etnografi som en del av bevisførselen i arkeologiske analyser, er en antakelse om kulturell kontinuitet innenfor visse segmenter av det samiske samfunnet; dvs. innenfor de skoltesamiske samfunnene. Det forutsettes at skoltesamene vedlikeholdt sin jeger-fisker livsstil lenger enn noe annet samisk samfunn. Mens de fleste av de skandinaviske samiske samfunnene gjennomgikk grunnleggende forandringer i økonomi og sosial struktur i løpet av 15-1600-tallet, skal de tradisjonelle næringsveiene ha blitt holdt i hevd hos skoltesamene lenge nok til å bli gjenstand for vitenskapelige studier på 1900-tallet. Skoltesamene har derfor på mange måter fått status som modell per preferanse for forhistoriske fangstsamfunn i de fennoskandinaviske nordområdene.

I henhold til senere tids forskning (Olsen 1994), oppsto den første etniske sammenslutningen som vi kan benevne som samer for nesten 3000 år siden, som et resultat av en lokal prosess, stimulert av kontakt med metallproduserende samfunn i dagens Russland. Samene blir dermed tilskrevet en lengre historie enn de fleste andre etniske folkegrupper i verden. Antallet folk som man mener har utgjort en ubrutt enhet lengre enn samene utgjør bare noen ganske få. Selv om flertallet av den senere tids arkeologer tar avstand fra å benevne fortidige befolkningsgrupper med nåtidige folkenavn, i de tilfeller hvor det er tale om en periode som strekker seg mer enn 500-600 år bakenfor den historiske tids begynnelse for det gjeldende sted (Simonsen 1979:506), snakker arkeologer likevel om eksistensen av en kulturell kontinuitet fra steinalder gjennom jernalder og helt fram til den historiske tids samiske befolkning i områder som forutsettes å ha huset en samisk befolkning i forhistorien. (f.eks. Helskog 1984; Andreassen 1985; K. Schanche 1994)

I etnografiske og arkeologiske tekster finnes en lang rekke argumenter som gir uttrykk for troen på den kulturelle kontinuiteten hos skoltesamene. Solberg sier blant annet: *"Skoltene har vært kulturelt isolerte slik at man kan finne merkverdig alderdommelige trekk hos dem"* (Solberg 1909:131) Han argumenterer for at Øst-Finnmark til enhver tid har vært

et eget kulturområde, og at årsaken til forskjellen mellom samiske samfunn i øst og vest må tilskrives grenseforholdene som har hatt en kulturelt isolerende effekt på skoltesamene, og som dermed har ført til bevaringen av alderdommelige samfunnstrekk. Den kulturelle kontinuiteten, som Solberg finner er framtrædende spesielt i Neiden og Pasvik, mener han skyldtes at skoltene her hadde en politisk mellomstilling som gjorde dem mindre økonomisk avhengige av de herskende folkene omkring enn det de norske sjøsamene var. (ibid:131-135) Samtidig tilbakeviser Solberg Hellands (1906) hypotese om at den arktiske steinalderen varte helt opp til 1800-tallet i de russiske og finske lappmarkene. Som motargumenter for dette anfører han samenes nære kontakt med de kulturelt overlegne nabofolkene. Dette skal ifølge Solberg tidlig ha ført til opptak av nye elementer og endringer i deres opprinnelige levesett, språk og delvis i deres religiøse forestillinger. (Solberg 1909:139-141) Tanner framholder at blant en "*...iögonenfallande konservatism, med vilken arkaistiska relikter bevarats hos skolternas samhällen ända till våra dagar*" har bevart spesielt ett gammelt særdrag, nemlig "*ett substrat av primitiv kommunism.*" (Tanner 1929:365) Tanner opplyser at halvnomadismen blant vestlige grupper i hovedsak var opphørt på begynnelsen av 1800-tallet. "*Hos de grekiskt katolska lapparna däremot kvarstod halvnomadismen i praktiskt taget oförvandlad form nästan till våra dagar.*" (ibid:61) Solem (1933) framhever den skånsomme og tolerante holdningen som ble vist overfor samene i rettslige og religiøse forhold under russisk herredømme. Han mener at følgen av denne behandlingen er at: "*skoltelappene i større utstrækning enn de skandinaviske lapper har beholdt sitt ekte lappiske preg og har holdt tradisjonen ved like.*" (ibid:80) Troen på kulturell kontinuitet uttrykkes også av Gjessing (1941) i hans studier av den arktiske steinalderen. Han finner at det han kaller 'steinaldervær' trolig er uttrykk for en semi-nomadisk bosetningsform, og at den halvnomadisme som ble praktisert av "de norske sjøfinnene" således kunne føres helt tilbake til steinalderen. (ibid:40) Gjessing betrakter skoltesamene som representanter for den opprinnelige sjøsamiske kulturen, som han mener har røtter helt tilbake til sen bronsealder eller førromersk tid. (Gjessing 1941:65-71) Skoltesamenes sosiale organisasjonsform, siidaen, hevder Gjessing er "*en utgammel samfunnsordning.*" (Gjessing 1942:425) Vorren (1979) framholder at Varangertraktene alltid har vært et område hvor kulturstrømninger har møttes og virvlet seg sammen. Imidlertid mener han at tempoet i kulturutviklingen her har vært moderat helt fram til 1800-tallet. (ibid:52) Argumenter om kulturell kontinuitet framsettes også av Simonsen (1982); "*Den tradisjonelle livsform, basert helt eller nesten helt på jakt og fangst - for noen også sjøfiske - holdt seg tilsynelatende best lengst i NØ hos samene på Kolahalvøya og i Sør-Varanger, videre i det indre Nord-Finland og endelig hos skogsamene i Nord-Sverige.*" (Simonsen 1982:609) Helskog (1984) mener at samene mest sannsynlig er det befolkningselement i Finnmark som kan representere en kontinuitet i kulturelle aspekter fra steinalderbosetningen i området. (ibid:57) Han slutter seg til Tanners (1929) og Storå (1971:85) argumenter om at den samiske livsstilen før 1500-tallet var

sammenlignbart med forholdene hos skoltesamene i Pasvik og Suenjel tidlig på 1900-tallet, og at disse samenes ernærings- og bosetningsmønster representerer en ekstremt gammel levemåte. (Helskog 1980:48,318,323) Olsen (1984) framholder at de østsamiske siidaene ikke ble berørt av den økonomiske differensieringsprosessen som førte til samfunnsendringer i de øvrige samiske områdene på 1500-1600-tallet, og at østsamene dermed beholdt karakteristika ved jeger-samler samfunnet helt opp til 1800-1900-tallet. Schanche (1994) mener å finne samsvar mellom hennes rekonstruerte siida-grenser i Varanger og etnografisk beskrevne siida-inndelinger. Dette sammenfallet ser hun på som et uttrykk for en kontinuitet fra jakt-fangstsamfunnene i steinalderen og fram til den historisk dokumenterte samiske bosetningen i området. (ibid:170-171) I Odners (1992) undersøkelse omkring territorial atferd velger han skoltesamene i Varanger som eksempel. Dette fordi den 'originale kulturen' ble bevart inntil en adekvat beskrivelse av organisasjonen kunne bli foretatt. (ibid:75-76) Han framholder også at den allmenne oppfatningen er at skoltesamenes bosetningsmønster gjenspeiler det originale. (ibid:84) Mulk (1994) anser at siida-inndelingen går tilbake til tiden før Kristi fødsel. Om samenes sosiale organisasjonsform sier Mulk "*Siidasamfunnet ble opprettholdt lengst i de østsamiske områdene, hos skolte- og kemisamene, men også hos samene nord for og i de indre delene av Varangerfjorden samt på Kolahalvøya.*" (1994:??) Heller ikke på den russiske siden av grensa er det vanskelig finne argumenter om kulturell kontinuitet. Den russiske etnografen Volkov sier om de russiske samene: "*In their ethnography, the Sami have preserved some polyphasic cultural phenomena which were typical for almost all peoples who made their way from the barbarism stage to civilisation.*" (Volkov 1996:109).

6.1 Etnografiens fallgruber: eksempelet med eiermerkene

Flere arkeologer og etnografer har ment å kunne påvise forbindelseslinjer mellom ornamentikk/merker risset inn på artefakter funnet på forhistoriske boplasser, og tegn brukt av østsamene i historisk tid. (Solberg 1909; Tanner 1929:257, 371-372; Storå 1971; Olsen 1984; Myrvoll 1992) Slike merker er funnet på gjenstander fra Kjelmøy-boplassene og fra Gressbakken-tufter i Varanger. De innrissede figurene som det refereres til forekommer enkeltstående på pilspisser, harpuner ol., og består av kombinasjoner av enkle linjer.

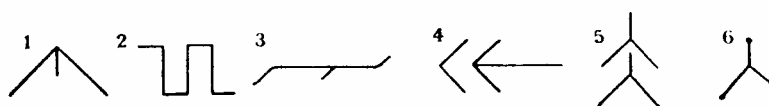

Fig. 5 Merker funnet på beinpiler fra Kjelmøy. (Solberg 1909:83)

Solberg (1909:83) framholder at alle samer på den russiske siden av grensen i århundrer hadde benyttet lignende figurer til å merke sine gjenstander med. Han gjengir den

nedenforstående serien med merker som en same i Boris Gleb hadde tegnet opp for ham. Disse finner Solberg mindre sammensatte og mer opprinnelige enn de russiske merkene, og han tolker dette som en gjenspeiling av mer alderdommelige samfunnsforhold hos Pasvik-skoltene enn hos de russiske samene.

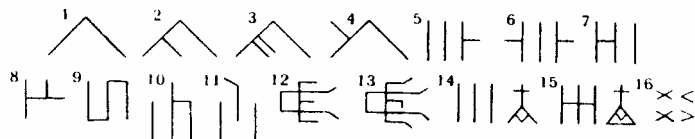

Fig. 6 Merker fra Pasvik. (Solberg 1909:83)

Tanner (1929:371-372) forteller at han hadde vist en reproduksjon av et 'bomärke' hentet fra en artefakt funnet på Kjelmøy til noen Pechenga- og Suenjel-skolter og at disse, uten å vite hvor merket stammet fra, identifiserte det som et gammelt Pasvik-merke; "...*ty det framgick ju av märkets karaktärsdrag.*" På dette grunnlag framholder Tanner at Pasviksamene sannsynligvis hadde brukt lignende merker minst 1000 år tilbake i tiden.

Storå (1971:90) bruker Solbergs (1909) illustrasjoner til å foreta en sammenligning mellom Kjelmøymerker og skoltesamiske merker fra Pasvik. Disse viser iflg. Storå en nesten 100 prosents overensstemmelse i minst de to nedenfor viste tilfellene.

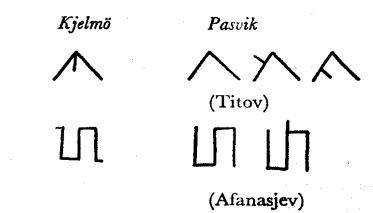

Fig. 7 Sammenligning mellom forhistoriske merker fra Kjelmøy og etnografisk dokumenterte merker fra Pasvik. (Storå 1971:90)

Man kan være enig i at likheten er slående, men med tanke på at det dreier seg om relativt enkle geometriske figurer, vil jeg ikke legge for stor vekt på samsvaret mellom disse merkene. Eksempelet som Storå viser er imidlertid problematisk av andre årsaker. Det øverste merket tilhører *Titov*-familien. Som Storå selv skriver (ibid:122) var denne familien ikke opprinnelig fra Pasvik, men derimot innflyttere fra Nuettjaur-siidaen. Bare 3 av de 6 Pasvik-familiene kom opprinnelig fra Pasvik: Afanasjev, Feodotov og Kalinin. (Storå 1971:122) Afanasjev-navnet skal dessuten ikke ha vært særlig gammelt blant skoltene (ibid:89).

Dette behøver imidlertid ikke å bety at merkene som Afanasjev-familien benyttet ikke kan ha hatt sin opprinnelse lenger tilbake i tid. Iflg. den russiske etnografen Charuzin (1890:251) endret de samiske tegnenes grunntrekk seg lite, selv om medlemmer av familiene skulle komme til å leve adskilt i ulike siidaer over tid. Dette tyder på at familiene tok med seg sine familietegn selv om de byttet siida. Spørsmålet er da om de merkene som ble

dokumentert i Pasvik på slutten av forrige århundre og begynnelsen av dette århundre opprinnelig har sitt opphav i Pasvik-siidaen. Vi kan i alle fall fastslå at ett av symbolene som viser størst likhetstrekk med et Kjelmøymerke antagelig ikke har noen tilknytning til Pasvik og dermed vanskelig kan benyttes som grunnlag for en hypotese om kulturell kontinuitet fra Kjelmøy-kulturen.

Storå har også valgt et tegn som skal tilhøre *Afanasjev*-slekten til å illustrere likhet med Kjelmøy-merkene. (Storå 1971:90) Storås tegn skiller seg imidlertid sterkt ut ifra merker som er dokumentert av Charuzin (1890:249). Hos ham finner vi en serie merker fra Pasvik, med de nedenforstående eksemplene anført som merker tilhørende *Afanasjev*-slekten.

Fig. 8 Merker tilhørende *Afanasjev*-slekten fra Pasvik. (Charuzin 1890:249)

Forklaringen kan være at merkenes slekts-tilhørighet er feildokumentert av én av forfatterne, eller at det eksisterte flere parallelle eiermerker innenfor *Afanasjev*-familien (Storø 1971:89). Den nedenforstående serien viser utviklingen av den semiostravske *Sharshin*-familiens tegn i tidsrommet fra 1815 til 1902. (Volkov 1996:68 fra Y. Kamshilovs samling)

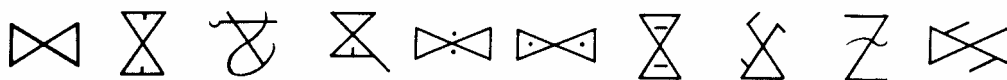

Fig. 9 Utviklingen av *Sharshin*-familiens merker fra 1815 til 1902. (Volkov 1996:68)

Som denne serien viser, var de samiske merkene utsatt for stadige forandringer. Tanner (1929:379) opplyser at ved arveoppgjør var det alltid familiens yngste sønn som overtok farens bumerke. Dette førte til at de eldre sønnene måtte gjøre endringer i farens opprinnelige merke for bruk på sine eiendeler. Helt nye komposisjoner kunne også antagelig fritt lages (Solberg 1909:83). Forskjellene mellom ulike forfattere kan derfor skyldes at merkene er dokumentert på ulike tidspunkt. Det at tegnene endrer seg over tid er imidlertid med på å svekke hypotesen om merkenes kontinuitet fra Kjelmøy-perioden til historisk tid.

Et annet alternativ er at de ulike tegnene fra samme familie er hentet fra to ulike serier. Hos Pasvik-samene skal det angivelig ha eksistert en dobbel serie med merker. Av disse var de minste enklest og ble derfor antatt å være eldst. Tanner (1929:379) forteller at alle familiens eiendeler ble merket med et lite bumerke, mens et stort, som var av nyere dato, kun ble brukt til undertegning av dokumenter. Også Charuzin påpeker viktigheten av å skille

mellom det han kaller gamle og nye merker. (Charuzin 1890:250) Den nye serien med merker, som blant annet inneholder kyrilliske bokstaver og avledninger fra disse, kan skyldes russisk påvirkning. Russerne brukte nemlig forbokstavene i sine navn til å betegne eiendomsrett. (Solem 1933:258) Storå foreslår at endring i eiendomsforhold kan ha vært årsaken til den doble merkeserien som bare finnes hos skoltesamene. (Storå 1971:89)

Hos russiske forfattere betraktes merkene ikke som *eiermerker*, men som *slektstegn* (rodovaja tamga). (Charuzin 1890, Volkov 1996) Ved siden av etternavnet er det familietegnene som viser slektstilknytning. De grunnleggende karaktertrekk ved tegnene er felles for alle medlemmene av slekten, men grunntegnet endres etter familie ved å legge til eller trekke fra trekk fra den opprinnelige tegningen, eller ved å endre plasseringen av trekkene. Merkene kunne trolig også brukes som signatur på offentlige dokumenter (Solberg 1909:83).

Volkov (1996:67) betrakter eksistensen av samiske "tamgi" som stammetegn og dokumentasjon på en tidligere slektskapsstruktur. Han ser for seg en utviklingsprosess fra de tidligste figurer, basert på virkelige objekter eller fenomener, til mer simplifiserte tegn. Samlingen av samiske symboler, som Volkov har funnet hos Kamshilov (ref) tolkes som tegn med analogier såvel i det virkelige liv som i det religiøse (Volkov 1996:68). I begynnelsen, mener Volkov, at tegnene ble satt på gjenstander for å vise stammetilhørighet. Senere, ettersom stammene ble delt inn i familier, skal tegnene ha utviklet seg fra stammetegn til familietegn. (Volkov 1996:67)

6.2 Kulturell kontakt

Som vist er utsagn om kulturell isolasjon og -kontinuitet dominerende i den vitenskapelige diskursen om skoltesamene, både den etnografiske og den arkeologiske. En grunnleggende forutsetning for bruken av skoltesamisk etnografi i arkeologiske tolkninger er nettopp disse antakelsene om at de skoltesamiske samfunnene var bærere av en mer 'opprinnelig' samisk kulturform. Det er imidlertid en rekke faktorer som tilsier at skoltesamene ikke uten videre lar seg innpasse i bildet av "*...de borttynande resterna av den gamla kustlappkulturen og den gamla skogslappkulturen fragmentarisk bevarade,...*" (Tanner 1929:58) I det følgende vil jeg sette fokus på visse omstendigheter som viser at skoltene vanskelig kan sies å ha levd i kulturell isolasjon, og at de neppe har vært mindre utsatt for religiøse, økonomiske og geopolitiske påvirkningsfaktorer enn samene i vest. Med dette vil jeg på ingen måte hevde at kulturell kontakt er til hinder for bevaring av kulturelle særtrekk, siden nyere etnografiske studier har vist at samhandling ofte nettopp kan være en forutsetning for utformingen og vedlikeholdelsen av disse. Min hensikt er imidlertid å stille spørsmål ved den ensidige fokuseringen på 'opprinnelige' og 'originale' trekk ved den skoltesamiske kulturen, som får siida-samfunnet til å framtre som isolert og stagnert.

6.2.1 Kloster og kristning

De første forsøkene på å spre den kristne religionen blant østsamene fant trolig sted så tidlig som på 1300-tallet. Men det er den russiske helgenen Trifon Pecengskij som har fått æren for å ha omvendt samene til den ortodokse kirken. Dette skal ifølge legenden ha skjedd omkring 1530 e.Kr. Da Trifon kom til Pechenga var samene de eneste som bodde der. I 1532 skal Trifon ha bygget Trefoldighetskirken som siden ble utgangspunktet for klosteret i Pechenga. Dette klosteret ble ikke reist innenfor noen eksisterende fast bosetning, men føyde seg inn i tradisjonen med ødemarksklostere. I 1589 ble klosteret i Pechenga overfalt av svenske tropper, som plyndret og satte fyr på det. Bare 6 år senere ble klosteret gjenoppbygget i byen Kola. Misjonsvirksomheten ble imidlertid trappet adskillig ned etter Trifons død, og handel, samt virksomhet rettet mot de som allerede var omvendt ble klosterets mest sentrale oppgavene. (Sildnes 1994)

Til forskjell fra de vestlige misjonærene brukte representantene for den russiske kirken ikke tvang for å omvende den samiske befolkningen og samene kunne fortsette med sin førkristne religiøse praksis. Imidlertid fikk klosteropprettelsene store konsekvenser for samenes juridiske status. Særlig i Kvitsjøregionen, langt borte fra Moskva, ble klostrene statsmaktens representanter for de omkringboende. På 1600-tallet fungerte klosteret ikke bare som åndelig og kulturelt samlingspunkt, men også som merkantilt, forsvarsmessig og administrativt senter for regionen. For å sikre sitt økonomiske grunnlag, kunne klostrene be fyrsten, senere tsaren, om eiendomsretten til området der klosteret ble bygget, inkludert omkringliggende landsbyer med bøndene som bodde der. I 1556 skal Trifon ha reist til Moskva hvor han av tsar Ivan IV (den grusomme) mottok et gavebrev som ga klosteret i Pechenga bruks-, eiendoms- og skatterettigheten til store områder, fra Neiden i vest til Muetke i øst, dvs. hele det senere såkalte "fellesområdet". I 1591 mottok klosteret nok et gavebrev som gir bruksrett til store områder sør- og østover fra Kola. Konsekvensen av disse dokumentene var meget uheldig for samenes del. Samene fikk nå status som en mellomting mellom statsbønder og klosterets livegne. Urbefolkningen kom inn under klosterets administrasjon, og hadde ikke lenger samme frihet som tidligere hverken til å utnytte eller forvalte naturressursene. Gavebrevets ekthet har vært diskutert, men det viktigste er i grunnen at rettighetene har vært hevdet fra klosterets side, og at befolkningen i området også i praktisk betydning har fått erfare eiendomsforholdene. I levnetsberetningen om Trifon står det skrevet: *"De nyopplyste lappiske folk brakte i sin nidkjærhet av sin eiendom sølv og gjenstander og la dem for den hellige far Trifons føtter liksom for apostelens føtter. Men andre ga land og sjøer og elver og havstrekninger, velegnede til havets næring, og bekreftet (dette) med skriftlige løfter."* (Sildnes 1994) Virkeligheten var nok en annen. Klosteret skal også ha gått utenom loven for å utvide sine eiendommer. For eksempel forekom det at

eiendeler til samer som falt eller ble tatt til fange i krig uten videre ble ekspropriert. (Sildnes 1994) Fram til 1760-tallet ble samene dessuten pålagt å betale for vedlikehold av kirker og klostre, samt for kirkelige tjenester som ble utført på deres boplasser. Dette påførte de samiske samfunnene ikke ubetydelige kostnader. (Sergejeva 2000)

6.2.2 Handel

Skoltesamene ble tidlig involvert i handelsrelasjoner både med sine nære naboer og med mer fjerntliggende nasjoner. F.eks hadde skoltesamene i Varanger trolig tilknytning til ikke mindre enn 3 ulike handelssystemer: det dansk-norske, det svenske, representert ved birkarlene, og det russiske, som på den ene siden besto av profesjonelle kjøpmenn og på den andre siden av klostre som hadde betydelige økonomiske funksjoner. Både birkarler og russere/kareler drev oppsøkende virksomhet overfor samene i Nordkalottens innland og delvis også overfor kystsamene i enkelte regioner. I perioden 1550-1600 ble det etablert markeder hvor det fant sted handelsmøter mellom blant annet samer fra kyst og innland og profesjonelle handelsfolk. Slik ble også skoltesamene fra et tidlig tidspunkt involvert i en intensivert produksjon for handel med utlandet. (Hansen 1990:8,134-140)

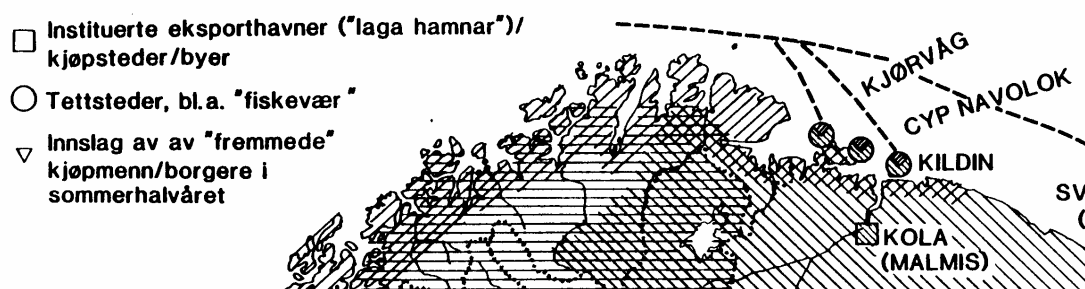

Fig. 10 Handelssystemene på Nordkalotten ca. 1550-1600. (Hansen 1990:119)

Det russiske handelssystemet ble fra omkring 1470 styrt av storfyrstedømmet Moskva, som overtok etter det tidligere handelsimperiet til Novgorod-riket som hadde dominert fra midten av 1300-tallet. (Hansen 1990:119-124, Sergejeva 2000) Fra 1500-tallet fantes en fast russisk bosetning på Kola, og i løpet av 200 år fra 1500-1700 oppsto et russisk miljø med fiskere og kjøpmenn, i tillegg til munkene, prester og andre geistlige. Ved overgangen 15-1600-tallet foregikk blant annet pelshandel direkte fra Murmanskysten til markedene i Vest-Europa. En rekke russiske klostre var involvert i disse handelsrelasjonene. Fra å være en utpost ble klosteret i Pechenga en del av et aktivt internasjonalt handelssamfunn. Munkene drev en utstrakt salg av fisk og pelsverk som de fikk avsatt via Vadsø eller Arkhangelsk, samt gjennom engelske og hollandske handelsmenn (Helland 1906:328). Ikke bare tok klosteret del i internasjonal handel, det drev også industriell

virksomhet i stor skala. Denne omfattet laksefiske i elver og sjøer, andre fiskerier, båtbyggeri, saltkokeri og garveri. (Sildnes 1994)

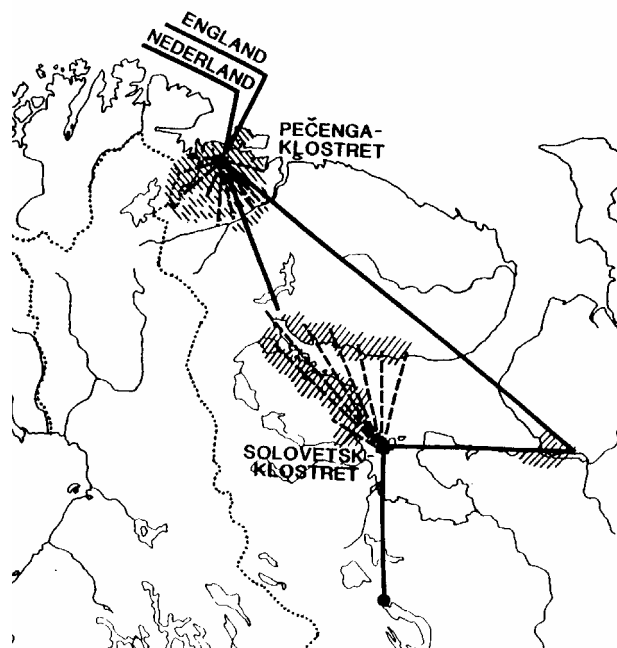

Fig. 11 Pechenga- og Solovjetsk-klostrenes handelsrelasjoner med produksjonsområder (stiplede linjer) og andre fjernhandels-sentra (heltrukne linjer) (Hansen 1990:129)

6.2.3 Laksefiske

Skoltesamene drev i historisk tid et utstrakt fiske, og spesielt laksefisket blir regnet som en av hjørnesteinene i deres økonomi. De skoltesamiske innlandssiidaene, Nuettjaur og Suenjel, hadde felles besittelser og samarbeidet om laksefiske i Notozero-sjøen og de store Padun-strykene i Tuloma-elva fra begynnelsen av juni til slutten av september. (Tanner 1929:206; Storå 1971:78) Denne ordningen hadde røtter langt tilbake i historien. Suenjel- og Nuettjaur-samenes enerett til laksefisket er dokumentert i en russisk jordebok fra 1574 (Agalin). I 1591 fikk klosteret i Pechenga et gavebrev som blant annet ga rett til halvparten av fisket i Tuloma nedenfor Padun. Munkene gikk dessuten aktivt inn for å legge under seg samenes eiendommer gjennom å kjøpe land fra fattige samer eller ved at samene frivillig overdro sine eiendommer i bytte mot forsørgelse i alderdommen. (Volkov 1996:122) Klosteret hadde store interesser i samenes laksefiske, f.eks inngikk munkene en handelstraktat med hollandske kjøpmannshus om levering av laks. (Tanner 1929:364; Storå 1971:79-81) I 1697 fant det sted en rettshøring vedrørende den gamle rivaliseringen mellom samene og munkene i Pechenga angående tillatelsen til å bruke laksenett og beverfeller i Tuloma og Nuettjaur, og resultatet ble at Moskva-regjeringen oppfordret klosteret om å returnere samenes besittelser. I 1764 ble klosteret i Pechenga oppløst og fiskeplassene gitt tilbake til samene. (Tanner 1929:209-211) Etter oppløsningen av klosteret i overtok

imidlertid handelsmenn fra Kola rettighetene til fisket i Tuloma mot betaling av en årlig skatt til samene. (Tanner 1929:211,349; Storå 1971:81)

I 1829 besøkte Jacob Fellmann Tuloma og noterte seg at utbyttet av laksefisket lå på opptil 65-80000 kilo i året (Fellmann 1906; Storå 1971:81). For Fellmann syntes det klart at et laksefiske med slike dimensjoner ikke utelukkende var styrt av samiske interesser. Det samlede befolkningstallet for Nuettjaur- og Suenjel-siidaene utgjorde omtrent på denne tiden, i 1861, kun 358 individer (Charuzin 1890:77)²⁹. Det er grunn til å anta, at interesser utenfor de samiske samfunnene også hadde innflytelse på laksefisket i Neiden-, Pasvik- og Petsamovassdraget. I tillegg til russerne drev trolig hollenderne også oppkjøp av laks fra skoltesarne. På hollandske kart fra omkring år 1600 finnes blant annet Neiden påfallende ofte avmerket. Trolig delte Neiden-samene rettighetene til laksefiske i Neidenelva med klosteret i Pechenga. Et russisk aktstykk fra 1620-30-tallet slår fast at Neiden-samene eide tre fjerdedeler av rettighetene, mens én fjerdedel tilkom munkene. (Niemi 1994:7) Etter at klosterprivilegiene ble avvirket ble laksen en ettertraktet handelsvare for de nærmeste handelsstedene. Lilienskiold [1698] forteller om Pasvik- og Neidensamenes utskipning av fisk: *"Thj, de Finner aff Peisen, da de under Wardø-handell incorporerendis førde deris affvæll till Wardø selff. De finner aff Pasvig afflegger fangsten ved skibets ankomst til Sandhafnen udj Pasvig. Mens de aff Neidens-fisk udskibis fra Wazø-haffn."* (ibid kap 1:85) Dette kan forstås slik at det norske handelsmonopolet mer eller mindre regelmessig sendte oppkjøpsfartøy for å handle med skoltene. Senere hadde også russiske handelsmenn, pomorer, sine oppkjøpsfartøy i Pasvik-Sandhamn (Tanner 1929:121) Om laksefisket i Neiden beretter Helland i 1906: *"Neidenelv har i den senere tid været bortforpaktet til englændere; tidligere dreves laksefisket i fællesskab af alle dalens beboere nedenunder Skoltefossen med stængsler og slæbenot, vistnok til stor skade for laksebestanden. Nu driver mændene laksefiske ude i fjorden og deltager forøvrigt i de almindelige fiskerier i Finmark."* (1906b:479) Heller ikke i Pasvik drev skoltene laksefiske for egen regning: *"I Pasvikelven fiskes laks næsten udelukkende paa den korte strækning af elven, hvor begge bredder tilhører Rusland."* *"Dette fisket var rigt, men drives dog ikke nu længer af skolterne selv, idet det længe har været bortforpaktet, i de senere aar til engelskmænd."* (1906b:480) Ved å leie bort rettighetene til laksefisket bl.a. til sportsfiskere og til malmbolaget i Syd-Varanger fikk Pasvik-siidaen på slutten av 1800-tallet en inntekt i penger på omkring 1000-1500 kroner i året. (Tanner 1929:128, fotnote)

²⁹ Folketall iflg. Charuzin (1890:76-77):

År 1574 - 49 *skattemenn* registrert i Nuettjaur og Suenjel samlet.

År 1608 - 61 "

År 1716 - 106 "

År 1861 - 221 *siidamedlemmer* registrert i Nuettjaur, 137 *siidamedlemmer* registrert i Suenjel.

År 1886 - 213 " , 165 "

I historisk tid gikk bare en ubetydelig del av laksen som ble fisket til samenes eget konsum. Som mat hadde den bare en begrenset anvendelse, som ved fester og rituelle anledninger. Fra gammelt av var laksen et middel til å betale skatt og som byttemiddel. En russisk kilde bemerker at samene fisket laks i første rekke for å skaffe seg inntekter. Det meste av fangsten ble derfor saltet og lagret for salg. (Kuropjatnik 1996:639-640) Laksefisket var en fellesinnsats fra hele siidaen og den ikke ubetydelige pengeinntekten av fisket ble fordelt mellom siidaens menn (Tanner 1929:206). Et annet middel til å skaffe inntekter var bortleie av fiskevann og jaktmarker. Volkov (1996) opplyser at hos Jokanga samene ble retten til å fiske i de 3 beste innsjøene solgt for 15-30 rubler pr. sesong og pengene ble brukt til å dekke samfunnets og de eldres behov. (ibid:34) Fra 1600-tallet og trolig også tidligere var dette et karakteristisk trekk ved den østsamiske økonomien (Storå 1971:49)

6.2.4 Skattlegging

Samenes produkter ble på den ene siden gjenstand for bytte og handel, men noe gikk også direkte som betalingsmiddel for skatt og avgifter. Russiske interesser for skattlegging i de samiske områdene går helt tilbake til 1200-tallet, til tiden før birkarlenes skattlegging (Storå 1971:53). På 13- og 1400-tallet betalte samene skatt både til Skandinavia og til Novgorod (Volkov 1996:111).

Hos skoltesamene var jakten på storvilt, særlig villrein, og fiske av laks en fellesoppgave for hele siidaen, og utbyttet fra disse aktivitetene, samt fra beverfisket, ble regnet som siidaens felles eiendom og fordelt mellom dens medlemmer. Dette kan tolkes som et utslag av en egalitær ideologi hos siidafolket. Men det kan også sees i sammenheng med faktorer utenfor siidasamfunnet. Som vist var noen av de viktigste økonomiske aktivitetene som skoltesamene drev i stor grad rettet mot markeder utenfor siidasamfunnet. En faktor som trolig har hatt innvirkning på fordelingen av ressursene er den skatten som ble pålagt samene av de omkringliggende nasjonalstatene. Hos kemi-samene ble for eksempel utbyttet av fellesjakt på villrein fordelt mellom siidaens medlemmer, slik at hvert husholdning med fullskatt fikk lik andel (Tegengren 1952:105) I Suenjel og Nuettjaur ble utbyttet av det innbringende laksefisket i Tuloma fordelt mellom de forskjellige hushold etter antall mannspersoner over 1 ½ år. (Tanner 1929:349) Den samme fordelingsnøkkelen ble brukt hos Pasvik-skoltene ved fordeling av laksefiskeplasser i sjøen (Tanner 1929:357; Solem 1933:81). Også ved fordeling av fiskevann til siidaenes hushold gikk man ut ifra prinsippet om, at sjøenes produksjon helst skulle stå i forhold til antallet av familiens mannlige medlemmer over 1 ½ år. (Tanner 1929:353) Storå (1971:67) forteller at også

siidaenes jaktområder ble distribuert til familiene proporsjonalt med antallet mannlige familiemedlemmer over 1 ½ år.

Dersom man tar med i betraktningen tilstedeværelsen av russiske skatteinteresser over århundrer er det ikke utenkelig at det blant annet kan ligge russisk innflytelse bak denne fordelingsmåten som vanligvis regnes som utpreget østsamisk. Et moment som taler for en sammenheng med den russiske skatteinnkrevningen, er at skatten blant samene fra russisk side ble utlignet etter antall mannlige siidamedlemmer over 1 ½ år. (Tanner 1929:333; Solem 1933:81) Denne utligningsmåten gjaldt ikke bare i Suenjel og Nuettjaur, men også i Pasvik. (Tanner 1929:349) Ikke sjeldent ble skatten, som i prinsippet var personlig, refundert fra siidaens felleskasse hvor inntektene fra det felles laksefisket ble oppbevart. (ibid:336) Den russiske betegnelsen for siida er 'pogost' som ifølge Tanner (1929:87) kan oversettes med "...kyrkoförsamling, socken, och i främsta rummet här uppe **skattelag**". Tanner finner at denne benevnelsen er villedende og mener at bruken av den bør unngås. Imidlertid kommenterer Volkov om de russiske samenes sosiale organisasjon: "*The territorial community was supported by the mutual guarantee of tribute and tax payment. This territorial community had some specifics. The land was communal property. At the same time, since the 16th – 17th centuries, each Sami had private property and the right to sell his allotment or part of his allotment. In this way, the government guaranteed tax income.*" (Volkov 1996:69)

6.3 Avslutning

I arbeidet med å skrive en etnografi, dvs. en adekvat beskrivelse av et 'folk' og dets kultur, er det lett å betrakte inter-kulturell kontakt som forstyrrende elementer. Etnografens mål er å fange de essensielle og unike trekkene som skiller hans 'folk' fra andre grupper. Når det gjelder jeger-samler samfunn har skrivingen ofte hatt form av en 'rednings'-etnografi, dvs. et forsøk på å berge mest mulig kunnskap om denne livsstilen før den ble oppgitt av gruppene som fortsatt praktiserte den. Etnografen vil da gjerne fokusere på den atferden som differensierer jeger-samlerne fra samfunnet omkring. Slik blir mye av konsentrasjonen rettet mot lokale og distinkte kulturtrekk. (Wobst 1978)

I litteraturen framstilles gjerne jakt- og fangstøkonomien som den opprinnelige ressurstilpasningen, og begrepet 'halvnomadisme' har i stor grad blitt assosiert med denne næringsformen. Veidekulturen betraktes som bærer av en økonomi basert på selvforsyning og en balansert utnyttelse av naturressursene. Dersom veidesamfunnene ble utsatt for eksterne pressfaktorer kunne dette lede til samfunnsendringer eller oppløsning av den tradisjonelle kulturen. I motsatt fall viste disse samfunnene en sterkt grad av kontinuitet. Et mål med dette kapittelet har vært å demonstrere at skoltesamenes kultur og økonomi trolig

var mer differensiert og fleksibel enn det mer eller mindre rendyrkede bildet av 'veidekulturen' skulle tilsi.

For de vestlige samiske områdenes vedkommende går teoriene ut på at kristning, skattlegging og handelskontakt førte til at den tradisjonelle økonomien og samfunnsorganisasjonen gikk i oppløsning. Hvordan er det mulig at de samme mekanismene som fikk siida-strukturen og jeger-fisker økonomien til å bryte sammen i de vest-samiske områdene, ikke hadde samme ødeleggende effekt i øst? Som vi har sett hadde samene i øst utstrakte kontakter med ikke-samiske folk. Handelskontakt blir gjerne sett på som en faktor som genererer kulturelle endringer. Særlig har jeger-samler-folk blitt betraktet som sårbar overfor denne formen for påvirkning. Men på tross av skoltesamenes tilknytning til internasjonale markeder gjennom århundrer opprettholdes en relativ stabilitet. En forklaring kan være at de skoltesamiske samfunnenes mest grunnleggende karaktertrekk var at de ikke var rendyrket i sin økonomi. Som formulert av Helland: *"Skolternes levevis danner en besyndelig mellemting mellem fiskerens og jægerens og nomadens og den fastboende befolkningens."* (Helland 1906a:159)

Det at skoltene befant seg i grenselandet mellom disse ulike tilpasningsformene kan nettopp ha vært deres økonomiske styrke. Sannsynligvis hadde de også fordel av å befinne seg i grenselandet mellom ulike handelssystemer. Dette gjorde dem mindre utsatt for markedsavhengighet og konjunktursvingninger. (Hansen 1990; Niemi 1994:13) Handelstilknytning kan ha fungert som en økonomisk sikkerhet for østsamene på linje med den funksjonen lagring av varer har hatt i andre samfunn. Tilknytning til ulike handelspartnere, som etterspurte et bredt spektrum av varer, kan også ha fremmet opprettholdelsen av jeger-fisker kulturen. (Hansen 1990) Slik kan den relative stabiliteten som regnes som kjennetegnende for de skoltesamiske samfunnene betraktes, ikke som statisk uforanderlighet og manglende evne til økonomisk og sosial utvikling, men som en aktiv strategi innad samfunnet.

7. En annen historie – mesterberetningen

Dette kapitlet har som mål å fortelle historien bak etnografien. Dette er historien om mesterberetningen, om dens skaper og dens "virkningshistorie". Selv om historien ikke handler direkte om etnografiens subjekter, i dette tilfellet skoltesamene, er den et eksempel på hvordan ulike "formasjonsprosesser" har vært med på å prege diskursen om skoltesamene innenfor og utenfor det etnografiske forskningsfeltet. Historien er også et eksempel på at arkeologisk forskning ikke bare angår forhistorien, men at den også påvirker nåtidens samfunn og mange menneskers liv idag. Fortidens rolle i nåtiden er ikke minst av betydning for de folkeslag som blir ansett, eller selv anser seg, som etterkommere etter de samfunn hvis materielle levninger vi studerer.

I dette kapitlet vil jeg rette søkelyset på Väinö Tanner (1881-1948), og den betydningen hans forskning har hatt for forståelsen av skoltesamisk kultur både innenfor en vitenskapelig kontekst og i videre samfunnsmessig sammenheng. Jeg vil komme inn på Tanners personlige biografi, hans forskningsinnsats, samt de historiske og politiske omstendighetene som dannet rammen for hans virksomhet. Jeg vil også forsøke å belyse den senere virkningen Tanner har fått på samisk etnografisk- og arkeologisk forskning.

7.1 Väinö Tanner og "Skolt-Lapparna"

Tanners verk "Skolt-Lapparna", utgitt i 1929, blir regnet blant de viktigste og mest pålitelige kildene til kunnskap om skoltesamenes kultur. Boken omfatter nærmere 500 sider og omhandler temaer som: Petsamo-områdets samiske befolkning, siida-inndelingen, skoltenes sosiale organisasjon, økonomi og flyttemønster, antropologiske og demografiske opplysninger, samt et historisk tilbakeblikk på siida-organisasjonen.

En av Tanners hovedhensikter med boken er å vise at den skoltesamiske siidaen er samenes originale samfunnsorganisasjon, og at den tidligere hadde vært utbredt over hele det samiske bosetningsområdet. Petsamo-området var ifølge Tanner en slags "kulturell kjeller" hvor, i det minste, restene etter den opprinnelige samiske kulturen hadde forblitt bevart. (Massa 1984) Tanner formidler et syn på de skoltesamiske siidaene som karakteriseres ved utsagn som disse: *"Det rådde mellan siterna ett oföränderligt jämnviktstillstånd. De förblev lika orörliga under senare tiden som under det skede, då vi första gången ana siternas tilvaro i historien."* (ibid:351) Gjennom å leve i balanse med naturen og med hverandre hadde skoltene bevart sine territorier uforandrede: *"Inndelingen av landet i siter "byar", hade vist ägt rum under urgammal tid."* (ibid:389) Lokaliseringen av boplassene var basert på faktorer som: *"...väl varit bestämmande redan under stenåldern,..."* (ibid:129) Også

skoltesamenes kultur og levemåte blir tilskrevet en lang kontinuitet av Tanner: *"Sitbegreppet och halvnomadismen förefalla sålunda kunna på fennoskandisk grund ledas ett par årtusenden tillbaka i tiden. Och knappast tala kända omständigheter emot antagandet, att siten hos de halvnomadiska lapparna och deras anherrar kan ha ännu högre ålder."* (ibid:416)

7.1.1 Tanners metode

Som forsker arbeidet Tanner alltid planmessig og systematisk, og i sine naturgeografiske arbeider foretok han ytterst detaljerte målinger. Også i hans etnologiske undersøkelser forsøkte han å samle et mest mulig detaljert materiale som grunnlag. Målet for hans antropogeografiske studie av skoltesamene er å oppdage og karakterisere de *"...mer eller mindre väl skilda folköar i den lappska folkarkipelagen."* (Tanner 1929:9) For å fange folkenes vesentlige og gjennomgående trekk, og utviklingen av disse, finner Tanner det nødvendig å betrakte dem i retrospektiv historisk belysning; *"...utgåande från säkert bestämbara förhållanden under nyare tid tränga tillbaka i utvecklingen till förhållanden under allt äldre tider;..."* (ibid:87)

Tanners valg av den retrospektive metoden kan være et uttrykk for en ide om at skoltene befant seg i et slags "ethnographic present" (Wobst 1978), hvor det kun var nødvendig å skrelle bort en overflattisk russisk påvirkning for å nå inn til den nærmest uberørte kjernen i deres kultur. Tanners metodebruk er således til en viss grad egnet til å fremme et bilde av skoltesamenes samfunn som 'opprinnelig' og uforanderlig. En forutsetning for bruken av den retrospektive metoden er nettopp en viss stabilitet i de strukturene som man ønsker å belyse. En systematisk innsamling av data blir imidlertid vanskeliggjort av at studieobjektene består av levende mennesker med dynamiske og skiftende levemåter. For å søke kunnskap om kulturforhold i eldre tid, vendte Tanner seg derfor til litteraturen om emnet, i tillegg til å oppsøke eldre samfunnsmedlemmer for grundige utspøringer.

En fare ved bruk av den retrospektive metoden er at kontinuiteten i enkelte kulturelle trekk overdrives. Det er dessuten nødvendig å gjøre rede for hvilke spesifikke kulturelle trekk som kan føres bakover i tid, og hvorfor nettopp disse er mer opprinnelige enn andre. Hos Tanner savnes imidlertid en eksplisitt redegjørelse hans teoretiske utgangspunkt. Han legger mer vekt på gode feltobservasjoner, som han mener har varig verdi, enn på vitenskapelige teorier og resultater som kun har kort levetid. I sitt arbeid om skoltesamene lar Tanner seg inspirere blant annet av Friedrich Ratzels bok "Anthropogeographie", utgitt 1891-92, som bidro til å utforme den øko-deterministiske tenkningen innenfor vitenskapelige kretser ved overgangen til 1900-tallet. (Massa 1984:203) Med dette som utgangspunkt vender Tanner seg til økologisk baserte argumenter for å forklare bevaringen av originale

samiske kulturtrekk i Petsamo.

7.1.2 Bevaringsfaktorer

Tanner gir uttrykk for et deterministisk syn på naturforholdenes virkning på den skoltesamiske kulturen. *"För det första har hos våra skolter, såsom hos andra naturfolk, den geografiska miljön varit direkt bestämmande för förvärlivets halvnomadiska art, för brukets uppkomst samt för vanornas detaljutformning och stabilisering."* (1929:227) Naturlandskapet hadde sammen med klimatisk-biologiske betingelser framtvet den halvnomadiske fangstkulturen, som var den mest formålstjenlige og tryggeste måten for *"ett självhushållande naturfolk i Petsamo"* å utnytte de tilgjengelige naturressursene. *"Även den sociala organisation, som framfötts eller åtminstone utformats av näringsbruken och fortplantats under andlig inavel, efterhärmasdes troget under tidsrymder i skudd av isolering i ödemarken."* (ibid:230) Utviklingen mot høyere kulturstadier ble iflg. Tanner nøytralisert gjennom *"individens maktlöshet på grund av själva de naturbundna näringarnas villkorlighet samt av beroendet av nästans stöd och grannens välvilja, ..."* (ibid:346) Tanner anser, at på det primitive kulturstadiet hvor skoltene befant seg, var samfunnsordningen et resultat av levemåten, som igjen var en funksjon av geografiske og økonomiske forhold. (ibid:387)

Tanner (1929:57-58) framholder at halvnomadismen i Norge, Sverige og Finland i hovedsak ble forlatt som en direkte følge av sivilisasjonens inntreden i halvnomadenes tidligere samfunn. Idet samene i disse områdene kom i kontakt med innflyttede bønder lærte de å kjenne nye livsvilkår og nye næringsmuligheter, og oppga dermed spontant sitt nomadiske liv og etniske individualitet. Den økonomiske faktoren er imidlertid ifølge Tanner ikke tilstrekkelig som forklaring på hvorfor forandringen innenfor de halvnomadiske samfunnene ikke strakte seg øst for den norsk-russiske riksgrensen som ble etablert i 1826. Her *"...kvarleva däremot de båda gamla kulturformerna i rätt ursprunglig gestalt i hägn av sovjetrepubliken."* (Tanner 1929:58) Tanner framholder at den russiske kulturforbindelsen, som hadde preget skoltene i Petsamo-området i århundrer, kun hadde avsatt overfladiske spor i det skoltesamiske samfunnet. Under denne fremmede patinaen mener han å finne trekk *"...som synas direkt leda tillbaka till den verkligt gamla lappskaa samhällskulturen."* (Tanner 1929:7-8)

For å forklare dette finner Tanner det nødvendig å gripe til den andre store faktoren, som nest etter den økonomiske, universelt påvirker samfunnenes utforming: nemlig den politisk-religiøse. Han henviser til den vidstrakte toleranse som Russland viste i forholdet til den samiske befolkningen i bl.a. religiøse og rettslige spørsmål. Mens de vestlige samenes gamle rettsoppfatninger hadde blitt undertrykt og berøvet sin autoritet, levde disse videre i øst. Tanner bemerker at de russiske samenes rettspraksis kan ha blitt utsatt for visse

modifikasjoner ved innføringen av volost-systemet³⁰ på 1800-tallet i russisk Lappland, men levner spørsmålet om hva som er nytt og hva som er bevart av den samiske samfunnsordningen åpent. (Tanner 1929:330-331)

Pasvik-grensen utgjorde ifølge Tanner både en religionsgrense og en politisk grense – samtidig som den konstituerte den mer sublimе grensen mellom 'okcidenten' og 'orienten'. (ibid:59) Denne grensen kom også til å dele kystsamene i regionen i to ulike kulturgrupper: vestlige sjøsamere og 'russefinner', og avskar også forbindelsen mellom de to folkegruppene i den grad at Tanner kommenterer: "*Genom skildringar från 1800-talet har jag av "finnernes" och "russefinnernes" inbördes ställning fått samma intryck, som jag i den främre orienten fått av förhållandet mellan franker och mohammedaner.*" (ibid:61)

Blant de grunnleggende årsakene til halvnomadismens bevaring øst for Pasvikelva regner Tanner naturforholdene i regionen, som var spesielt gunstige for en slik næringsform. Dessuten var et av de viktigste konsoliderende elementene for skoltedamenes samfunn å finne i den tolerante gresk-katolske misjoneringen, som på sin side kun var å regne som et hjelpemiddel for den russiske politikken. "*Denna påfallande tudeling på religiös grund av de med hänsyn till näringsfånget ännu på 1500-talet troligen fullständigt odifferentierade delarna av det halvnomadiska lappsamhället vid Varangerfjorden var ägnat att redan i och för sig konservera och stabilisera, för att ej säga renodla den av den orientaliska kulten och ryska kulturen successivt påverkade ostliga gruppen av halvnomader, varemot det occidentalt betonade utvecklingsförloppet hos de lutherska kystlapparna i väster var lämpat att disponera dem för ett ledigare kulturval och en opportuna eftergivenhet med hänsyn till det nya ekonomiska lägets krav, än hos de förra.*" (Tanner 1929:61)

Gjennom disse utsagnene slutter Tanner seg til den århundrelange oppfattelsen av et geografisk rom øst for det 'okidentale' Europa som var 'orientalsk'. (Said 1978:210) Denne ideen var delvis politisk, delvis en doktrine og delvis et imaginært geografisk skille mellom øst og vest. Det essensielle ved relasjonen mellom Orienten og Okcidenten var imidlertid at den var uttrykk for en maktrelasjon. Den var i første rekke et politisk syn på realiteten, hvis funksjon var å fremme ulikheten mellom det kjente (Europa, vesten, 'oss') og det ukjente (Orienten, Østen, 'dem') Konseptets holdbarhet og styrke lå i at det utgjorde en viktig komponent i europeisk kultur; nemlig ideen om den europeiske identiteten som overlegen sammenlignet med alle ikke-europeiske folk og kulturer. Konseptet var nært knyttet til doktriner om europeisk overlegenhet, rasisme og kolonialisme. Mens positive karaktertrekk ble knyttet til det vestlige mennesket, forbant man negative med det orientale. Karakteristika som særlig ble forbundet med orienten var tilbakesatthet, degenerasjon og ulikhet med vesten. (Said 1978) Tanner personlig gjorde ikke slike negative konnotasjoner gjeldende

³⁰ Skoltene i Petsamo hadde tilhørt den alexandrovske kretsen i det arkhangelske guvernement, hvis forvaltning var lagt til Kola by. Den samiske befolkningen utgjorde en egen volost, dvs. fogderi, innenfor denne kretsen. Dette fogderiet var i administrativ betydning selvstyrt, og helt uavhengig av den øvrige befolkningen i området. (Tanner 1929:332)

overfor skoltesamene. Tvert imot gir han uttrykk for stor sympati og respekt for deres kultur. Imidlertid setter han, ved å plassere skoltene innenfor den orientalske kulturkretsen, visse rammer for oppfattelsen av deres muligheter for kulturell utvikling, og antyder samtidig en forklaring på den kulturelle kontinuiteten han mener å observere.

7.1.3 Kontinuitet vs. krise

Gjennom Tanners beskrivelse av siidasamfunnene i Petsamo-området sitter man hovedsakelig igjen med et inntrykk av at skoltene fortsatt var bærere av en kultur som baserte seg på århundrelange tradisjoner - med regelmessige flyttinger i harmoni med naturen og hverandre. Imidlertid var forholdene i skoltesamfunnene under tiden for Tanners besøk i Petsamo på langt nær så idylliske som de blir framstilt. Tanner kunne konstatere at: *"...skolterna utgjorde den i økonomisk hänseende mest vanlottade och socialt säkert mest försummande folkgruppen inom Petsamo-området."* (Tanner 1929:7) Skoltenes økonomiske tilstand var elendig når Petsamo-området i 1920 ble overtatt av Finland, og i Pasvik-siidaen rådde en krisetilstand. Den 16. desember 1927 uttalte Kommunalstämman i Petsamo seg til innenriksministeriet, angående et forslag fra overinspektøren for fattigvernet, om at den gamle skoltebyen i Keunes (Boris-Gleb, Pasvik-siidaen) måtte flyttes. Bakgrunnen for forslaget var blant annet at utenlandske turister ikke skulle på en skjev oppfatning av kulturtilstanden i Finland. Man mente at den tilstand som skoltene befant seg i ikke var verdig, og at en "upprykkning" både i kulturell og økonomisk forstand var nødvendig. Imidlertid ble det minnet om at skoltene i denne byen var bedre stilt enn andre, blant annet fordi de hadde mottatt mindre fattighjelp enn skolter som bodde inne i landet. (Tanner 1929:160, fotnote)

Årsakene til krisetilstanden hos Pasvik-samene var, ifølge Tanner, en kombinasjon av ulike faktorer. Uten tvil fikk grensereguleringen i 1826, hvor Pasvik-siidaens område ble delt mellom Norge og Russland³¹, etterhvert fatale konsekvenser for utøvelsen av samenes tradisjonelle næringer. Ved grensetrekningen mistet Pasvik-folket formelt sett retten til uthavsfiske på norskekysten, samt til å la reinen beite på norsk territorium. I begynnelsen la imidlertid den norske regjeringen ikke hinder i veien for fortsatt fiske og beiting. (Tanner 1929:122) En annen faktor som også virket inn på skoltenes næringsutøvelse var den betydelige innvandringen av nordmenn og kvener som slo seg ned som bønder og fiskere i Pasvik i løpet av 1800-tallet. Også fjellsamer og sjøsamere ekspanderte inn på skoltesamiske områder i Sør-Varanger, hvilket medførte konkurranse om beiteland og fiskeplasser. (Niemi 1994) Skoltenes reinflokk ble stadig mindre på grunn av reintyveri, sykdom, beskatning,

³¹ Se kapittel 1.3

etterspørselen etter kjøtt under 1. Verdenskrig, og fordi skoltenes rein ble oppslukt i zyrjenske innvandreres store reinflokker. Ved tiden for Tanners besøk ble det ikke lenger praktisert reindrift i egentlig forstand i Pasvik. (Tanner 1929:151-155)

Tanner opplyser at, ifølge Pasvik-skoltenes egne beretninger, skal den gamle naturalhusholdningen og byttehandelen allerede fra 1870-tallet for alvor ha begynt å vike plassen for pengehusholdningen idet både norske og russiske handelsmenn etablerte seg i Sør-Varanger. På denne tiden fant det sted et oppsving i havfisket som for skoltene betydde sikre avsetningsmuligheter. Fra 1890-tallet begynte unge skolter å delta i vårfisket i Nord-Varanger, og når fiskeprisene var gode i Norge fisket samene også sei. Andre fløtet tømmer og ved for nordmennene med god fortjeneste (ibid:124-129). På dette tidspunktet hadde trolig både innsjøfisket og reindriften begynt å gi mindre utbytte. Laksefisket led under at norske kilnotfiskere hadde begynt å benytte seg av de ledige plassene mellom samenes lakseplasser. Dermed kom samene snart til kort i konkurransen med nordmennene som hadde bedre utstyr. For skoltene ble det stadig mer nødvendig å supplere husholdningen med å påta seg dagsarbeid. Dette igjen begrenset muligheten for fortsatte flyttinger mellom kyst og innland. Under byggeperioden av Sydvaranger-verket fra omkring 1905 fikk samene lett tilgang til tilfeldige dagslønnsfortjenester, hvilket også virket til å lokke dem bort fra de tradisjonelle næringene. Etter 1. Verdenskrig ble situasjonen forverret. Havfisket gikk nedover, og avsetningen ble vanskeligere med pomorhandelens opphør. Fra Pasvik-siidaen ble 16 mann av befolkningen på noe over 100 utkalt til krigstjeneste, og kjempet med den russiske hæren ved østfronten. Gjennom Petsamo-området overgang til Finland mistet Pasvik-skoltene definitivt retten til å fiske i norsk territorialvann. For skoltene sank fortjenesten år for år og virkelig vanskelig ble tilstanden fra begynnelsen av 1920-tallet idet arbeidsledigheten, som var økende i Norge førte til at skoltene ikke lenger fikk dagsarbeid, En eldre informants kommentar er talende for situasjonen - "*Då svulto vi*" (Tanner 1929:143-155)

Ut ifra dette kan man si at det generelle bildet av skoltene som Tanner tegner står i skarp kontrast til den faktiske, aktuelle tilstanden som siidaene befant seg i, og som han kunne observere under sine besøk i Petsamo. Illustrerende for dette er at nesten samtlige foto i boken som viser livet glimt fra livet i siidaene, f.eks tradisjonelt levesett, fiske og reindrift, sesongboplasser, samt portretter hvor det bæres tradisjonelle klesdrakter, er tatt i tiden forut for Tanners besøk, i hovedsak av Ellisif Wessel i tiden omkring overgangen til 1900-tallet. (Tanner 1929:102-226)

Også sett i lys av opplysningene i kapittel 6 om skoltenes langvarige og utstrakte kontakt med både nabofolk og mer fjerntliggende nasjoner i religiøs, administrativ og kommersiell sammenheng, finner jeg det på sin plass å stille spørsmåltegn ved Tanners framheving av skoltene som bevarere av 'opprinnelige' samiske kulturtrekk. Det er grunn til å

vurdere og i hvor stor grad Tanners vektlegging av det 'ekte' og uforanderlige ved de skoltesamiske siidaene var berettiget. For på bredest mulig basis å kunne evaluere sannhetsinnholdet i Tanners studie er det viktig ikke bare å analysere dens innhold, men også å foreta en perspektivanalyse, dvs. å se den i lys av Tanners personlige agenda og de historiske omstendighetene som omga hans framstilling av de skoltesamiske samfunnene.

7.1.4 Tanner - En biografisk skisse

Tanner ble født i Tavastehus i Finland i 1881. Han ble student i Vasa i 1899 og i 1905 avla han eksamen som diplomingeniør i kjemisk teknologi, Han tok fol.kand. eksamen i 1909 og i 1914 disputerte han til doktorgrad med en avhandling om kvartærsystemet i nordre Fennoskandia. I studietiden underviste han i mineralogi og geologi ved Polyteknisk institutt og ved Helsingfors universitet. Han arbeidet også for den Geologiske kommisjonen i Finland, og ledet blant annet kommisjonenes ekspedisjon til Lappland i 1906. I 1907 ble han geodetisk ingeniør i kommisjonen, i 1909 geolog, og i 1918 statsgeolog. Etter opphøret av den finske frihetskriegen samme år, trådte Tanner, som mange av sine samtidige fra den dannede klassen, inn i den nye republikken Finlands utenriktjeneste. Han tjenestegjorde først i Stockholm, og deltok som delegat i Dorpatkommisjonen i 1920. Senere ble han utnevnt chargé d'affaires i Balkanområdet, og ble til slutt ambassadør i Bukarest. I 1923 vendte han tilbake til stillingen som statsgeolog, og i tiden 1928-29 var han direktør for den Geologiske kommisjonen. I 1930 ble han dosent i geografi ved universitetet i Helsingfors, og følgende år ble han professor i samme emne. Han ble værende i denne stillingen fram til 1944 hvor han flyttet til Sverige. Her arbeidet han som geolog for Skånska Cement AB i Malmø fram til sin død i 1948. (Lundqvist 1955-67, Hustich 1963)

Tanner var en usedvanlig bereist mann, og hadde foretatt studie- og arbeidsreiser i Russland, Tyskland, Holland, England, Frankrike, Sveits, Italia, Nord-Afrika og Labrador. Mest tid brukte han på feltarbeid i Nord-Skandinavia, hvor han tilbragte 25 sommersesonger, blant annet i forbindelse med sitt verv som sekretær og leder i den internasjonale reinbeitekommisjonen fra 1910-12 og 1914-17, og som ekspert i den finsk-norske grensekommisjonen i tiden 1922-24. (Hustich 1963, Lundquist 1955-67)

Tanner etterlot seg en uvanlig stor og mangeartet vitenskapelig produksjon. Han behandler kvartærsystemet i Fenniskandias nordlige deler med fokus på Øst-Finnmarks istid og nivåforandringer ved isavsmeltningen, malmgeologi, landbeskrivelser over Finland og Labrador, reinbeiterettigheter i Lappland, og etnologiske forhold hos skoltesamene og befolkningen på Labrador. I sitt arbeid som malmgeolog gjorde Tanner også en grunnleggende innsats i utforskningen av nikkelmalmens forekomst i Petsamo (Hustich 1963). Til hjelp i hans arbeide var uten tvil hans utstrakte språkkunnskaper. Han hadde en klassisk

utdannelse med latinsk og gresk, og behersket foruten svensk og finsk, også tysk, engelsk, fransk og russisk, dessuten ganske godt samisk. (Lundqvist 1955-67)

7.1.5 Historisk/politisk kontekst

Tanners studie av skoltesamene var en del av et større forskningsprosjekt kalt "Antropogeografiska studier inom Petsamo-området". Tanner opplyser at han ble oppfordret av 'personer tilhørende de sentrale forvaltningskretser i Helsinki' om bringe kunnskap om samenes forhold til offentligheten. (Tanner 1929:7) Petsamo hadde tilfalt Finland etter det finske felttoget i Petsamo og grensetrekningen mellom Finland og Sovjetstaten i forbindelse med Dorpatfreden³² i 1920. Området var da nærmest ukjent mark for finske forskere, og kunnskapene som fantes om det indre av Petsamo og den skoltesamiske befolkningen var både sparsomme og upålitelige. Interessen for denne Finlands første 'koloni' var derfor stor. Forskningsinteressene var imidlertid ikke de mest framtrepende. Petsamo var nemlig rikt på lett tilgjengelige og produktive naturressurser. For eksempel ble det i 1921 oppdaget nikkell ved Kolosjoki. Angivelig ble Tanner lokket fra sitt verv i utenriksdepartementet av lederen for den geologiske kommisjonen for å lede de geologiske undersøkelsene i Petsamo. Tanner var den største spesialisten på Petsamo-områdets geologi, og han la det vitenskapelige grunnlaget for oppdagelsen av store nikkelforskomster. (Massa 1984:203-204)

I Finland var mellomkrigstiden preget av sterke nasjonalistiske strømninger som hadde sin støtte fra borgelig hold. Blant de mest radikale ideene fantes ønsket om opprettelsen av et Stor-Finland, som skulle omfatte alle landområder som var bebodd av finner. (Nyberg 199?) Denne ideologien kom også til uttrykk i diskursen om Petsamo og samene, noe følgende sitat tydelig viser: *"The Arctic Ocean is no longer a Lappish sea, nor does the problem of the Arctic Ocean concern only the fish soup and lichen lands of a few Lapps. There is no sense or right in giving to a few hundred reactionary and backward people great economic advantages which hundreds of thousands of people and whole states can make use of."* (Voionmaa 1918:132 i Massa 1984:204) Statseide og -drevne selskaper var regjeringens aktive redskaper for å fremme utnyttelsen av ressurser i nordområdene, spesielt gjaldt dette mineraler, hydroelektisk kraft, skog, samt olje og gass. Utviklingen ble organisert gjennom utenforstående agenter som også høstet det meste av gevinsten (Massa 1984).

Dette var en utvikling som Tanner var stadig mer kritisk til. I "Skolt-Lapparna" forsøker Tanner å formidlet et positivt syn på skoltene og deres kultur, og å skape motvekt mot ensidige etnosentriske ideer med bakgrunn i koloniseringsønsker. Før igangsettelsen av sin studie hadde Tanner møtt et syn på samene i Petsamo som var alt annet enn positivt:

³² Fredsavtalen i Tartu.

"Den skoltlappska befolkningen där hade omtalats för mig såsom ett degenererat, supigt och oerhört snuskigt avskum, allt för depraverat och lättjefullt att fylla sina behov med hederligt arbete utan bärgande livet genom allehanda skoj, brännvinstrafik och särskilt yrkesmässig stöld av sina granners renar." (Tanner 1929:7) Tanner personlig fant imidlertid at dette synet berodde på en misoppfatning av skoltene. *"Mina kamrater och jag blevo tvärtom snart övertygade om, att skolterna, trots sin yttre misär, alldeles icke utgjorde någon pariaklass, utan genomgående hörde till de av naturen mest begåvade och till sin sedliga författning bäst utvecklade befolkningselement..."* (ibid:7)

I samtidens Finland fant han imidlertid liten forståelse for sine synspunkter. På det innenrikspolitiske planet ga den finsk nasjonalismen seg utslag i ektefinskheits-bevegelsen, som oppsto på 1920-tallet og som nådde sitt høydepunkt på 30-tallet. Bevegelsen vendte seg mot den svenske befolkningen i Finland og ville innskrenke bruken av det svensk språket i det offentlige liv. Dette kom blant annet til uttrykk i 'universitetsstriden' som dreide seg om å minske den svenskspråklige undervisningen ved universitetene. Striden endte i 1937 med en lov som innskrenket undervisningen på svensk. Tanner som var svenskspråklig professor ved Helsingfors universitet fra 1930, og som dessuten hadde en svensk kone, falt i unåde i universitetskretser for å aktivt uttrykke sin støtte for den svenskspråklige kulturen i Finland. Senere ble han sterkt kritisert for å oppholde seg i Sverige under krigen, hvor han også emigrerte i 1944. Mottakelsen av Tanners verk om skoltesamene, og hans anseelse i Finland, ble trolig påvirket av disse begivenhetene. (Massa 1984; Nyberg 199?)

7.1.6 Kulturkritikk

Det er ting som tyder på at Tanner hadde et noe romantisk syn på skoltesamene og deres levemåte. Han framholder at: *"Lappsamhällets i Petsamo hela organisation och näringsliv visade ännu för ett par decennier tillbaka på ett omedelbart samband med naturen."* (Tanner 1929:87) Samfunnet var preget av orden og disiplin; av *"bikupans ande"* (ibid:159). Tanners verk kan leses som en indirekte kritikk av den offisielle politikken som ble ført overfor samene. Hans personlige mening synes å være at samene burde skånes fra inngrep utenfra; at de skulle få beholde sin egenart og kultur og leve slik de hadde gjort det i uminnelige tider. Han framholder at: *"Dessa "survivals" borde [följaktligen] bevaras från förgängelse."* (ibid:8) Han synes å betrakte siidaen som den institusjonen som best kunne ivareta samenes interesser: *"Sitan tryggade människans naturlige rättigheter genom vidmakthållandet av ordning och rättvisa och förmådde härigenom sedan åtskilliga sekler tillbaka framtrolla lyckliga samhällen i en gudaförgäten obygd."* (ibid:386)

Tanner gir uttrykk for enkelte felles synspunkter med den klassiske antropogeografien, som forholdt seg kritisk til den urbane og industrielle sivilisasjonen. Han hadde stor respekt for den skoltesamiske kulturen, som han så på som unik og verdifull.

Tanner kritiserte Finlands koloniserings-politikk i Petsamo, og argumenterte for at en bondekolonisering basert på husdyrhold ville være best tilpasset de naturlige forholdene i Petsamo og den lokale befolkningen. Han var svært skeptisk til en rask industrialisering som han mente kunne føre til en proletarisering av befolkningen, som dermed ville bli sårbare overfor sosialistisk propaganda. Imidlertid innså Tanner at skoltenes tradisjonelle livsstil ikke lenger kunne la seg opprettholde. Selv om han viste en ekte beundring for samene og deres levemåte, mente han at det beste for dem ville være å integreres i den nye økonomien. (Massa 1984:211-212) *"Den ryska administrationen, huru människovänliga dess avsikter än må ha varit gentemot våra skolter, begick våld mot denna ekonomiska grundlag i samhällslivet, genom att vilja hålla skolterna kvar i deras "guldålder", i stället för att underlätta hos dem en successiv anpassning till de principer, som i kommunikationernas tidevarv reglera den ekonomiska utvecklingen inom samhällslivet. Ej ens i ödemarken lyckades det för den ryska regeringen att sätta en damm för tidens strömningar; som vi har sett bröto skolterna själva igenom hindren. De utan tvivel välmenande avsikterna hos Ryssland, vilka såhunda ledde blott till en övergående retardering av den nödvändiga utvecklingen, ha emellertid genom sina konsekvenser gått hårt ut över skolterna själva."* (Tanner 1929:159)

7.1.7 Informantenes rolle

Det er vanlig å framstille urbefolkninger som maktesløse ofre for statsmakter. Skoltene var imidlertid langt fra var fremmede for omgang med byråkrater og forskere. I århundrer hadde de mottatt handelsmenn, skatteoppkrevdere og geistlige utsendinger. De var i likhet med andre samiske samfunn som sto i nær kontakt med sine naboer kjent som usedvanlig språkkyndige. Tuderus forteller fra Kemi Lappmark at samtlige samer der kunne snakke perfekt russisk, noen kunne svensk, og de fleste snakket også finsk (Tanner 1929:407). Det er derfor ingen grunn til å tro at ikke skoltene var istand til å iverksette strategier for ivaretagelse av sine interesser. Ved tidspunktet for Tanners besøk hadde de trolig ervervet seg en ikke ubetydelig erfaring som informanter. Fra finsk side hadde ikke systematiske studier og feltarbeid blitt utført, men A.J. Sjögren, E. Lönnrot og M.A. Castrén hadde besøkt skolte-samfunnene i sin leting etter det finsk-ugriske folkets opprinnelse (Massa 1984). Samuli Paulaharju foretok også feltarbeid blant Suenjel-samene i 1914 som et ledd i arbeidet med en monografi om østsamene (Niemi 1994:3). Fra russisk side hadde skoltene blitt studert av blant annet A.JA. Efimenko, P.S. Efimenko, Nemirovich-Danchenko, N. Dergachev, N. Charuzin og Andreev. Også Ole Solberg og J.A. Friis hadde besøkt skoltene. Det samme hadde Gustraf Hallström for studere Kola-samenes tradisjonelle religionsutøvelse og materielle kultur, samt å samle inn fysisk-antropologisk materiale (Hallström 1912, 1922).

Tanner kom til Petsamo som representant for en statlig kommisjon. Han kjente området godt og var vennlig innstilt overfor den samiske befolkningen. Han ansatte skolter til hjelp i sine geologiske undersøkelser, og stiftet etter hvert personlig vennskap med flere familier. I "Skolt-Lapparna" betegner han samene ved flere anledninger som "våre lappar" (ibid:103) eller "våre skolter", og han benevner mange av informantene ved navn. (f.eks. ibid:112) Skoltene møtte i Tanner en fordomsfri mann som var interessert i deres sosiale og politiske organisasjon, og i deres fortid, nåtid og framtid. Skoltesamene, som i stadig større grad fikk føle konsekvensene av den finske koloniseringspolitikken, så muligens på Tanner som en alliert i deres streben for å forsvare sine tradisjonelle rettigheter til land, vann med og naturressurser. I alle fall var hans besøk en gylden mulighet for samene til å få brakt sitt syn fram for offentligheten, som skoltene ikke unnlot å benytte seg av. Tanner gjengir følgende uttalelse fra en av Pechenga-siidaens eldre: *"Man [den finska administrationen] fordrar, att vi skolter skola bosätta oss som bönderna. Man förfogar numera efter gottfinnande över våra ängsvallar, som tidigare utarrenderades som slåtterland och lämnade en gottgörelse, med vilken vi kunne tillgodose utgifterna för byns ålderman... Vi vilja själva fortsätta livet som våra förfäder, och vi hålla deras seder och bruk i vördnad. Ty under deras tid fanns det mycket renar och gott fiske, och vårt lilla folk var lyckligt. Men vi äro rädda för att lapparnas gamla rättigheter ej mera komma att hållas i ära"* (Tanner 1929:189)

7.1.8 Fra politisk til vitenskapelig diskurs

Det er viktig å merke seg at Tanners undersøkelse ikke i første rekke var rettet mot en vitenskapelig diskurs. Studien var initiert fra politisk hold, og var myntet på statsadministrasjonen og offentligheten. Tanner var heller ingen hvem-som-helst i politisk sammenheng. Han var tidligere diplomat, og i egenskap av teknisk geolog hadde han påtatt seg politiske oppdrag av ulike slag. Han hadde blant annet deltatt i den finsk-norske grensekommisjonen fra og også i forhandlingene mellom Russland og Finland i Dorpat i 1920. I Petsamo-prosjektet optrådte Tanner som utsendt ekspert, ansvarlig blant annet for å studere den samiske befolkningen. Tanner hadde imidlertid hverken humanistisk eller samfunnsvitenskapelig bakgrunn. Hans tidligere erfaring med samiske samfunn stammet fra hans feltarbeid som deltaker i Reindriftskommisjonene, hvor han lærte å kjenne reindriftssamenes levemåte. (Lundqvist 1955-67; Massa 1984:202). Tanners prosjekt kan betegnes som en form for byråkrati-forskning. Den er et eksempel på den rollen blant annet teknikere spilte som kulturekspert, som produsenter av kulturkunnskap og som deltakere i debatten om samepolitikken tidlig på 1900-tallet. (Karlsson 1995)

På denne tiden lå gjerne både sosiale og politiske motiver bak mange kulturforskeres arbeide. (Karlsson 1995:75) Dette var også tilfelle for Tanners undersøkelse. Hans studie kan leses som et politisk innlegg i favør av bevaring av skoltesamenes unike kultur, og en

advarsel mot for rask jordbruks-kolonisering og industrialisering. Hans personlige agenda var dessuten å "...underlätta upptäckten av skolternas goda traditioner och därigenom möjligen bidra till att råda bot för skyldigheter vi t.v. delvis försummat,..." (Tanner 1929:7) Hans mål var å agitere for en framtid for skoltene som best mulig var i samsvar med deres fortid, og å bremse de ødeleggende effektene av 'framskrittets' inntog i Petsamo. Tanners beretning om skoltesamene kan leses som et uttrykk for kulturkritikk, dvs. et kritisk innlegg imot "oppløsningstendenser" i det moderne samfunnet som har fått "*barnen efter "ødemarkernas fria söner"*" til å ha "*sjunkit ned till billiga hantlangare hos andras lata drengar,...*" (Tanner 1929:159). Det er ikke usannsynlig at Tanner har latt sitt samfunnsengasjement farge sin framstilling av siida-samfunnene, og at han har lagt størst vekt på å formidle de sidene ved skoltesamfunnene som best kunne tjene til å fremme skoltenes sak overfor statsforvaltningen og folkeopinionen. Dette har trolig også hatt innvirkning på hvilke data som ble samlet inn og på hvilken måte disse blir presentert og organisert i etnografien. I en offentlig og politisk diskurs ville trolig en formalisert og ideell modell av det originale siida-samfunnet være et mer effektivt instrument enn en etnografisk beretning om hverdagsproblemene som skoltene nå var stilt overfor.

Tanner hadde kun et begrenset samtidig materiale å bygge sin framstilling på. De skoltesamiske samfunnene som han beskriver i "Skolt-Lapparna" er ikke de han med selvsyn kunne observere, men siidasamfunn som han rekonstruerer, hovedsakelig på grunnlag av 'samstemmige' muntlige opplysninger fra eldre informanter, men også ut ifra eldre skriftlige kilder og kart. (Tanner 1929:89,103) De gamle grensene mellom siidaene hadde blitt forrykket over hundre år før Tanners undersøkelse, og den årlige flyttesyklusen hadde heller ikke blitt praktisert på flere årtider. Tanners framstilling gjelder således først og fremst for årtiene forut for 1. Verdenskrig. (ibid:103)

I sin studie legger Tanner hovedvekten på livet innenfor Pasvik- og Pechenga-siidaen som beskrives over henholdsvis 58 og 30 sider, mens beskrivelsene av Muetke-, Suenjel- og Neiden-siidaen er begrenset til henholdsvis 4, 9 og 10 sider. Det synes noe paradoksalt at Tanner, i framstillingen av skoltesamene som bærere av den opprinnelige samiske kulturen, har hentet det meste av sine data nettopp fra Pasvik og Pechenga, som hadde blitt nærmest berørt av grensetrekningene i form av tap av territorielle rettigheter og oppsplittinger av befolkningen, og som dessuten hadde hatt de mest utstrakte handelsrelasjonene. Disse siidaene hadde ved tidspunktet for Tanners besøk allerede forlatt sine tradisjonelle erverv og befant seg som nevnt i en situasjon preget av oppløsning og krise. Vektleggingen på disse siidaene blir imidlertid mer forståelig dersom man betrakter den som et aktivt politisk innlegg mot myndighetenes koloniserings-politikk. Nettopp her, hvor økende industrialisering og innvandring førte til sosial oppløsning, var trolig også behovet for en politisk respons størst.

Tanner uttrykker ønske om at hans undersøkelse kan være til nytte, ikke bare for statsadministrasjonen, men også for forskerne. (ibid:9-10) Selv om Tanners studie av skoltesamene først sekundært var myntet på forskerne, har den uten tvil fått stor betydning både for sosiologisk, historisk og arkeologisk forskning på samiske samfunn. Den har blitt stående for ettertiden som den siste store beskrivelsen av den skoltesamiske kulturen i Petsamo. Med evakueringen og omplasseringen av skoltene som fulgte med vinterkrigen og 2. verdenskrig forsvant enhver mulighet til å foreta studier av skoltene i sitt originale miljø. Med tidens gang har imidlertid den sosiale og politiske bakgrunnen for Tanners arbeide forsvunnet ut av forskernes synsfelt, sammen med de ideologiske forbindelsene mellom etnografien og dens historiske kontekst.

Tanners framstilling av skoltenes sosiale organisasjon og bosetningsmønster har blitt benyttet i en lang rekke arkeologiske tolkninger av forhistorisk og tidlig historisk materiale; f.eks Gjessing (1941, 1942), Helskog (1980), Olsen (1984), K. Schanche (1988), Odner (1992), K. Schanche (1994). Bruken av skoltesamisk etnografi i arkeologiske studier av forhistoriske fangstsamfunn er uløselig knyttet til forestillingen om skoltesamene som bevarere og bærere av trekk ved jeger-samler-samfunn, og årsaken til arkeologenes interesse for Tanners studie av skoltesamene er naturlig nok at han gjør krav på å formidle et bilde av samiske samfunn som så og si hadde motstått endringer gjennom århundrer og som dermed hadde bevart trekk fra en eldre og mer 'opprinnelig' samisk kultur og levemåte. Ideer om isolasjon og kontinuitet er fortsatt de mest framtrepende innenfor vitenskapelige kretser. Faktisk baserer den rådende vitenskapelige oppfatningen av samenes originale sosiale organisasjon seg i hovedsak på Tanners studie. (Massa 1984:206)

7.1.9 Formasjonsprosessen

I Finland kom en mer 'offisiell' anerkjennelse for Tanners geografiske arbeid så sent som i 1982 (Massa 1984). Imidlertid ble Tanners pionerinnsats i finsk sameforskning anerkjent av de kjente forskerne T.I. Itkonen og H. Tegengren som foretok etnografiske studier av skoltesamene (Itkonen 1948 II; Tegengren 1952:5). I norske forskningskretser har spesielt E. Solem og Ø. Vorren basert mye av sin forskning på Tanners studie.

Tanners stil og skrivemåte preges av en veksling mellom et engasjert innsideperspektiv og den utenforståendes uengasjerte synspunkt. På den ene siden avspeiler altså hans forfatterskap en konflikt mellom vitenskapsmannen og det samfunnsengasjerte mennesket. Samtidig gir dette gir hans etnografi ekstra tyngde i form av både vitenskapelig status og personlig førstehands erfaring og nærhet til temaet og subjektene.

Det er hevet over tvil at Tanners "Skolt-Lapparna" står i en særstilling som kilde for samiske studier. I samtiden lå tekstens autoritet i Tanners posisjon som anerkjent forsker og som representant for statlige og økonomiske interesser. I ettertiden har tekstens utsagnskraft

blitt ytterligere styrket gjennom å ta del i eksplisitte intertekstuelle relasjoner med andre vitenskapelige tekster, blant annet gjennom å ha blitt brukt som hyppig referanse og gjennom andre forfatteres gjentakelser av utsagn om kildens sannhetsverdi og pålitelighet. Slik har teksten oppnådd masse, tetthet, og referensiell makt, først i forhold til andre tekster og dernest innenfor hele kulturen. Gjennom disse utsagnene blir Tanners status som den største autoriteten på skoltesamisk kultur stadig bekreftet, og på mange måter blir også skoltenes status som bærere av den 'opprinnelige' samiske kulturen konsolidert. Erttertiden har gitt Tanners "Skolt-Lapparna" status som "Mesterberetning".

Historien om hvordan Tanners etnografiske portrett av skoltesamene har blitt skapt og brukt er et eksempel på hvordan en diskurs blir til en del av samfunnets materielle virkeligheten, og hvordan den skapes av mennesker ved hjelp av konkrete virkemidler, i bestemte situasjoner og innenfor bestemte institusjoner, samt med bevisste eller ubevisste målsetninger. (Latour 1987; Schaanning 1997) Mesterberetningen om skoltesamene er et resultat av konkrete samfunnsprosesser hvor også en lang rekke utenom-vitenskapelige faktorer har virket inn. Over tid har både historiske, politiske og sosiale omstendigheter gitt stimulans til utformingen av diskursen, og har bidratt til å forsterke bildet av det opprinnelige ved skoltenes samfunn, samtidig som elementer som kan virke forstyrrende på dette bildet har blitt ekskludert. "Virkningshistorien" av Tanners arbeide, spesielt i vitenskapelig sammenheng, er omfattende, og Tanner har på mange måter fungert som premissleverandør for ettertidens syn på skoltesamene. I en videre sammenheng har Tanners definisjon av *siida*-begrepet blitt stående som den gjeldende, og det er i stor utstrekning hans argumentasjon som ligger bak den rådende oppfatningen av *siida*en som den 'opprinnelige' samiske samfunnsorganisasjonen. Med Tanners kulturelle portrett av skoltesamene ble på mange måter reglene satt for dette kunnskapsområdet, og grunnlaget ble lagt for en meningstradisjon som stadig nye forskere gir sitt bidrag til.

7.2 *Den etnografiske kildesituasjonen*

Forskningen på jeger-samler-samfunn står idag overfor store praktiske problemer. Dette skyldes først og fremst det faktum, at det i verden knapt nok finnes noe fangstsamfunn som ikke har blitt utsatt for ytre påvirkning i den grad at studier av dem nærmest verdiløse som grunnlag for å si noe om forhistoriske samfunn. Jeger-samler livsstilen er ikke lenger tilgjengelig for direkte observasjon. (Burch 1998) Dette er ikke minst tilfelle for de samiske samfunnene. Studiet av samiske fangstsamfunn har allerede blitt historisk orientert, heller enn feltbasert. Dette har trolig stor betydning for måten samiske fangstsamfunn blir oppfattet idag. Fra de øyeblikk hvor tilgangen til nytt kildemateriale blir avskåret, blir forskeren avhengig av det skrevne materialet som allerede eksisterer. Disse kildene kan uten tvil gjøres

til gjenstand for tallrike fortolkninger og gjenlesinger, og brukes til å tjene ulike formål, men i siste instans er det som gjenstår kun et frosset bilde av en livsstil som tilhører fortiden. Tidligere forskning kan ikke gjentas. Spesielt gjelder dette de skoltesamiske samfunnene. Deres nære historie omfatter betydelige brudd forårsaket av krig og skiftende grenseforhold mellom nasjonalstatene. Disse prosessene, som har splittet opp den samiske befolkningen og tvunget den til å forlate sine tradisjonelle bosetningsområder, har på en ugjenkallelig måte ført til sammenbruddet for den tradisjonelle skoltesamiske levemåten.

Etnografisk skriving er en måte å representere verden ved hjelp av nokså standardiserte stiler og formater og uniforme metoder. Nærmest rutinemessig behandles fysiske omgivelser først, dette som et middel til å etablere en 'har-vært-der'-autoritet. Dernest følger en beskrivelse av sosial organisasjon sentralt plassert i midten, mens religion skildres vagt til slutt. Som resultat av denne standardiseringen finner vi beskrivelser av radikalt ulike kulturer i forbausende like bøker. Her ligger et betydelig dilemma. Hvordan beskrive forskjellige kulturers unike karakter innenfor rammene av en komparativ og generaliserende vitenskap? En slik transformasjon av ulike kulturer inn i et 'standard' format er ikke uten konsekvenser. Det at vesensforskjellig erfaring presses inn i en stereotyp og predefinert mal fører uunngåelig til en forflatning av empirien. (Atkinson 1990:42-43) Et spørsmål som er viktig å stille i denne sammenhengen er om etableringen av etnografi som vitenskap ikke bare har ført til en etablering av konvensjoner med hensyn til den vitenskapelige tekstens *form*, men om den også har medført en konsolidering av konvensjoner når det gjelder etnografiens *innhold*.

Vitenskapelig forskning er ikke løsrevet fra tidens idestrømninger i samfunnet for øvrig. Heller ikke er fortolkning av kilder, etnografiske eller arkeologiske, en selvstendig og frittstående prosess. Arkeologien er i stand til å bidra til samfunnet myteproduksjon gjennom å konstruere en fortid som kan brukes til å legitimere nåtidens ideologiske bilde av verden. Enhver tid har sin egen vitenskapelige tradisjon, sitt eget kunnskapsarkiv, som setter noen generelle rammer for hvilke utsagn som oppfattes som rimelige og sanne. Over tid kan det finne sted en konsolidering innenfor den vitenskapelige diskurs av det vokabularet som er akseptabelt å bruke når det er tale om et viss emne. Det etnografiske objekt ute i den virkelige verden kan slik bli formet av forutinntatte meninger om verdens mulige kategorier. Språket og modellene som etnografene har til rådighet kan skape konseptuelle rammer for det som blir sett, skrevet og lest, og ofte vil etnografen tilstrebe å innpasse sine observasjoner i disse allerede tilgjengelige kategoriene. Dette kan skape mønstre i etnografens representasjoner ved at de etnografiske studiene blir fokuserte på de kulturelle trekk som passer inn i disse kategoriene, heller enn trekk som bryter med de tilgjengelige modellene. (van Maanen 1995:15)

7.3 *Avslutning*

I denne oppgaven har jeg forsøkt å vise hvordan arkeologiske tolkninger ikke bare bygger på analyser av forhistorisk materiale, men at også historiske og etnografiske tekster danner et betydelig grunnlag for forskernes og samfunnets oppfatning og forståelse av forhistoriske samfunn. Jeg har videre ønsket å synliggjøre forbindelseslinjene mellom vitenskapelige tekster og deres sosiale kontekst. Dette gjennom å fokusere på hvordan visse sosio-politiske "formasjonsprosesser" kan bidra til utformingen av både arkeologisk og etnografisk kunnskap. Et mål med denne oppgaven har også vært å se på hvilken rolle spesielle etnografiske tekster, såkalte 'mesterberetninger', kan ha i etableringen av forskningstradisjoner og 'diskursive formasjoner'; hvilke både danner grunnlag for senere arkeologiske tolkninger, og som arkeologiske tekster er med på å fornye og forsterke. Som vist i et antall nyere studier (f.eks Layton 1989; Bapty and Yates 1990; Gathercole and Lowenthal 1994) er det nytteløst å forsøke å distansere arkeologien fra forhold som; samfunnet, nåtiden og samtidige maktsystemer. Arkeologien spiller som sådan rollen som aktiv agent i enhver nåtid, og må regnes som en høyst politisk praksis. Disse forhold krever at forskerne er oppmerksomme på viktigheten av de arkeologiske tolkningenes videre kontekst. (Gathercole and Lowenthal 1994)

I forskning på fennoskandinaviske fangstsamfunn er det vanskelig å komme utenom de store etnografiske beretningene. Dette fordi de i stor grad danner selve basisen i vår forståelse av den sosiale oppbygningen, økonomien og bosetningsmønstre i de samfunnene som de fleste forskerne finner det lettest å trekke sammenligninger til – nemlig de samiske, og i særlig grad, de skoltesamiske. Jeg har selv funnet det uunngåelig å benytte meg av etnografiske beretninger, i hovedsak Tanner (1929), samt Solem (1933) og Vorren (1989) som i høy grad bygger på Tanner, for å gi et innledende bilde av de skoltesamiske samfunnene. Jeg har også brukt illustrasjoner og kart som bygger på etno-historiske data, og som allerede har blitt gjengitt i en rekke publikasjoner om skoltesamene. Jeg er imidlertid bevisst på at jeg med dette bidrar til å opprettholde og forsterke det etnografisk funderte bildet av skoltesamene, og at jeg dermed gjør meg skyldig i å begå den samme 'feilen' som jeg kritiserer andre arkeologer for. Dette illustrerer hvordan man, idet man trer inn på et forskningsområde, blir knyttet til et allerede eksisterende "kunnskapsarkiv" hvorfra det er vanskelig å frigjøre seg, nettopp fordi det er nødvendig å ta del i slike intertekstuelle relasjonene for å sikre teksten plass innenfor dette bestemte rammeverket av mening. (Atkinson 1990:5)

Arkeologien er ikke noe trivielt akademisk tema, og dens tolkninger er ikke objektive eller uten virkning på samfunnet idag. Samfunnsvitenskapen har på mange måter bidratt til konstruksjonen og styrkingen av sosiale kategorier ved å utstyre dem med et skinn av vitenskapelig objektivitet. Det finnes utstrakte forbindelseslinjer mellom samfunn og

vitenskap, kunnskap og sannhet. Dette framhever viktigheten av å undersøke måten utsagn blir skapt og akseptert innenfor arkeologien. Slik kan vi komme til å forstå hvordan arkeologien kan skape sine egne diskursive objekter, og hvordan disse opptrer og brukes i tekster.

Språket er samfunnsvitenskapenes fundament. Det er lenken som binder sammen forskeren og samfunnet, observatøren og leseren, subjektet og objektet. Dette understreker viktigheten av å studere tekstuelle aspekter ved vitenskapelig arbeid. Slik uttrykker sosiologen Bruyn farene ved fravær av en kritisk holdning til vitenskapelig språkbruk:

"Language, if left unstudied and unsupervised, may even come to control its creators. The social scientist may well become like the sorcerer's apprentice; he can weave a magic and a spell with his words about society which can take the shape of myths having a force on the minds of men not unlike the myths of ancient times. Scientific language, then, must be studied not for its own sake, as in linguistics, but also for other reasons, including the necessity of reducing the magical power that comes with use and misuse of language in social and political life." (Bruyn 1966:125)

Appendix 1

Navn på samiske siidaer:

	<u>Neiden</u>	<u>Pasvik</u>	<u>Pechenga</u>	<u>Suenjel</u>	<u>Muetke</u>	<u>Nuettjaur</u>
Skoltesamisk:	Njauddâm (Sk)	Paaččjokk	Peäc'cam	Suõ'nn'jel	Mue'tkk	Nuõ'ttjäu'rr
Finsk:	Näätämö	Paatsjoki	Petsamo	Suonikylä	Muotka	Nuortijärvi
Russisk:	Njavidemskij	Pazreka	Pechenga	Songel'skij	Motovskij	Notozero
Russisk 2:	Нявдемский	Пазрека Пазречкий	Печенга Печенгский	Сонгельск	Мотовский	Нотозеро
Knag 1938	Neiden	Pasuig / Pasreca	Peisen / Kalsgam		Bomeni	
Adelaer 1938	Neiden	Pasvig	Peisen	Syndergiel	Bomeni	Nøtiager
Solem 1933		Patšiož	Peahtsamöž	Suéniegalöž		
Storå 1971	Neiden	Pasvik	Petsamo	Suonikylä	Muotka	Nuortijärvi
Tanner 1929	Njaudam-sit	Paččvei-sit	Peaccam-sit	Suenjel-sit	Muetke-sit	Njaudam
Vorren 1979	Njavidam-sijd	Batsevæj-sijd	Biætsam-sijd	Suenjel-sijd.		
Vorren 1989	Njavidam	Báhceveaj	Beahcam	Suonjil		

Appendix 2

Utdrag fra etnografiske kilder

Anonym: Enn liden Vnderwissning om Findmarchen, och detz handell. (Storm 1895)

Tema

Geografiske beskrivelser, angivelse av stedsnavn, lokalisering av fiskevær og avstander mellom steder. Befolkning i Finnmark, boliger, religion, fiskeri. Finner: klesdrakt, arbeidsfordeling, bosetning, gudstro.

Historiske og sosiale omstendigheter

"Det synes rimelig at forfatteren har vært prest i et sogn i Finnmark. Hvis man tør betone Udtrykket S. 227 "xx mile heden til Vardöen" (jfr. S. 221 at fra Andsnes til Vardø regnes 30 Mil), tør hans hjem antages at være i den midtre Del av Vestfinmarken, enten østligst paa Sørøen (Mefjord) eller paa Hjelmso eller Ingen; paa Vestfinmarken passer ogsaa bedst Omtalen af Lapperne Skovbrug og Skovhugst." (red.anm. 46) Antakelig norskfødt forfatter. (red.anm.46)

"..., at "Karelefinner" og "Ryssefinner" giver Skat til Vardøhus hvert Aar, hvilket henviser til den Tid, da Sriden om Skat af Østfinner ikke var opstaaet, altsaa før 1596. Stykket synes derfor tidligst at kunne være forfattet c. 1570, senest c. 1590.

Forfatteren har ikke benyttet skriftlige kilder, men har kun optegnet egne eller andres erfaringer om forholdene i Finnmark. (red.anm.46)

Utgivelsen er basert på to håndskrifter:

- Additamenta 147 qv. I Kjøbenhavns Universitetsbibliotek, skrevet c. 1600, indeholder kun Side 221 til Side 227.

- 24 fol. i den Delagardieske Samling, Upsala, skrevet c. 1630-40.

Bosetningsmønstre

"Alten er den förste Finde fiord, som ligger y Findmarcken,..." (222)

"..., den fiord heder Porsanger, och der boer en hob finner inde." (224) "...en anden stor fiord, löber och synder ind ij landet thill Finderne, heder Laxefiorden, der bor och en hob Finder inde." (224) "Men östen for thet werdt Omgang löber en fiord ind synnder y landit thill Finderne, vell en sex veg sö, heder Thanen." (224)

"Och der inde vester en iij mille jnde y fiorden ligger en Finde bye, heder Weranger, der bor vel en lxxx Finder wdj, och ennd meere." (225)

Boliger: "...da findes her ingen almindelig hus, andit end smaa [jordhuse, som er hytter, och som er bygt af thörff och steen, som föret er en liden jordt stuffue, enn femb eller sex allen wiidt inden veggie, der hos en liden koffue eller kelder, som man kalder en gambe, at legge mad och dricke wdi om vinteren for frost." (226) "Men siden nogen aar forleden her begynnede at segle saa menge store skib hid thill Findmarcken, som kunde hid förrer bygning thömberr, haffuer en part begynnede at bygge her nogen tömberstufuer och bouderr, ellers er thet jordhus alle de hus, her finndis, och staar en part langgt neder y jorden bygt." (226)

"Saa er her thuende slags Finder, som er Söefinder och Fieldfinder, Söefinder som boer vd wed söesiden, och Fjeldfinder som boer op till fields, och dennem kalder mand Lapper." (229)

"Deris huse och bolige erre huert aar paa fire steder, som er om sommer i fiordene och ude paa öerne epter fisk, fugle, egg, feder och dun. Om hösten paa landet vd med söesiden, huor som skouffen wancker, och naar det er gott veder roffuer hand till fiske, men naar det er vweyr och storm, da er hand i skouffen och hugger tömmer till baade och jagter. Om windteren haffuer de deris bolige till fieldz i skouffen, huor ferskwand och elffuer erre, epter wegskop, riiner och andre diur, fugel och andet. Och om waaren haffuer de deris werrelse vd med söesiden, saa hand kand i gott wedder roe vd att fiske, och naar dett bles och stormer, da kand hand bygge baade och fare till fieldz epter wegskop och skötterrie" (232)

Økonomi

"...och der inden for same Alten er den elff, som kongens laxe fiskende er wdi, som fogeden inddrager thill Finderne, och de fisker lax paa kongens vegen om sommeren, och inde y Allte fiorden ligger mange Finde byer." (222)

Skattlegging

"Enngod de kallis [Kaellefinder och Rydtzefinder, dog gifuer de skat thill Wardhus, huert aar, som er deris rette aarlige rettighet, thill kongen af Danmark." (225)

Sosial organisasjon

"Menn huis hand da faar att wege och skiude paa fieldet och kommer hiem, dett skall hanns koene inthet haffue att befatte sig med, men hand selff regierrer det aldsammen, thi hans meening er, att desom hun rörer der wed, da haffuer hand ingen lycke." (231)

"Och hun skall görre kleder, komager, modder och buxser, hun skall berre wed och vand och görre ild, men selff koger hand och reder mad, saa hun faar icke meere der aff, ennd hand vill vnde hinnder. Men naar hand far till söes, da haffuer hand sin baad, rörer eller bue, hun sin kiedell och kapping, och hun skall were med hannem,..." (232)

Ekteskap: "...der indgaar ingen rett echteskabs stand, vden allenniste nogen faae, men tager sig quinder huor och naar de dennem kand faa, och dem beholder en partt nogen aar, och skiller sig saa fraa dennem igien, och det kalder de att kaste sin kone, eller kone kaster sin mand, men en partt bliffuer sammen ald deris alder vd, och huis löse koner der findes hos dennem, dem kalder de stallekoner." (233)

Gravskikk: "...naar hand eller hun er död, förer de dennem vd j en öe, eller vdi fielden, vdi en steen röggell, der maa de bliffue. Saadan er deris wilckaar vdi ald elendighed, vdi alle maader som et armt folch. (233)

Johannes Schefferus: Lappland (1956[1673])

Tema

Om navnet Lappland, lapplands beliggenhet, klima og natur, inndeling. Det lappiske folkets kroppslige og åndelige egenskaper, opphav, religion, guder, trolldom. Lappenes samfunn, rettsvesen og beskatning, markeder, språk, bosteder, klesfrakt, mat og drikke, jakt og jaktredskap, handsløyd, kvinnesetning, fritid og leker, frieri og bryllup, fødsel og oppfostring av barn, død og begravelse, husdyr.

Behandler den delen av Lappland som ligger innenfor det svenske riket. Lule-, Pite-, Torne Lappmarker

Historiske og sosiale omstendigheter

Skrevet av Schefferus etter oppdrag fra rikskansler Magnus Gabriel de la Gardie. Basert på eldre kilder og helt ferskt autentiske materiale innhentet fra en rekke prester i Lappland.

Schefferus hadde bakgrunn i klassisk filologi, arbeidet som professor i Uppsala - svensk historie, litteraturhistorie, topografiske beskrivelser

Beretningen om samene hadde som mål å tilbakevise rykter om at svenskene benyttet samisk trolldom i krigssammenheng. Ønske om å få fram sannheten om folkets vaner og egenart, samt om landets natur.

Data basert på eldre kilder: Tacitus, Prokopios, Jordanes, Adam av Bremen, Saxo, Snorre Sturlason, Ericus Olai, Paulus Jovius, Sigmund von Herberstein, Johannes og Olaus Magnus osv., grensekommisjonens kart. Peder Claussøn Friis, utenlandske reiseskildringer, rapporter fra prest Johannes Tornæus i Torneå, Samuel Rheen i Pite Lappmark, Olaus Petri Niurenus, samt personlig kontakt med samer

Bosetningsmønstre

Gjennom en forordning av Karl IX i 1602 fikk hver familie tildelt seg et begrenset område: "Från tiden för denna förordning har varje lappfamilj innehaft ett visst område, som varit tillräckligt för dess uppehälle, och ingen har haft rätt att inkräkta på en annans del eller godtyckligt bege sig vart han vill. Dock har förordningen icke helt sträckt vanan att flytta från ett ställe till et annat. Man flyttar ännu idag, dock någorlunda inom det anvisade området." (219-220)

Samuel Rheen: "Flyttingen sker emellertid icke så, att de alldeles övergiva de förre boplatserna och aldrig återvända, utan så att säga i ett årligt kretslopp, varvid de åtminstone en gång om året slå sig ner på sin boplatz inom det anvisade området." (220) "Skoglapparna däremot återkomma icke blott en gång utan i många fall flera gånger om året till sina gamla visten." (220-221) "De som däremot ha renar, hålla till i skogarna om vintern, men om sommaren fara de upp till gränsfjällen mot Norge." (221)

Inndeling av Lappland: "Det finns även en tredje inndeling av Lappland: med avseende på de riken vartill det hör. Där om säger Andreas Bureus följande: "Lapplands största del, nämligen den södra och inlandet, hör helt till Sverige. Till Norge hör åtminstone kustområdet vid Oceanen, vilket benämnes Finnmarken och vars invånare kallas sjöfinnar, dvs. havsfinnar, emedan de uteslutande leva av fiske. Det övriga, från fästningen Vardöhus til Vita havets mynning, lyder under Ryssland. Detta område kallas nu på svenska Trennes, på lapska Pyhinienni [fi. Pyhäniemi], på ryska Tarchana voloch." (60-61)

Om lappmarkens inndeling: fogderier inndeles i mindre områder som kalles byer "...vilka icke voro några byer eller sammanliggande bondgårdar utan utgjorde delar av ett större område..." (62) "Dessa lappbyar äre så omfattande att där kunna hysas flera familjer som var för sig av svenskarna räknas som en "rök". Varje familj har sitt särskilda och bestämda område inom byn, varpå den livnär sig och sin boskap... ..ett stort öppet område, som sträcker sig långt åt alla håll och innesluter bäckar, sjöar, skogar etc., allt hörande till en viss rök." (62) "Sådana rökar äro i varje by nästan lika många som de familjer, som äro sina egna och icke på grund av fattigdom måste tjäna hos andra." (62)

Boliger

"Skogs- eller granlapparna bygga sina kåtor annorlunda: några bygga av bräder, andra göra så, att de resa sex stolpar, som gå ihop upptill, och täcka över dem med gran- eller tallris, gran- eller tallbark eller torv." (225)

"Wexionius omtalar åttasidige kåtor, särskilt bland kemilapparna: "Deras kåtor av bräder äro åttkantiga, vidare nedtill och omkring fem alnar höga." (225)

"För övrigt äro ovannämnda två kåtatyper så beskaffade, att de ha två dörrar, en på framsidan och en på baksidan. Den förra är större, och genom den passera dagligen alla som har något där att göra. Den senare är mindre och ingen kvinna får gå ut eller in genom den." (226- ref. Til Samuel Rheen)

"Bakom eldstaden, litt H, placera de tre bjälkar eller stockar och avgränsa därmed det ovan nämnda utrymmet (i vars mitt den lilla dörren, är), som kallas posse [påssjo], A, varigenom endast männen få gå." (227)

Skisse av boligens innredning (229)

Økonomi

"Jakten är männens viktigaste sysselsättning och får hos lapparna icke utövas av andre än männen allena." (254 – ref. Tronæus)

"Därför jaga också kvinnorna med samma färdighet som männen, och måhända med ännu större." (254 – ref. Magnus)

"...så är det visst, att lapparna till den grad avhålla kvinnorna från all jakt, att de icke lämna den tillträde till sine jaktredskap, att de icke gå ut på jakt eller gå in i kåtan genom samma dörr som kvinnorna och at de icke ens låta dem med händernavidröra ett villebråd som de fångat,..." (254-255)

"...fågelfänget, som även det bedrives av männen allena." (271)

Skattlegging

"Nu ere Siøfinnerne den Norske Krone undergifuen, och Fieldfinnerne ere tre Konger Skat skyldige." (189 – ref. Peder Claussøn)

Skattene: "De utgjordes till en början i vilddjurskinn som leverades icke av lapparna utan av birkarlarna, icke som inkomste-källa för kronan utan som ett bevis på den underdånighet, som birkarlarna å lapparnas vägnar visade gentemot den svenska kronan." (196)

"Säkert är att år 1602 hade saken utvecklats därhän, att i stället för skinn var tionde ren och vart tionde lispund torr fisk skulle betalas i skatt." (197)

"Idag utgå dessa skatter på tre sätt, i pender, i renar och i skinn, dels beredda till vissa varor, dels oberedda. Den största skatten kallas "een heel skatt", en mindre "een half skatt" osv. Den som således har ett område med helskatt, måste årligen betala två riksdaler." (198)

"Dessa skatter betala de allenast till Sveriges konung. Men det finns också lappar, som erlægga skatt till Danmarks konung och storfursten i Moskva." (199)

Sosial organisasjon

Om de lapska männens handaslöjd: "Framst bland dessa är matlagning. Ty allt ätbart, som de skaffat genom jakt, fågelfänge, fiske eller på annat sätt, tillagas av männen, icke av kvinnorna,..." (281) "Kvinnorna äro därför okonliga i denna konst, som för övrigt ej står högt hos lapparna,..." (281)

Andre mannssysler: Båtbygging, snekring, skrinmakeri, kurvfletting, laging av husgeråd i tre eller ben. (281-288)

Om de lapska kvinnornas sysselsättningar: "Det er två hantverk, som lappkvinnorna bruka utöva utan männens hjälp, nämligen sömnad och skomakeri." (289) Andre kvinnesysler: tillaging av utstyr til forspenning av reinen for pulken eller sleden, spinning av tråd av sener og av tinn. (289-295)

Om mäns och kvinnors gemensamma arbeten: "De arbeten som för övrigt skola utföras, i kåtan eller under flyttning, göras gemensamt." (296)

"Ty liksom män och kvinnor tillsammans företaga de sedvanliga flyttningarna och gemensamt utföra de härvid förekommande arbetena, så hjälpas de också åt att se efter renarna på betet och aty fiska, när de någon tid stanna på en plats. Vad renarna beträffar, är at märka, att de skötas, vaktas, ja till och med mjölkas av såväl män som kvinnor. (303) "Vad fisket angår, är det obestridligt, att det skötes lika mycket av kvinnor som av män." (303)

"Förutom dessa arbeten finnas många andra, som män och kvinnor dagligen hjälpas åt at utföra, såsom att samla ved, bygga rengården osv." (305)

Christen Bertelssøn Harøe: Findmarchens Beskrivelse Saa uit Jeg Vnderschrefne Hafuer Erfahrit Anno 1683. (Brock Utne og Solberg 1938)

Tema

Underretning om de russiske fjell og fjorder på hin side av havet, tvert over fra Øst-Finnmarken, Øst-Finnmark, Vest-Finnmark, øyene i Finnmark.

Opprømsing av geografisk info, stedsnavn, avstander, bosetning, naturressurser.

Lokale sagn

Historiske og sosiale omstendigheter

Forfatteren var rådmann i Bergen, representant for magistraten, som kort tid før 1683 var pålagt å sende et av sine medlemmer på inspeksjon i Finnmarken.

Utgivelsen er basert på to håndskrifter. Til grunn for reproduksjonen er lagt den eldste, som imidlertid ikke er å betrakte som original. Stammer trolig fra utgangen av de 17. Århundre, mens det andre er yngre. (red. komm)

Bosetningsmønstre

"Eller paa den Rydsche Cust, nest Synden for forde Tipnj oc Wolgeni Fischewær, er først Carlsegammen, huor der boer de Peisen finner, som Fischer wed Stangenes." (66)

"Wæranger i sig self Kaldes Westerbotten, der er tuende Botner, heeder Westerbotten, der boer Finner, om Sommeren er de til Søes, oc nærer sig med Fischerj, om vinteren er de till Fields, oc Nærer sig af Skytterj." (den andre kilde: "Reensdyer schytterie oc Ryppe fangst, Sampt anden Weischab," (67)

"Østen for forde Westerbotten, ligger Først Sandhoug Finne Gammer, der Østen for ligger Sandskiær Finne Gammer,..." (67)

"...Strax Østen for Skatøer ligger it Field Kaldes Nawern, Østen derfor ligger Tiubye Finne Gammer,"

"Østen derfor ligger Saltlern finne gammer,..." (67)

Westfindmarchen: Porsnager: "Omkring i Wiigene boer Finnerne her oc der, og nogle Noermænd iblant," (70)

"Fra bemelte Altens Laxe Elf till Kaafiorden 1 ½ fiering. Der schiær Fiorden ind i Søer till Eggeskal huor der boer finner." (71)

Sælland: "..., paa denne Øe er Reensdiur, oc boer omkring paa samme Øe baade bønder oc Finner." (73)

"Finnerne baade i oest oc West Findmarcken, som holder Sielden nogen lang boesteder [den andre kilden: nogen Stagidhed med deris boesteder,], mens fløtter fris Gammer fra it sted till andet, huor de finder beste Brendeweede schouf eller Tørfue marck, Jtem mose oc gres til deris Reen, fæ oc Smaler." [den andre kilden: Rein, Kiør, gedder oc faar]

Økonomi

Jar Fiorden: "...Huor Borgenrne af Kiberg bruger deris handel med de Rydsche finner af Pasvig." (67)

Kiøe-Fiorden: "..., Huor de Norsche Reyser ind til Neiden efter Lax [hos de Rydsche Finner." (67)

Skattlegging

Baars Elf: "Jt Støcke ofuer for samme Skouf ligger en Finne bye kaldis Karckebye, der fra op til Siausen 1 ½ miill, der Skatter Finnerne huer Mand till Swerig aarlig 2 Rdr. Oc till Danmark 1 Rixdaler." (71)

"Wester fra Addewer till Kodechen er 12 miil, der schatter Finnerne ligge saa till begge Kongerne." (71)

Finnmarkskommisjonen av 1685. Lindenows undersøkelser på tingene. (Brock Utne og Solberg 1938)

Tema

Referatet fra Finnmarkskommisjonen gir en nærmest fullstendig oversikt over landsdelens økonomi, så vidt den fastboende befolkning angår, over avkastningen av fisket, forholdet mellom almuen og handelsstanden og handelsstedenes forsyning fra Bergen.

Historiske og sosiale omstendigheter

Nedgang i Finnmarks økonomi førte til opprettelsen av en Finnmarkskommisjon.

Før Finnmarkens amt i 1681 blev overtatt i forpaktning av Bergens magistrat, reiste en del av de handlende Bergensborgerne årlig den lange vei til værene ved Finnmarkskysten for å tilse sin bedrift og forsyne sine utredere med folk, hvor det behøvdes. Siden sank utbyttet av fisket katastrofalt. Årsakene angis i spesifikasjonen å ha været at en del av de bergenske kjøbmenns etterlatte tid efter annen avstod handelsplassen til de sidenefter oktroierte borgere, og at disse ikke forsynte landet tilbørlig, hverken med folk eller med midler til underhold. Kommisjonens undersøkelser viste at fiskerne var nedsunket i en gjeld så stor at vidtgående ekstraordinære foranstaltninger måtte til, om deres kår skulle bli levelige. (red. komm)

Økonomi

Oversikt for hver handelsmann over hvor mange finner og nordmenn det handles med.

Oversikt over levering av fisk og forsyning av varer til finner og nordmenn.

Finnene klager over mangel på forsyninger av mel, klede til seg selv, kone og barn, angler og redskap, samt råhuder. (eks. 144)

"Disligeste Neiden og Pasvig, som hafuer ofuerflødig fisk og tran, huilche ey kand faa en Rdr. Eller dens werdj for dobbelt betaling, at der hoes dem ilige tilfelde er største Elendighed, og de af Neiden hafuer begieret et afskeeds pas, ej lengere at kand skatte til Eders Kongl. Majts, mens maa reise lengere op till Rysland at boe, uanseet de Bergenske er dennem saa welsom Pasvig handlerne stoer deel penge skyldige." (178) - Henvendelse fra Pasvikfinnerne til regjeringen angående tilgodehavende i penger hos handelsmenn.

Laksefiske

I Tana: "Oc ere eigere i same laxeelf *Ifuer Christensen* 2/3 part, *Gierdt Mejer*, *Jacob Andersen*, *Giert Kramer* oc skipper *Jens Nielsen* som farer paa same elf, tilsammen 1/3 part. Oc kommer laxeskibet der en gang om aaret, oc en gang paa dend laxeelf *Alten*." (159)

I Alta: "Oc tager laxeskipperen tiende af ald dend lax der fangis, mens faar kongen, kirchen, oc presten inted deraff. Oc førend *Ifuer Christensen* fich elfuen, hafuer baade fogden oc sorenskrieffueren nødt aarlig nogen lax af same elf. Oc befindis en stor saltboed ved elfuen, som hafuer staait siden de hollendere oc Kiøbenhafnsborgere hafde elfuen,..." (172)

Skattlegging

Vadsø: Boemender: "...imidlertid hafuer de iche betalt ko: skatt, men leeding huer aar betalt oc erlagt. Hafuer finderne altid betalt baade ko: skatt oc leeding." (147)

"...boemendene gifuer efter mandtall i penge, udi Knud Geddes tiid, af huer mand ½ Rdr. Udi *skatt*, oc udi *leding* efter mandtal, enhuer mand 1 waag oc 16 merker fisk, oc i *kongens tiende* gifuer boemendene af et stort hundrede thal fisk 8 tall, oc af det andet hundred 9 tall,..." (147)

"Finderne her af Vehranger gifuer i skatt it stort hundrede tal fisk huer mand oc udi leeding 1 waag 16 merker efter mandtal. I kongens tiende gifuer ligesom boemender, af et stort hundrede tall 8 fisk, oc af et andet 9 fisk" (147-148)

Fieldfinder: "...enhuer af dem gifuer aarlig i skatt 1 Rdr. Men deris sønner ere fri for skatt, oc gifuer bemte finder ingen leeding eller tiendeuden naar de kommer til siøesteden (?) at fiske gifuer de tiende lige ved Veranger finder." (148)

"De rydske finder af Neiden oc Pasvig gifuer i skatt huer 3 W. fisk, men ingen leeding eller tiende. Peisen eller Kalsgams finder gifuer huer i skatt 1 ½ Rdr." (148)

Henrich Adelaer i Finnmark 1690. (Brock Utne og Solberg 1938)

Tema

Utredning om handelen på Finnmark. Oversikt over de enkelte fiskernes mellomværende med handelsmennene.

Manntall: Liste over skattemennene, nordmenn og finner, deres familier og tjenestefolk, oppført etter tingsted og tilknytning til handelsmann.

Historiske og sosiale omstendigheter

Rapport fra ny finnmarkskommisjon. Beregninger over folketallet i Finnmark i eldre tid er basert på de viktigste rekker av skattemenn fra perioden mellom midten av det 16. Århundre og begynnelsen av det 19. Århundre. J.A. Friis og Amund Hellands statistikker er basert på disse samt på lens- og fogderiregnskapets personfortegnelser. I disse regnskaper er opptatt bare skattende hovedpersoner og rekkene er ikke fullstendige selv for voksne menns vedkommende. Adelaers manntall er derimot en virkelig folketelling – det navngir alle familiefedre og selvforsørgende enkeltpersoner og gir samtidig nøyaktige oppgaver over hver families størrelse. (red.komm:183)

Dataene er samlet inn gjennom vitnemål avgitt til Finnmarkskommisjonen

Bosetningsmønstre

Adelaers manntall viser at ytterkysten, hvor de viktigste fiskeværene lå, ikke hadde en gammel, stedefødt norsk befolkning, heller ikke innfødte beboere av annen avstamning. Det framgår at de fleste beboerne var innflyttere av 1. Generasjon. Et eldre norsk folkeelement fantes muligens lengst mot vest, i strøket fra Loppa til Altafjorden og langs Varangerhalvøyas sørkyst, mellom Kiberg og Vadsø. Forklaringen på befolkningens løse tilknytning til landsdelen ligger i at Finnmark var kronens land uten privat eiendomsrett, samt svingningene i fisket. (red. komm:183)

Den dominerende faktor i befolkningsstatistikken er et vedvarende innsig sørfra, de fleste fra Vestlandet.

Det mest stabile folkeelementet var sjøfinnerne, men også hos disse kan det konstateres en viss bevegelighet. Det meldes om overflyttinger fra fjord til fjord, "...dertil kom det velkjente sesongbestemte trekk utefter og innefter fjordene særlig vår og høst." (red. komm.184) Det foregikk også en sterk tilflytning til sjøfinnernes bygder fra innlandet – tidligere fjellfinner. Kun liten tilflytting av kvener. (red. komm.184)

Folketall: omkring 3700, ikke medregnet det indre Finnmarks fellesfinner og Sør-Varangers finner. (185)

Finnene er nesten alle født i landet. Noen få unntak som er kommet fra fjellet. (red.komm:232) (185-239)

"Vdi Laxefjorden ere disse efterfølgende finnebyer, nemlig Lybesby, hvor der boer til en 11 à 12 mand, vdi Bondø til en 25, og vdi Veyenes til imod en 14 mand." (210)

"Vdi Kielvigen ialt til 74 nordmend, deraf 32 forlatte. Af finner ialt til 53 mand, deraf 21 forlatte. Bemelte finner boer alle i Possangerfjorden i Indre- oc Ytre bye, vndtagen til en 6 à 7 mand, som sig i Inggens oc Maassøe tingsteder opholder." (223)

Hammerfest: "Finnene haver alle deris sade udi Klubben oc Quallsund." (228)

Øst-Findmarchen: Vaardøe tingsted: Finner findis ingen ved dette tingsted.

Kieberg: Findes ey heller nogen finner ved dette tingsted

Vasøe: Finner 101, deraf forlatte 73

Omgang: 10

Kiølefiord 55, deraf forlatte 43 (238)

(forlatt vil si nektet kreditt på grunn av likegyldighet med avbetalingen) (red.komm.240)

Økonomi

"Iligemaader Varanger efter finernes bekiendelse, og findis der nu til over en halfiersentziuge baade, saa som mesten deel hver find haver sin baad, eftersom qvinderne saavelsom børnene, saasart de noget kommer til alders, får med paa fiskeriet." (202)

"Finnerne var forsåvidt bedre stillet enn de norskfødte. De hadde jevn besjeftigelse både vinter og sommer og de var med sit mangesidige erhverv ikke så avhengige av forsyning med gryn og melvarer og annet som hørte til de nødvendige bestanddeler i de norske fiskeres kosthold. Blandt fjellfinnerne var det enda noen som foretrakk helt animalsk diett og var lite i kontakt med handelen." (red.komm:242)

"Kvænerne kom regelmessig hevrt år med forskjellige slags varer, især tøier og mel som blev avsatt fortrinnsvis hos finnerne, og drog sydover igjen med tørfisk og pelsverk, endel handel drev også de nærmestboende russer baade med norske og finner i Østfinnmarken." (red.komm:251)

"Fisk og vilt var og blev den givne og sjelden sviktende basis i ernæringen. Inde i fjordene var det i det 17. Årh. fast husdyrhold, det var ikke helt uten betydning selv ved ytterkysten, og i Alten forsøkte man sig så smått på korndyrkning." (red. komm.251)

"Det er tenkelig at Finnmarkshandelen blev oprettholdt uten å være direkte regningssvarende, fordi den kom som et tillegg til bergensernes øvrige og vel mere lønnsomme virksomhet i resten av Nordnorge." "Det er vel også mulig at skinnhandelen har bidratt til å skaffe balanse. At den har hatt en post i regnskapet er sikkert, for som det fremgår av forhørene var der interesse for at pelsverk ikke blev omsatt til uvedkommende." (red. komm.264)

"I løpet av det 16. og 17. århundre tapte jakt og innsjøfiske meget av sin betydning for fjellfinnernes økonomi, og deres næring utviklet sig i retning av eksklusiv renskjøtsel. De stammer som før hadde holdt sig helt inne på viddens, de norsk-svenske fellesfinner, trengte frem nordover mot sjøen og ut på de store halvøer." (red. komm:296) Sist i det 17. århundre nærmet denne bevegelse sig sin avslutning. Men i et temmelig bredt belte langs kysten, deri innbefattet Magerøen og etpar andre øer, var der også en gammel, helt norsk fjellfinnæring. Den sto i intim kontakt med sjøfinnbosetningen, og sjøfinnerne hadde heller ikke opgitt fullstendig å holde ren. Mange av dem drev dessuten jekt efter eldre tiders metode,- i den utstrekning det enda var mulig. Fellesfinnernes fremrykning mot nord førte til strid om beitene og om retten til jakt. Det gjelder her kystlandet mellom Tana og Talvik. Andre kilder klarlegger lignende, til dels ennu sterkere motsetninger i Varanger. Skillet mellom viddens og kystens folk blev utvisket, eftersom fjellfinner fra de indre byer, særlig utarmede finner, flytter ned til sjøkanten. Men at der engang i tiden har færdes to adskilte stammegrupper i Finnmarken, én nærmest kysten og en annen i det indre, derom minner enda i vore dager den dialektiske forskjell mellom fjellfinnerne og en del av sjøfinnerne." (red.komm:296)

Klage fra finnene i Lybesby og Bondøe på at fjellfinner fra Arretzby om sommeren og høsten oppholder seg på deres område, mens de om vinteren når skatten skal betales igjen flytter til de svenske fjellene uten å svare skatt. (296)

Klage fra Nedertanens finner på at Øfvertans finner for få år siden har bebygget langs Tanens elv, der det aldri før har bodd fjellfinner. (297)

Skattlegging

Klage på amtmannens folk for å ha tiltvunget seg tributt i finnefjordene, i form av fødevarer, levende dyr og annet; etsteds kalles disse utredslar knektetoll, andre steder spising til slottet. (red.komm:281)

Kun kongen hadde rett til å pålegge "told og contributioner" av finnerne. (285)

Embetsmennene fikk sin avlønning i naturalytelser. Eks. til presten: Vadsø: "Finnerne gifuer de som er skattemend huer mand aarligen een vog udi rettighed oc 6 rypper i spising." (286) "Neder Tanens finner gifuer hannem aarligen udi rettighed i alt 4 p. fisk." (286) Amtmannen: "... , at der for hannem over alt lehnet er en god indkomme, først spising over alt fjellet, saa og reensdyr hod Veranger finner, en packet tønde dun af Possanger finner, ag af huer baad over det heele lehen en linessetning i den beste fisketid, eller og en helf vog fisk af huer mand." (291) "Efter samme vdtog skal finnerne af Possanger af Yttre oc Indreby same tid have belovet, at de aarligen til amtmanden ville gifue en half vog dun,..." (294) Kjelvik: "Finnerne hafde ej heller noget over amtmanden at klage, haver ellers gifuet hannem aarligen til sammen ½ vog dun,..."

Knag foretok skattereiser og årlige besøk i Kola mellom 1687 og 1695, i alt 8 reiser. Har beskrevet hvordan gaveutvekslingen mellom fogden og finnene, som stammet fra langt eldre tid, nå ble praktisert. (red.komm:299)

"Imellem juel oc nytaar haver jeg begynt min fioldreise. Fra Vatzø til Varanger er en dags kiør. I Varanger lignis skatten oc om somern oppeberes den i fisk af huer fuldskattmand = 120 smaa fisk. Fra Varanger til Neiden. Som er ryske finner, er en dags kiør, der lignis skatten, som om somern derefter oppebergis udi fisk af huer fuldskattmand 3 voger, oc af huer halfskattmand 1 ½ vog. Naar fogden kommer til Neiden, gifuer alle byfolchene ham til sammen 1 rdr, derimot skienchis de med 1 á 2 kander brendevin af det gl. Maal oc 2de kander øll." (300-301) "Og naar skatterne om somern oppeberges, gives fogden en half vog fisk af huer find som gifuer skatt, og hand derimod giver dem tu kander brendevin, 4 kander øll og 4 brød." (301)

Fra Neiden til pasvig er en dags kiør, der forholdes ligeleedes med skatterne oc med fogden som i Neiden. Fra Pasvid til Peisen er en dags kiør, der lignis og skatten, hver fuldskattmand for 3 voger fisk, som vndertiden ydes om sommeren i Vaarøe, men i min tid haver de den betalt den anden vinter derefter, med halfanden rixdr i penge huer fuldskattmand." "Fra Peisen til Bomeni iligemaade en dags kiør, huilche folk ere privilegerede under munkene, der gives fogden 20 copech i skienk, som er 40 s danske, og hand gifuer dem igjen en half kande brendevin." "Fra Malmis til Nøtiager er 1 ½ dags kiør,..." "Vdi Nøtiager gifuer byfolchene vndertiden en half timmer graaverchskind, og en deel aar intet, derimod skienchis de med en half kande brendevin." Fra Nøtiager til Syndergiel en dag kiør, her gifuer de fogden en half timmer graavek, og hand giver dennem en half kande brendevin." "Fra Nøttigager og til Indeager er 2de dags kiør, huor de svenske grentzer begynder." "Der lignis skatten og oppeberges af huer fuldskattmand 1 rixdr. Udi penger, graaverch eller piedsker." "Fra Indeager til Aritzby er 2 á 3 dags kiør, der oppeberges sketterne saasom i Indeager,..." (301)

"Fra Tanens bye til Vehranger en dags kiør, i Vehranger giver lehnsmanden intet, hverchen vinter eller sommer til fogden, ey heller finnerne noget om vinteren. Men om sommeren giver de som andre søefinner. (302)

”Angaaende først den allernaadte paabudene skatt der i landet, som finerne alleene siden octroyen har udgivet, ...at samtlige finnerne baade udi Vest og Øst Findmarken aarligen udi fuldskatt betaler 2 rdr. Af huer mand, som enten med rede penge eller med fisk oc andre vahre til fogden vorder leveret, vndtagen alleene finnerne i Vehranger, som i detz sted aarligen udi fuld skatt erlegger it stort hundredetal fisk,..hvilchet ihvorvel det nesten skal bedrage sig, i voger beregnet, til ligesaa meget, som de øfrige finner betaler,...” (316)

”Og som de finner, som regnis at vere vnder dend rydske jurisdiction og tilforne haver erlagt deris allerunderd. Contribution, ingen vden de som boer vdi de 3de byer ved Østerhavet, nemlig Neiden, Pasvig oc Peisen den udi nogle mange aar haver udgiven,...” (317)

Tlhører kong Christian 4 ”... Nordfieldene som er part af Lapland med efterfølgende skattebyer, Søndergiel, Nøttigager, Aschild, Iuristraa, Perisieur, Loieur, Norgis, Trinnes, Cordiut, Mannemes, Malmis, Peisen, Pasvig og Neiden immediat\e til Norgis rige, hvilche byers indvaannere da i nogle aar formedelst lehsmenderne paa Vaardehuus deris v-flid og v-agtsomhed hafde givet skatt til grottførsten af Moschou.” (317)

”Og haver de rydske de tider, imod ald rett ey alleeniste oppebaaret skatten af finnerne paa Nordfieldet i bemelte byer, mens endogsaa med gevalt tvongen søefinnerne fra Veranger til Melanger dend til denem at udgive.” (317)

Etter fredsforhandlinger i 1613 med kong Karl den 9. av Sverige oppga Sverige alle rettigheter som de hadde hatt i Norge, ”...i Nordlandene oc Vaardehuus lehen fra Tysfiorden til Veranger af søelapperne..., samt ald den rettighed, som Sveriges crone i forne tractu i Vaardehuus lehen indtil Veranger af rydsen ved forbeme contract hafde faad,...” (318)

”Og er der saa siden den tid [1614] ey nogen skatt paa Nordfieldet i ovenbemeelte finnebyer forne Østerhafs finnebyer alleene vndertagen, bleven oppebaaret.” (319)

”Finnerne i Pasvik og Neiden hadde siden oktroiien handlet med kjøbmennene efter den gamle ordning uten å nyte godt av taksten, og de trafikerende hadde undslått sig for å utrede tiende av denne handelsomsetning.” (red.komm:322)

Fogd Knag: Øst-Finmarkens Beskrivelse. (Knag 1938b)

Tema

Beskrivelse av Varanger- og Tanafjords omgivelser, samt Kjøllefjord.

Beskrivelse av landskap, navn på steder, bosetning, naturressurser

Lokale sagn

Historiske og sosiale omstendigheter

Beskrivelsen er forfattet i årene nærmest omkring 1690, den er altså litt eldre enn de to jordebøker.

Teksten er muligens bare et bruddstykke av en større Finnmarksbeskrivelse. En del av materialet som den er bygget over finnes i Finnmarks Justisprotokoll nr. 17 (1685-88) som ble ført av Fogd Knag fra 22/8 1685 til 6/9 1687.

Bosetningsmønstre

Finnene samles ved den nye Kongsgammen (1/4 mils VNV for Vesterbotn) to ganger om året, ved Allehelgens tid og Kyndelsmesse tid når presten kommer for å holde gudstjeneste, samt ved hellige 3 kongers tider når fogden og sorenskriveren kommer for å holde ting. (50) Fra denne kongsgammen til østerbotn (østre delen av indre Varangerfjord) hvor den gamle kongsgammen sto i NV /feil retningsang./ er 1/8 mil. Her bor det en hel del av de samme finner som har deres høstsete der til allehelgens tider og som roer der en stund om sommeren. (50) "Fra Ø. Botten i S.V. ligger Karlebugten, der boer finner vinter og somer, og der haver deris roer efter fisk,..." (50) "Fra Karlebugten til Weiness V.S.V ¼ mil, roer finner om someren, er goed lænding, ingen skoug eller græss, Mit i fiorden mellom begge land ligger Skiaaholmen, der haver en deel finner sine boder paa, og idi feide tid haver finnerne søgt did, og der haft deris tilhold oc boliger." (50)

"Fra Skiaaholmen i N.V. et lidet støche ligger Morianholmen, der haver finnerne i gl. Tideer grafvet deris lig need,..." (51) "Fra Veiness skiær en fiord ind kaldis Veinessbotnen i S.S.V. Der boer finner inde om vinteren. (51) "Fra botnen til lille Veiness langs landet 1/8 mil i S. roer finner om someren oc høsten;...(51) "Fra lille Veines til Kochness langs landet i S. ¼ mil der roer finner vinter og somer." (51) "Imellom lille Veiness oc Kochness et bøsseskud fra landet ligger Reveholmen, eller Petter Mannask holmen, paa huilchen holme finnerne roer om høsten,..." (51) "Fra Kochness til indre Latnæringen S.S.V. knap 1/8 mil der roer finner om someren,..." (51) "Fra Indre Latnæringen til Ytre Latnæringen er 4 à 6 muskvæt-skud, roer oc saa finner om someren oc høsten." (51) "Fra bugøen skiær en fiord ind, kaldis Bugøefior. I S.S.V. paa V. side af fiorden 1 mil ind, er et sted kaldis Øegaarden, kand boe folch, har boed finner før, som før u-fred har fløt der hen fra Vehranger,..." (51)

Bugøefiord: "Her endis de norske lande som er paa dend V. side, oc i søer fra Vassøen, same vestre side kaldis Rabtesiden." (52) "Fra holmerne til Kiøe i S.O. er en goed fiering veig, der roer og boer Neidens finner om someren, huilche finner skatter til hans Ko. Ma. af Danmarch, oc grotførsten i Moskov, huilche oc haver dend rydske religion." (52) "Fra Meisk som før er omtalt oc ud paa den 2den side til Næssebye ¼ mil, i N.V., eller oc fra V. boten til Næssebye ¼ mil, der boer af Vehranger finner om someren og roer der." (52) "Imellom Meisk oc Næssebye ligger Sandhouerne huor finnerne boer om vinteren,..." (52) "Fra Næssebye til Bergebye i N.V. er 1/8 mil, der boer oc finner som roer der somer oc vaar,..." (52) "Fra Bergbye til Mortensnæss huorpaa staar en vahre til mileskiffte, udi N.N.V. ¼ mil, boer oc finner oc roer om someren,..." (52)

"Udi Klubbeviden boer finner vinter oc somer. Fra Klubben til Finnenæss i N.N.V. 1/8 mil, der roer finner om someren, oc udi Augustj maanet yder der sin 10de oc rettighed, der staar oc en Kongsgame,..." (53) "Fra Andersbye til Laxe bunæss 1/4 mil, der roer finner om someren." (53)

Skatøret: "Same sted hafuer verit en grafsted for finnerne i gl. Dage, da de boede paa dend grønne slette pladz ved Skatøret,..." (54) "Ovenfor Skatøret i fieldet ¼-1/2 à mil veigs boer finner, som kaldis nordmandzfinder, som giver rettighede lige som nordmend, formedelst de vochter nordmends reensdyr,..." (54)

"I Nafueren har roed finner tilforne, huor der nu gierne vil boe nordmend,..." (54) "Fra Nafueren til Thybye er nogle muskvetskud, der roer finner ald someren,..." (54)

"Imellom Nafueren oc Tybye ligger et næs heedis Grundeness huor der har boed finner i forige tider. Fra Indre Tybye et par muskvetskud er Ytre Tybye, roer oc finner om someren, oc huor finnerne roer om someren eller høsten, haver de paa huer sted gamer oc hytter staaende, huor de fløter fra oc til oc bliver paa dend sted en stund lang som de best kand faa deris næring." (54-55)

"Fra Ytre Tybye til Indre Saltiern langs landet ¼ mil, der roer oc finner ald someren,..." (55) "Fra Indre Salt Jern til Ytre Salt Jern et lidet støche, der roer oc finner om sommeren." (55) "Fra Krampeness til Skalleness ½ mil i Ø., der roer finner om someren,..." (55) "Et lidet støche indenfor Skalleness, er et sted paa landet kaldis Finneroer, har roed finner før,..." (55)

"Fra Grundeness i O. er en liden vig over, kaldis Krampevigen, huor der har roed altid finner tilforne." (56) "Fra Krampeness til Indre Kiberg i o: 1/8 mil, der har roed finner tilforne." (56)

"Paa Suartness har tilforne boed finner." (57)

"Af same finner boer endnu i Indiager oc skatter til 3de potentater,..." (56)

"Fra Baadskiellen ind til Tanens elf skier fiorden i S. Fra Baadzkielen til Bachejielen ½ mil i S. roer hiemlandzfarer oc Tane finner." (62)

"Fra Koussvig til Trollefiorden ½ mil, er goed skibshavn baade om vinter oc somer, har boed finner tilforne,..."

(63) "Fra Kifiorden til Somersæde huor finner boer oc roer om someren oc høst, er ½ mil en fiord ind,..." (63)

"Fra V. botnen huor finnerne boer, til Langefiorden 1 mil i S.V. der boer nordmend." (63) Botnen av Langefiorden: "Der inde boed tilforne finner oc nordmend,..." (63)

"Fra Eidet til Kobbevigene 1/8 mil, huor roer finner." (64) "Fra Skarfuefiordness til Dyrfiordness ½ mil, skier en fiord ind i W 3/8 mil, der roer finner." (64)

Økonomi

Jacobself: "Noget høit oppe i elfuen ere store høller huor laxen tilholder udi, oc fangis af finnerne, som iche giver ringeste afgift eller rettighed derfor,..." (53)

"Fra Throllefiorden til Stangeness 1 mil, huor laxeskibet aarlig ligger oc indskiber laxen fra Tanne elf, er en aaben reed." (63)

Skattlegging

I Varanger bor ca. 100 finner som skatter til kongen av Danmark. (49)

Niels Knag. Matricul oc Beschrifvelse ofuer Findmarchen for Anno 1694. (Knag 1938a)

Tema:

Matrikel og beskrivelse over Finnmark.

Beskrivelse av Finnmarks geografi (øyer, elver, skog), stedsnavn, befolkning: navn og beskatting. Naturressurser. Husdyrhold.

Lokalopplysninger inndelt etter sogn og dernest etter tingsteder.

Historiske og sosiale omstendigheter

Handskriften tilhører ikke fogd Niels Knag personlig, men teksten er skrevet i 1. person entall

Dataene er samlet inn under reiser: fra Loppa til Varanger.

Bosetningsmønstre

"Wehranger Finner boer paa adskillige steder saaledis, om vinteren boer de i deris winter Gammer inde i Fiorde-baatnen, oc 1 mil wegs Langs fiorden ud paa huer side, eendeel nær Søen, oc nogle ½ mil oppe i Landet, oc naar øfrigheden Kunde Komme til Kongsgamen uden forbud oc warsel for sig. Kand Finnerne daog Samles ved 100 mand, paa 5 a 6 timers tid. om Foraaredt er de paa deris Fiskesteder, Langs Stranden ud, alt til Echerøe, huor de Fløtter til oc fra, oc indtil Bugøe paa den anden Side Fiorden Lige over fra Wasøe, Fiorden ud 3 mile. Men om Høsten Fløtter de til deris Høstsæde ved Søen i Wehranger Fiord, Paa alle disse steder haver de gammer opbygget for dem, huor de boer udj, det er meget schichelige Folck, oc heel goed giørendes". (22-23)

"Alle Finner, av de ØsterHafske paa de Rydske grentzer, oc FieldFinnerne paa de Suensche grentzer, sambler dem i deris Byer til Jule afften, huor de forwenter Foegderne, oc bliver der til Kyndelsmysse, den øfrige tid av aaredt boer de paa Fieldene adspreede, at den ene fast icke wed huor den anden er." (29)

Manntallet inndelt etter Nordmend, Søefinner, ØsterHafs Rytsche finner (Neiden bye 17 Mand, Pasuig Bye 23 Mand, Peisen Bye 16 Mnad = 56 Mand) og Suensche field Finner. (31)

Økonomi

Alta: fangst av kobber og oter i endel fjorder i tiden fra vår frues tid på Mickaeli om høsten leies bort til finnene mot årlig avgift på 15 oterskinn.

Hvalfangst i Varangerfjorden om høsten ved allehelgenstider og om vinteren. Det faas 5-6 til 8-10 dyr. Kjøttet spises til dels ferskt, til dels saltet det og selges til nordmennene og andre finner. Utbyttet deles mellom finnene i Varanger slik at fullskattmann får full lodd, halvskattmann halv lodd, og den som ikke betaler skatt får ingen lodd. Den samme fordeling gjelder ved jakt. (s. 23)

Endel av Altens Finner har reinsdyr, men ikke alle, men alle har fe og får – noen 5-6 kyr og 20-30 får.

Finnene har sine reinsdyr på øyer.

"6 à 8te Wehranger Finner boer paa Fieldene imellem Finneenes oc Komag, som wogter bøndernis oc betienteernis Reen,..." (s.22)

"Wehranger Finner holder oc Kiør, huer 1. 2 a 3, oc nogle Faar, oc en temmelig deel Reensdyr, oc holdes der aarlig markedt effter Kongl. Allernaad.te Befahl, av den 11 Augustj 1688. Samme market scheer, den 23 Januarj, dertil Kommer Kiøbmend oc Bønder fra Wasøe, Kiberg oc Wardøe tingsteder, samt øfrigheden, oc Kommer da Foegden tilbake fra Malmis, oc holdes der da ting oc Ret, om fornøedenhed det udfoerdrer, saa Predicher oc Presten de tider i en Gamme, som Kaldes Kongs-Gamen, did Kommer oc Finnerne av Wehranger, oc eendeel Finner af Tannen oc Laxefiord, oc Suenshegrentze finner av arritzbye, oc andre Byer, RysseFinner av Neiden oc Pasuig, Rysser fra Cola Stad, som er Malmis, oc en temmelig deel Kiøbmend fra Torna Stad i Suerig, med nogle Hundrede Reen de self Kiører med, oc fører deris Kiøbmandschab til oc fra." (s. 22)

"Finnerne i Tannen, Finnene i Arritzbye, Iuxbye oc Indiager, er de der aarlig Stenger Elfuen, saa oc nogle av Wehranger Finner. De Finner i Tannen haver Reensdyr, oc nogle av dem 1 a 2 Kiør oc faae Faar, de boer ej ved Tanne Elf, men i een Fiord østen for, som er Een Miil fra Tanen." (s.14) (Tanaelva)

Skattelegging

"Wehranger Finner. Schatten av den: betalles effter deris Ældgammel schate-Friheeds-breve, av Cronborg den 22de April 1617, oc av Friderichsborg den 13 Junj 1647. Een fuld schatmand, 120 tal fisk, som bereignes for 3 voger." (s. 17)

"...,Amtmanden nøed oc av Wehranger Finner om Høsten naar de Leverede deris Schat, Leeding, oc tiende i Wardøe, i Schatskienck aarlig 15 voder Fisk, huor imoed hand gav dem 1 Tde øl, oc 2 tder Kafringer, Hand reiste oc med Presten i Wardøe til Wehranger Finner, alle Helgens-tider om Høsten; de Presten Predichede der, oc Øfrigheden holt ting med Finnerne,..."

"Wehranger Finner, gaf oc til Amtmanden alle Helgens tider 9 levende Reensdyr aarlig, for Reengaardene, som Finnerne fick Lof at holde ofuer Fieldet imellem Wehranger Fiord oc Tannens Elf, oc ved Persfiorden, Huilcke gaarde haver verit som et gierde ofuer Fieldet med Leed paa, oc i Leederne haver vaaret grafuer, som de vilde dyr Løb need udj, huilche graver vare som stoere Ulfuestuer, men nu holder de Reengarderne ej Lenger ved Lige." (s. 21)

"Til Wardøe, maate aarlig Reise de Rydske-østerHafsfinner, af Neiden, Pasuig oc Peisen, med deris Nordskeschat, som er 3 voger-fisk av huer mand, da de gaf Foegden i Schatschienck, huer Find af Neiden oc Pasuig ½ vog fisk, oc de av Peisen, gaf nogle tal Fisk til Foegden, som dog ej opløeb imoed det av de andre 2de byer; oc burdte samme Finner endnu her effter aarlig føere deris Skatt til Wardøe, for at erkiende Kongen av Dannemarcks Ret oc Høihed, oc derved vide, at de ere pligtige, at føere ham sin schatt til, oc søege Hans befahlingsmand." (s. 21)

"Een Dags Kiøren fra Wehranger er Neiden-Finne bye, til Fields, der boer Rydsche finner oc Schater til Norge, effter Æld-gammel sædvane saaleedis." (s. 24) Neiden: "Neidens Rydsche finner A 1598 den 1 aug. e3r amtmanden befalet, at schatten schal oppeberges som av alders tid, oc haver de østen HafsFinner, Neiden, Pasuig oc Peisen, som et Lem av Nordfieldet stetze Schatet, en Fuldschatmand 3 voger Fisk." (s. 24)

Neiden, Pasvik og Peisen: "j disse 3de Byer, boer Rydske-Finner, som haver deris Rydske Øfrighed, oc Rydske Prester, oc er i huer Bye Een Kierke, fra Peisen Kiøres til Bomeni en deg; der betaller de nu ingen Schatt til Norge, de schiencker Foegden 40 Copecher." (s. 25)

Fogd Knag: JOERDE-BOEG OG MANDTAL ofuer Nordmend og Finner udj Ost og – West Findmarchen Saa og Paa grentze Finnerne for Anno 1694. (knag 1938c)

Tema

Jordebok og manntall over nordmenn og finner. Geografiske opplysninger. Opplysninger om bosetning. Naturressurser. Lokale-historiske opplysninger/sagn.

Handskrift. Inndeling etter tingsted. Også kapitler henholdsvis om finner og nordmenn, samt om Grentze Finner.

Historiske og sosiale omstendigheter

Navnelistene er de samme som i Knags matrikkel, men med avvikende bokstaver og i annen rekkefølge. Samme jordebok finnes i annen håndskrevet versjon som er noen år yngre men som ikke er en kopi av denne.

Bosetningsmønstre

"Vehranger er 3 Miil Jnden for Wasøe i Wester, disse finner boer Jnde i fiorden, og en Miil oppe i landet, og langs fiorden ud 2 Mil paa den Søndre Side som er Ryssesiden, og 2 Mil paa den Nordre side, som er ut til Wasøe, og sier fiorden ind i Vester; der er ichun en goed Miil fra fioer botnen til tannebay Elf; Jnde i fiorden paa den Nordre Side er en høi Klippe heder Meisk, der staar en høi sten som finnerne i forige tider har holt for deris gud og ofret Reens dyr till,..." (s.34) "...; bemte Vehranger finner tilholder mesten deel af dem om Sommeren i deris fiske gammer, huor de Roer /ibid: boer/ imedens fiskeriet Varer, fløtter der fra til deris høst Sæde /ibid: Ved Søen i Vehranger/, og om Vinteren til deris Vinter sæde; /ibid: længere op, hvor skoug./ (s. 34) "*Bugøe*, Er en Miil i Sønder fra Vasøe ofuer fiorden som skier ind i Vehranger, og er 3 Mille uden for Vehranger paa Raftesiden paa finsk, som ellers af Nordmend Kaldes Rysse siden af fiorden, og boer Neide Finnerne om sommeren noget lengre ind i same fiord,..." (s. 34)

"Fiorden øst ofuer fra Wasøe er 1 Miil, langt inde i de tver fiorder er Neide Elf, og fisker Neide Finnerne inde i de fiorder 2 Mil fra Wasøe om foraaret. Men om Vinteren Samblis de paa fieldet liige ost op en dags Kiøren fra Søen i en by heder Neiden," (s. 35) "Langs Stranden til Echerøe er bebygget af finne gammer som Vehranger Finner holder i om sommeren," (s. 35)

"*Komag*, Her Ved er en god laxe Elf, er 3 Mil uden for Wasøe, lige ofuer fiorden i øster /UB 111 kv: i sør/ boer Pasvig Finner om Sommeren, huilche fanger skøn lax i den Elf inde i fjorden som rinder need fra Jndiager Vand;..." (s. 36) "Østen for /ibidem: J Sud Ost fra/ Kiberg 4 à 5 Mile ligger Munche fiorden, der inde er Peisenske Closter, Men Peisens Finner boer 1 Mil østen for, Ved et Sted heder *Kalsgamen*, der fra er ichun et lidet Eid nogle bøsse skud til *Kiørvaag*;..." (s. 36) "Kalsgamen har sit Nafn af et høit sted Kaldes Kals Tuen, som sees ofuer havet baade fra Waardøe og fra Kiberg, om Sommeren Kalder mand de peisens Finner Kalsgam finner, effterdj de Roer Ved Kals tuen, og om Vinteren fløtter de til fields og Sambler dem i Peisens bye, en half dags Kiør fra Peisenske Closter; da de Kaldes Peisens finner,..." (s. 36)

"Alle Finnerne på Rytske og Svenske grentzer Sambles udj deris byer til Jule aften, og bliver der samen til Kyndelsmisse, for at tage imod Fogderne, og af legge der deris Rettighed, og betiennes med prester, des Jmedens bor de på fielderne og Ved de ferske Vande, at den ene Veed fast iche huor den andre er, undtagen i Koutken." (s. 48)

Økonomi

"En fierding op fra Stangenes i Elfuen, ligger en holme heder Guldholmen, der har Kiøbmanden sine Kiøbmandz huuse, til huilchet Sted finnerne fører deris lax, og maa om høsten ligge effter i de huuser, Salt og tønder i fald skibet ei Kom betidz, at Finnerne da Kunde aabne huuset, og Conservere den lax de fangede indtil skibet Komb; J tannebay Elf Fisker tanne finner, en deel Vehranger finner, Arritzbye finner, juxbye finner, og en deel fra Jndiager,..." (s. 38)

"udj altens Elf fisker en deel altens finner, nogle finner af Korsnes, en deel Normend, saa og finner fra Koutken og fra adevehr, altens Finner skatter som andre Siøe finner," (s.45)

"...;Ved aarøe er skibs hafn, saa og Ved Talvig, og ligger laxeskibet som indtager laxen, Ved Eggeskal bye, huor fra en fiering Veigs til Kiøbmandens pachboed og Salt huus oppe Ved Elven paa høire haand Naar Mand farer op, og som de der Kiøber laxen i altens og Tannebay Elfuer maa betalle til Kongen for den frihed aarlig 200 Rdr. In Specie, foruden tienden, saa Kand altens Elf ichun Regnes for 1/3 deel imod Tannebay Elf." (s. 46)

Skattlegging

Varanger: "Huer fuld skat find betaller 120 tal Smaa fiske i skatt, som Regnis for 3 Voger, og i fuld leeding 1 Vog 18 merker fisk, og half Sakmand betaller halft der imot." (s. 33)

Tanne Finner: "Huer fuld skatmand betaller 2 Rdr, og 1 Vog 18 merker fisk i leeding, og half skatmand halft der imod;" (s. 37)

Laxe fiør Finner: "Disse finner gifuer i fuldskat 2 Rdr, J fuld leeding 1 vog 18 merker fisk, og halfskatmand halft der imod;" (s. 39)

Porsanger Finner: "Disse finner betaller i fuld skatt 2 Rdr., i fuld leding 1 Vog 18 merker fisk, og half skat mand halft der imod;" (s. 41)

"Neiden eller Neidenske, Skatter til Norge og Rytzerne, er Rytzke finner, i denne bye er En Rysk Kirche, er en dags Kiør fra Wehranger, er en dags Kiør til Søen;..." (s. 46)

"Pasvig, eller pasreca, Er Rytzke finner, som skatter til Norge og Rytzerne, i denne bye er En Rysk Kirche, En dags Kiør fra Neiden, er og en dags Kiør til søen;..." (s. 47)

"Peisen. Eller peisenske, Er Rytzke Finner, som Skatter til Norge og Rytzerne, i denne bye er En Rysk Kirche, En dags Kiør fra pasvik, Men ½ dags Kiør til til peisenske Closter i Munchefiorden;..." (s. 47)

"Finnerne i disse 3de byer burde føre deris skatter til Waardøe som til forne, Nemblig, huer fuld skatmand 3 Voger fisk, som er deris Norske skatt, og half skattmand halft der imod;" (s. 47)

"Indiager, Er paa de Svenske grentzer som skatter til Norge, Sverrig, og Rytzerne, og haver Svensken Jurisdictionen, Er en dags goed Kiør til Neiden, og er 2 dags Kiør til Arritsbye;..." ";...af denne bye, som og af alle de andre Svenske grentze finner betalles i fuld Norsk Skat en Rdr. Og half skat Mand halft der imod, Men Svensken tager mere baade af denne bye og af de andre Grentze byer; og tager Rytzerne af denne bye 40 Rdr. Og 2 bæver skind." (s. 47)

Om Peisens finner: "...hulche altid da bergensborgere self boede i Waardøe, Vare af Kongen Priviligerede under Waardøe handel, som de flensborgere Ved Slette Fiskeries tider hafuer faaed dem fra , til at handle med dem, da ingen af de bergenske folch Ville bekoste at Reise til dem at accordere om deris fisk;" (s. 36)

Johannes Lilienskiold: Speculum Boreale [1698]

Tema

Kap. 1 - Øst-Finnmark: stedsnavn, avstander, fiskevær, naturressurser, befolkning. Historiske opplysninger.

Kap. 5 - Grensen mot Ryssland – landrettigheter, historiske traktater, skatterettigheter, russiske overgrep

Kap. 3 – Nordfjell-Skatten. Korrespondanse mellom norske og russiske myndigheter om retten til å innhente skatt i nordområdene. Reisen til Malmis

Kap. 4 – Populasjon, kongelige forordninger for befolkning av Finnmark, tabeller over befolkningen av nordmenn og finner i Øst- og Vest.Finnmark

Kap. 5 – innbyggernes tilstand, føde og klær. Nordmenns og finners kosthold. Menn og kvinners klesdrakt.

Kap. 6 – innbyggernes tilhold og boliger. Finneses gammer og telt, bosetningsmønster. Nordmennenes boliger

Kap. 7 – innbyggernes seder og natur, fiskeri, kongelige oppfordringer til nordmennene om å følge finneses eksempel og være flittige. Finneses flid og selvforsyning.

Kap. 8 – innbyggernes humør, språk og egenskaper

Kap. 9 – om innbyggernes gamle hedenskap og ugudelighet, galskap og vantro. Finnekunsten, offeringer, gravskikk. Kristendommens innførelse. Beskrivelse av runebommen.

Kap. 1 – Trafikken på Finnmarken. Den utenlandske farten nord om Bergen forbyes år 1562. Bergenserne fikk først privilegier for å handle med nordlandene i 1384.

Kap. 2 – Trondheims privilegier

Kap. 3 – Nordlands frihet. Svenske-handel fra Torna forbyes 1629. Russe-handel

Historiske og sosiale omstendigheter

Lilienskiold var amtmann i Finnmark fra 1684-1701. Han bodde i Vadsø hvor han på andre halvdel av 1690-tallet utformet største parten av sine to verk om Finnmark.

Bosetningsmønstre

"Den store som høytbiergedede Skogerøn situert mellem Bøg oc Kiø-Fiordens indløb, nøttis aff de Neidens-Finner til deris Reensdyrs føde." (1:84) "Kiø, huor de Finner af Neiden ved fiskeriets tid haffver deris tilhold, ligger yderst udj Kiøfiordens aabning,..." (1:84) "Endelig seis udj Varanger-botten den lille Skiaholmmen, huor de Finner sammestæds haffver deris Madhuuser bestaaendis. Oc haffuer der voren deeris rendezvous mangan død uden videre Ceremoni at nedputte, som end flere schulle effterfølge, om betimeligere opsigt ey haffdis." (1:84)

"...Closterfiorden, som affløber udj syd-ost, huor en Ryssse Kircke sees oc Finnesædet er, thj udj denne elff fanger de Pasvigske Finner deris lax." (1:86)

"Omkring Waranger-botten, som udj 2de deele affløber, tilholder Siøfinnerne aff samme naffn. Op ad Vester-Elfuen ved en halff Mils beregning fra Kongsgamen holdis det aarlige WinterMarched,..." (1:87) "Ud efter den anden side af Waranger-fioden Mødis først Finnernis vintersæde ved Sandhougene, Nesby, Bergeby oc Klubben;..." (1:87)

"Tiby it lidet fiskevær der aff Normænd besiddis, huor oc Finnerne søger deris Ro-stæder, som oc udj Saltjern næst uden for liggendis." (1:88) "Udenfiords paa Scalnæs-odden hafver deels Finner som Normænd nu mere deris bopæll udsøgt, baade til fiskeriets fremgang, som at Weyde der ved stædet for dennem ey mindre saffnis." (1:88)

"Udj Tanebotten tilholder Nere Tanens Finner, mens paa Eidet selff er nu mere Kiøbmandens voninger oprættet." (1:93)

Befolkning i Øst-Finnmark: 197 nordmenn, 233 finner (dvs. skattemenn) (1:93)

"Til Fields op imod de Lappiske-grændzer, er landet skoffved oc haffver effterskreffne fieldbyer, saasom Aritzby. Iuxby. Indiager med flere Rysse-Finne Byer aff Neiden. Pasvig oc Peisen, som aff Fogden aarlig besøgis til skattens oppebørsell." (1:93)

"...Østenhaf-Siden, (som ved tidens udløb oc RysseFinnens dis jeffnligere brug nu mere Rysse-Sidens benæffning haffver opnaaed)..." (5:94)

"Malmis til Malapogost. [Maselgskij pogost el. Maselga nær innsjøen Kolosero] Som er en Finneby, huor der ongefær boer ved 20 Finner udj gammer effter den maade som de udj Pasvig. De føder seg om Vinteren af Skoffven, mens om Sommeren søger de Laxefangsten udj Kola-Elf ved Malmis." (3:205)

"Huor 4, 5 à 6 parti-finner sammenholder, strax pladzen som een Finneby tituleris,..." (6:139)

"Wed sommeren søgis udroen till haffs ladendis deris stadige hytter øde ndtill at de imod høsten tilbage fløtter. De haffver deris sommer som Wintersæde, oc elsker separerede stæder udj fiordene fra Normendens tilhold êloignerit, som de ej gierne med omgaaes, deels for beqvæmmeligere ildebrand som fæmad, som oc formedelst deris veidefangst der høst oc vaar maa søgis, udj den stæd at Øerne ved haffsiden dis jeffnligere aff Nordmendene besiddis. (6:139)

"De Finner som vogter Reen enten for sig sielff, eller andre, som disligeste Fieldfinnernes Rætte art oc slægt, søger ieffnligst tilhold under Tield paa beleiligste stæder oc fielde effter Mossens frugtbarhed oc skiøtteriets beqvæmmelighed. De boer derhos mere adspredt fra hin anden udj field oc skoff effter en hvers behag, indtill at de igjen mod skatte-Tidens tilkomst til de deputerede samlingsplads oc fioldbyer sig maa forføye, huornæst deris ustadige sæde effterhigis med alerté. Saadan Finneart ytrer sig udj de aff Arisby, Iuxby, Indiager, Adever oc Kouteken, Peisen, Neiden, Pasvig oc dislige, hvis Tield opsættis aff stænger som med græner, Lærit eller Wandmel behængis." (6:140)

Utdrag fra Saxo's danmarkshistorie: "De finner som drar ned til sjøen for å fiske bytter lett de bosteder de engang måtte ha valgt sig, for så snart ved og trær rundt om er opbrukt til de daglige bål, flytter de annetstedshen, likesom de fleste av dem som om sommeren begir sig til fisket ved havkysten, om vinteren igjen søker til sydligere strøk." (6:142-143)

"Mand finder ellers paa samme Østenhafsside, som forðum haffver voren Eders Kongelig Mayts ArfueUndersotteris Rætte boligsæde oc næringspladzer, mens nu mere formedelst de Bergenskis skadelige forhold vanartet til dis offerflødigere vrimmel-laug oc tilløb aff Rysser, Finner oc Munche, som hærligheden dis graadigere nøtter,..." (1:84)

Økonomi

"Thj, de Finner aff Peisen, da de under Wardø-handell incorporeredis førde deris affvæll till Wardø selff. De finner aff pasvig afflegger fangsten ved skibets ankomst til Sandhafnen udj Pasvig. Mens de aff Neidens-fisk udskibis fra Wazø-haffn." (1:85)

om finnene: "Flittig tager hand vaarens tid udj agt, oc søger betids aff fjordene ud till sine Roestæder imod haffvet, ...Nøttig veed hand fiskeriet ved sit folche-hielp at fortsætte, saa hans qvinde oc børn ej derudj besparis,..." (7:145)

"De Østenhafs-Finner holder sig ved den Østre-Landstræchnings side oc strømme, oc drager offte for en kort tid it stort stycke fisk i land." (7:145)

Kongelig ordre om at Bergens-kjøpmenn måtte betale det de skylte til Pasvik-finnene for deres tørrfisk, laks og tran. (1:285,291)

1569 – Tillatelse for borgerne til å handle med russer og finner. (3:316)

Kongelig befaling av 1688: "Finnerne maa ey bringe deris Wildwahrer, schind oc andet til fields till Sverig oc Rysland oc andre fremmede at forhandle, mens bør det deris Udreedere, oc næst dennem andre landsens Jndbyggere først for billig pris tilbyde,..." (3:317)

"Ellers haffver Ryssen sin jæffnlige handel med Grændze-Finnerne til fields, aff huilche der opkiøbis fohrwærch, Reenshuder oc frossen Vandfische, som udj deris fastetid behøffvis – Med dislige Varer meere imod Wanmæl, Lærit, Saxer, synaaler, Øxer, Glæbzer, Brød, Salt, Gryn, Meel oc dislige fortuskis, item besydde handklæder, næsduger oc hofuedklæde for qvindfolckenis brug." (3:319)

"Finnens arbeide er at Koge, mens Akens derimod at sye oc bestiche klæder oc dislige huusens nødvendighed." (5:135)

"Finnens-Ake som derimod udroer tager hindis lod aff fangsten som effter baaden jefinis for hinde udj saa maade, at Finen (!) anammer (!) først fuld lod, hans qvinde halflod, oc endelig maa oc en half log for baaden tilsvaris." (7:145)

"De Finner af Tanen oc Arisby haffde endoc stor besværing siden offver de Bergens borgere, som vaare benaadet med Finnerne udj Elfuen at handle, endog at de Kiøbenhafns borgere nøttede sig Elfvernis brug oc Stængelse." (1:259)

Skattlegging

Vardø: "Aff forðum bleff justitien her exercit, som de Waranger-Finners contribution hid udført, saasom Amptmanden stedze vaar pligtig ved slottet at vere;..." (1:83)

"Den anden tour till Malmis oc derfra videre ind ad Rysland forefalder igiennem de Finne-byer Neiden, Pasvig, Peisen, Bomeni oc saa videre fort." (1:87)

Ryssefinnernes/Finnebyenes skattskyldighet: Neiden, Pasvik og Peisen. (5:94)

"Nord-Fieldskatten, som nu mere siden Siøschattens forbud [effterat det var forbudt russerne å opkreve sjøfinnskat i Finnmark og Troms], til egen oppebørsell affholdis, haffver aff forðum vorit svaret aff efftersatte Fieldbyer, nemblig effter antegnelser dat. 1 Aug: 1598, Syndergiold – Nøttiager – Perisaur – Loiaur – Nergis – Trinnis – Landrot – Manammis – oc Malmis, ihuorvel at Skattens andeel end forbeholdis aff effterskreffne 3de, som nærmeste Waranger-Fiorden ere situert, ...Byer udj benæffning aff Neiden - Pasvig – oc Peisen – som den fulde Skat med 3 woger fisch effter manden fornøyer,..." (3:183)

Reisen til Malmis (Murmansk) Fra Varanger til den første russe-finne-by Neiden, derfra til Pasvik, siden til Peisen. "Her endis nu de Finner som schatte till Danmarch oc Rysland tillige, oc begynner dermed Munche-Godzet som er fra Peisen til Bomeni..." (202) Derfra til Malmis, siden til den nærmeste finneby på Nordfjellet

som kalles Nøttiager, derfra til Søndeergield. Her ender Nordfjellet. Herfra kommer men over det store vann til Indiager, siden går veien til de andre Sør-fjellets byer på de svenske grensene. (3:202)

Forordning av 1698: "5. Almuen fritas (for tran- og multebærtende og) for tiende ev den tran og fisk som de trafik. Lar kjøpe i Neiden, Pasvik og Peisen. De trafik. Kan utenom oktroien drive handel med finnerne sammesteds og på de svenske grenser efter gammel sedvane." (1:298)

Thomas von Westen: Topographia Ecclesiastica. 2. DEL: FINMARCKIA. 1717 (Westen 1938a)

Tema

Prestegjeldene, kirkene, prestene, tall på nordmennesne familier, tall på finernes familier, finnefiordene og søefinnernes boliger, fieldfinernes tall, boliger vinter og sommer, avgussteder og avguder. osv. Nordskandinaviens historie, geografiske tabeller

Historiske og sosiale omstendigheter

Fremstillingen ble avsluttet året etter v. Westens første misjonsreise til Finnmark.
Basert på flere avskrifter datert 1717, fragmentariske kopier

Bosetningsmønstre

Vadsø-Gield: "...hertid er 100 Familier eller 500 Siæle, deres Boliger er ved Varangerfiord i Vesterbotten Vinter og Sommer mellem Bergby og Sandhousne, nogle faae er paa Raftesiden 1 ½ Miil fra Vesterbotten,..." (105) "Fieldfinners Tall er 16 Mænd, Om Vinteren paa Østre Side af BolmeVandet, mellem Neiden, Bolma og Varanger Marcket, halvanden dags Kiørsel fra Wadsøen, halv dags fra Botten. Om Sommeren flötter de need til Fiordbotnen, Mændene at fiske og Hustruerne at vogte Reinen hos Vand(!)." (105)

"Omgang udi Kyllefjords Gield, Finne Familier hertil er 24 eller 140 Mennisker. Ellers ere de fornemste af Varanger om Sommeren i Tana, ja meest alle Aresbymænd, og nogle af selv Indjager for Laxefiskeriets Skyld. Deres Boliger er ved Tanafiord: Vinter og Sommer ved Tanebay og Guldholmen." (106)

"Fieldfinernes Tall er 13 Familier, om Vinteren paa Vestre Siide BolmeVandet,..." 1/2 Miil fra Varangers Fieldfinner sidde de. Om Sommeren fiske de udi Tana, har Rein og Familie ved Leerpollen." (107) "Sverholt Kirke udj Kielvigs Gield 22 Finne Familier eller 120 Siæle. Deres Bolig er ved Laxefjord, paa begge Siider af Fiorden 1 4de Finnebyer, nemlig Libsby, Bondø, Korsnes, Veinæs." "Fieldfinner høre dertil 7 Familier. Om Vinteren ere de ovenfor Laxebotntn ved den elv Adam, om Sommeren langt need i Laxefiorden ved Torskefiorden." (107)

"Kielvigs Kirke udj Kielvigs Gield, her er 60 Finne Familier eller 350 Mennisker. Deres Bolig er ved Porsangerfiorden, den heele fiord omkring som er 9 Miile lang." "Fieldfinner hertil er 17 Familieer, ligger om Vinteren 2 dagers Reise fra Porsanger Botten, omkring Styrrens Skov og ved Natvandet eller Iijoure. Om Sommeren holde de til nær Kielvigen ved Smørfiorden, Kaafiorden og nogle ud paa Sverholts Næs." (107)

"Ingens Kirke udj Ingens Gield. Hertil er 7 Finne Familier eller 30 Mennisker. Ders Boepæl er ved Snefiorden og Refsbottens Nordre Siide, thi den Søndre hører Hammerfest til." "Flötter effter Haanden til Hvalsund og sætter sig der need for bedre Nærings Skyld." (108) "Hammerfest Kirke og Gield, hertil er 50 Finne Familier eller 220 Mennisker, de boe i Hvalsund og Reiperfiord og Refsbottens Søndre Side,..." "Fieldfinner ere hertil 6 Familier, holde til om Vinteren høyt op mellem Porsanger Botten ved Vuorjetudder, toe Dags Reise fra Hvalsund, om Sommeren 1 fjerding fra Sundet, eendeel ved Norklub, eendeel ved Sorklub." (108)

"Talvig Kirke udj Altens Gield, hertil ligge 72 FinneFamilier eller 400 Mennisker, en stor Ungdom. Disse boe i Altens Fiord, i de Bugter: Beckerfiord, Læresfiord, Skillefiord, Rognsund, Korsfiord, Langfiord og Altebotten, de fleeste omkring Egeskal og i Korsfiorden paa Korsnæs." "Hertil opholde sig 10 Familier Fieldfinner, afdeelt i toe Partier: 1) Korsnæs Fieldfinner, sidder om sommeren ½ Miil fra Søen, om Vinteren holder til oppe mod Aivar, 2 dags sterck Kiørsel fra Korsnæs, 2) Langfiords Finner, sidder om Sommeren ved Fiordbotnen, om Vinteren holder de til oppe mod Koudiken mod 3 Dags Reise." (108-109)

"Loppens Kirke og Gield, hertil 6 Finne Familier, ligge ved Bersfiorden 1 Miil fra Kirken, Frackfiorden ½ Miil, og Øxfiorden, som skiær langt ind, i inderste Botten 1 Mand 4 Miile fra Loppen." (109)

"341 Finne Familier i heele Finmarken med Fieldfinnerne, det er mod 1700 Siæle. Finne Familieerne ere 108 mindre end Normænds Familier. Alle Finmarkens Fiorder ere besadte med Finner, dog boe de gerne inderst i Fiordene og Nordmændene ved Fiordmundene." (109) "Alle Fieldfinners Tall er 69 Familier, om Vinteren høyt oppe til Fields, dog altid paa denne Siide Kiølen, om Sommeren ned i Fiordene." (109)

"Og paa mange Stæder har Finnerne saadan Combination med Nornændene, at de icke vel i toe Hiorder lader sig skille,..." (112)

Økonomi

Finnene var ikke i samme grad som den norske almue avhengig av fiskeriet. Deres ytelser til det offentlige og tjenestemennene var derfor en sikker inntekt. (red.komm:84)

"Kongen all: gav Gieldet sin Anpart af Tana Laxe-Tiende, især siden Hans Mt haver dog disforuden 200 Rdr. I Forpagtning hos de Bergenske fordj de maa opkiøbe af Finnerne den Lax der fiskes." (104)

Amund Helland: Finmarkens Amt II og III. (Helland 1906)

Tema

Bind III: Geografisk beskrivelse av herredene. Fjell, elver, daler, fjorder, øyer osv. Kommunikasjoner. Avstander. Geologiske forhold. Gårder. Jordsmonn, dyrkningsforhold og grøde. Husdyrhold. Skog, myr. Fiskeri. Bebyggelse. Nybyggere. Gårder, matrikelskyld. Folketelling, nasjonalitet. Oldfunn. Veier.

Bind II: Befolkning og historie. Antropologi, nasjonalitet, folketall, familier, hus, kjønn, helse, finnene, reindrift, grensereguleringer, sjøfinner, elvefinner og skoltefinner, karakter, kosthold, religion, overtro, sagn, kvænene, kommunikasjonsmidler, kommunal husholdning, forhistorie, sagn i den eldre historie, historie.

Bosetningsmønstre

"Landet paa sydsiden af Varangerfjorden eller Sydvaranger kaldtes i gamle dage *Raftesiden* (af raft, tømmerstok), fordi befolkningen paa de skogløse kyster omkring Vadsø herfra hentede ved og bygningstømmer." (3:465)

"...kaldes *Skoltefoss* efter den lille koloni af skoltefinner, der fra umindelige tider har havt sin boplads lige nedenfor den, og som ved grænsereguleringen af 1826 gik over til at blive norske undersaatte, men med bibehold af sin græsk-katholske tro." (3:469)

"Tidligere brugtes ikke gjærde om jorderne, og der var sommerpladse i de ytre fjorde, hvor finnerne laa med kreaturer for at spare hjemmejorden; i senere aar er disse pladse mere og mere optagne af fastboende folk, mest finner, men ogsaa af nordmænd." (3:485)

"Egentlig nomadiserende finner har ikke Sydvaranger. De som er der om vinteren, hører til og skatter til Polmak og Næsseby. Alle Sydvarangers finner er fastboende sjøfinner." (3:491) "De finner, som om sommeren er i Nordvaranger, Vardø og Næsseby herreder, kommer gjennom Varangergjærdet i oktober maaned. De hører hjemme i Næsseby, og kommer saa ind i Næsseby og Plomak herreder, sætter over Neiden og Munkefjorden til Sydvaranger. Saa beiter de helt op til Pasvikelvens øverste del." (3:491)

"Bebygning. Sydvarangers oprindelige befolkning er skoltefinnerne. Nordmændene og kvænerne er senere indvandrede. Skoltefinnerne blev omvendt til den græsk-katholske religion, og af dem bor der endel individer endnu i Neiden. Flere bor ved Boris Glab, vistnok paa Pasvikelvens vestside, men paa russisk territorium. Paa et kart i den geografiske opmaaling fra 1823 og 1825 opgives skoltefinnernes vinteropholdssteder saaledes: 2 ved Coalbmejavrr, 1 i Peisen (Petchenga), ved Botsjavrr og ved Vaggetem, de to sidste paa den russiske side; sommeropholdsstederne var Neiden, Boris Gleb, Jarfjord, Sandhavn, Jakobsvik, Nordmandssæde. Paa samme kart er ogsaa afsat de norske finners opholdssteder sommer og vinter i fællesdistriktet. Efter kartet var der norske finner om sommeren paa Renø i Bøkfjord, paa Buholmen i Korsfjord, paa fire steder paa Skogerøen og videre paa Bugøfjordens østside. Om vinteren var der finner ved Jarfjorden, paa Skogerø, i Kjøfjord ligeoverfor Skogerø og inderst i Bugøfjord." (3:500)

"Medens ved grænseopgjøret i 1826 pasvikfinnerne eller skolterne skulde blive russiske undersaatte, overgik neidenskolterne til norske, med bibehold af sin katholske religion. De har levet paa et stykke i et slags jordfællesskab. I det hele er der ikke mere end 13 individer." (3:502)

"**Rathke omtaler Neiden fra 1802**, da det endnu var russisk fællesdistrikt: "neiden havde udseende af en liden bondeby, med omtrent et halvt snes smaa tømmerhuse, som her stod nær hinanden. Disse beboes kun om vinteren, men er øde om sommeren, da beboerne flytter et par mil længere ud mod sjøkysten for at drive fiskeri og indsamle edderdun. Neiden havde en staroste eller ældste, omtrent som lensmand i Norge; hans hus var større og meget bekvemmere end de øvrige; hans pligter var at paase rets og ordens vedligeholdelse. Vaaningshuset bestod af en stue med ildsted i det ene hjørne og nær samme deres smule bohøve, især altid et vandkar; lige for døren var anbragt et helgenbillede eller noget, der betydede dette, og omkring de to vægge brede bænke, samt hos de formuende et glasvindu." (3:505)

"Af Sydvarangers tilstedeværende befolkning i 1900, ialt 1912, var 396 nordmænd, 698 finner, deraf 107 norsktalende, 818 kvæner, hvoraf 33 norsktalende." (3:510)

"**Efter opgaver i 1893 af den russiske prest Schtschekoldin og Klerck til rektor Quigstad** flytter skoltefinnerne saaledes: Naar isen om vaaren er borte fra Bøkfjorden, tiden er forskjellig efter isforholdene, reiser skolternes kvinder og børn, dels ogsaa mændene paa laksefiske ved kysten; de andre mænd reiser paa havfiske mellem Renøsund og Jarfjord, især paa Spikerholmen ved Kjelmø." "Laksefiske og havfisket slutter i sidste halvdel af juli. Nogle mænd fløter om sommeren ved, især fra midten af juli; veden sælges til nordmændene." "Naar seifisket begynder (det varer fra 1ste til slutningen af august maaned), reiser endel af mændene paa seidorg ved Skiddenskjær ved Holmengraafjord; de sælger seien til russerne i Vadsø mod mel." "I slutningen af juli og udover reparerer konerne garnene til indsjøfiske og mændene sine baade. De, som ikke

er ude paa fiske, opholder sig i denne tid ved Boris Gleb. I begyndelsen af september drager alle opover elven; 2 familier slaar sig ned ved Nedre Klostevatn (Klistervatn), 2 ved Holmfoss, 2 ved Maitokoski (Melkefossen) 1 ved øvre ende af Čoalbmejavrre, resten ved Vaggetem. Der holder konerne sig og driver fiskeri, indtil isen lægger sig paa vandet; senere fiskes med garn under isen. Mændene begynder fra midten af september at samle renerne. Fra Vaggetemøen flytter skolterne, naar isen er farbar, over til fastlandet. Kort før den russiske jul flytter skolterne til "Skoltemarked" ved Čoalbmejavrre." Indtil paaske, hvis den indtræffer sent, eller til midten af april bliver skolterne boende paa "Skoltemarkedet". Saa samles de ved Boris-Gleb en tid om vaaren (til midten av mai), før de drager paa fiske." (2:159-160)

"Skoltefinnernes vandringer her fra Boris-Gleb ligner de russiske finners, deres nærmeste frænders vandringer. Disse sidste følger om eftersommeren, naar laksefisket ved elve og fjorde er slut, med sine renhjorder til de fiskerige indsjøer i Kolahalvøens indre,...og her tilbringer de tiden fra høst til jul. Til den russiske jul samles alle familier til sine byer, hvor der findes kirker og tildels skoler. De større byer kan tælle op til 30 familier. Opholdet i disse byer varer til midten av april." (2:161)

"I midten av april er byene øde, alle flytter ud til sine fiskepladse. Hvert tredje aar bliver disse uddelt efter mængden af mennesker i familien." (2:162)

Boliger

"Deres hytter er simpelt indredede, smaa ca. 5 m. i firkant, byggede af tømmer og uden grundmur, heller ikke findes gulv i sommer- og høsthytterne. Døraabningen er saa lav, at man maa bøje sig for at komme ind. I et hjørne ved siden av døren findes peisen opmuret af flade stene og med en kort skorsten ragende op over det lave tag. Langs de 3 vægge løber brede briske, der tjener baade til soveplads om natten og til at sidde eller paa om dagen,..." (2:160)

I de russiske samenes vinterbyer: "Husene her er i almindelighed af tømmerstokke, oftest inddelt i 2 værelser, det ene med et ildsted i det ene hjørne." (2:161)

Økonomi

"*Neidenelv* har i den senere tid været bortforpagtet til englændere; tidligere dreves laksefisket i fællesskab af alle dalens beboere nedenfor Skoltefossen med stængsler og slæbenot, vistnok til stor skade for laksebestanden. Nu driver mændene laksefiske ude i fjorden og deltager forøvrigt i de almindelige fiskerier i Finmark." (3:479)

"Skolterne drev et betydeligt laksefiskeri i Skoltefoss; især i en meget dyp kulg under fossen kunde undertiden staa meget fisk." (3:480)

" I *Pasvikelven* fiskes laks næsten udelukkende paa den korte strækning af elven, hvor begge bredder tilhører Rusland." "Dette fisket var rigt, men drives dog ikke nu længer af skolterne selv, idet det længe har været bortforpagtet, i de senere aar til engelskmænd. Kort ovenfor Boris Gleb er Skoltefossen, og den standser laksen saa at laksefisket i Pasvikelven er saa godt som helt russisk." (3:480)

"For finnerne, saavel som for de to andre nationer, er fiskeri og jordbrug den vigtigste næringsvei." (3:491)

"Tamren holdes saavel af nordmænd og kvæner som af finner og er uundværlige, dels som trækdyr, dels som slagtedy. De fleste slagteren kjøbes hos enarefinnerne, de russiske skoltefinner og de norske flytfinner (varangerfinnerne), der tilbringer vinteren i Sydvaranger." (3:491)

"Om skoltefinnerne i fællesdistriktet skriver **Rathke i 1802**: "De havde kun faa rensdyr, enhver neppe et halvt snes eller nogle flere; disse brugtes til reisendes befordring, til tømmerkjørsel om vinteren og til at hjembringe skudte eller i snare fangne rensdyr. De anstiller nemlig i smaa selskaber, 10 til 20 sammen af det unge mandskab, jagt i foraarsmaanederne i de bekjendte Nordfjelde for dels at fange i snare, dels at skyde vilde rensdyr samt ræv, jerv og noget fuglevildt. De russiske sjøfinners eller fællesfinnernes husholdning har, som det synes, nogle fortrin for de norske sjøfinners, uagtet dee upaatvilelig bærer større byrder; de synes alligevel at være lykkelige og veltilfredse;..." (3:501)

"**Wahlenberg** ytrer i sin beskrivelse af Kemi lappmark i **1804** om Neiden, Pasvik og Peisen, at indbyggerne er russiske fiskerfinner som i sprog, klædedragt, religion m.m. meget ligner russiske bønder. De lever hovedsagelig af fiskeri i havet og meget faa af dem eier en ko. I Neiden er der 5 saadanne husholdninger: de laver ligesom enarefinnerne i tømrede gammer eller i smaa stuer. Der var ingen fjeldfinner, siger han; der boede en russisk kjøbmand i Pasvik." (3:502)

Skoltefinnerne ved Pasvikelven er elvefinner. Deress religiøse begreber fordrer mange fastedage og tillader dem ikke at spise meget kjød. De har faa rener og holder dem ikke saameget for faa kjød eller melk som for transportens skyld. Deres hovednæringsvei er laks- og ørretfiske i elven og lidt sjøfiske i fjorden på norsk grund. De er ogsaa jægere. Større kvæghold har de ikke. Hver familie holder nogle faa sauer, som de tager med paa sine flytninger; kjøer har de ikke. Skjønt skolterne ikke ernærer sig af renavl, men væsentligst ved fiskeri, er der hos dem meget der minder om flytfinnerne. Skjønt de paa en maade maa siges at være fastboende, har de

helt fra sjøen og indover landet visse stationer, hvor de holder sig med sine familier visse tider af aaret, alt eftersom fisket slaar til eller deres bedrift forøvrig kræver det." (2:157)

I det 14. århundre var handelen på Finnmarken overdratt Bergens borgere. Også englendere innfant seg i det 15. århundre for å handle. Kongebrevet av 11. April 1562, om Bergens enerett til handel for århundrer satte landsdelen tilbake. (2:685)

Finnmark under krigen 1807-1814. Vanskelig tid for Finnmarken. Pest, dyrtid og krig og engelskmennene blokkerte kystforbindelsen til Arkangelsk." (2:740)

Skattlegging

Sydvaranger herred: "Sydvaranger henregnes lige til 1826 til de saakaldte fællesdistrikter, hvis innvaanere skattede saavel til Rusland som til den norske krone." (3:465)

"Ligesom Norge betragtede Finnmarken som sit skatteland, saaledes betragtede Novgorod Savolotschie som sit. Savolotschies distrikter dannede under navnet voloster et slags skattepligtige bilande til Novgorod, hvis indbyggere derfor maatte betale de russiske storfyrster en skat, kaldet den petschorske." (2:686)

"I midten av det 13de aarhundrede regnede Novgorod ikke alene det nuværende Nordrusland i syd og øst for det hvite hav, men ogsaa en del af Finnmarken (altsaa af Norges rige i vidtløftig forstand) til sine provinser." (2:687)

Det Novgorodske fyrstedømme ble i året 1478 underlagt storfyrsten i Moskva. (2:693)

Russland overdro i 1595 ved den teusinske fred sin rett til å kreve skatt i Finnmark fra Varanger og vestover til Malangen til Sverige. (2:701)

"Helt til 1809 vedblev Rusland sammen med Sverige at oppebære skat fra større dele av Kemi Lappmark. De almindelige beskatningsomraader for dem var Kuusamo, Kuolajärvi, Kemikulä, Sompio eller Sodankylä." (2:726)

"Til Vardø maatte aarlig reise russiek østerhavs-finner af Neiden, Pasvig og Peisen med deres norske skat, som er 3 voger fisk af hver mand, da de gav fogden i skatsjænk hver fin af Neiden og Pasvig ½ vog fisk, og de af Peisen gav nogle tal fisk til fogden, som dog ei beløb sig til saa meget som af de andre 2 byer, og burde samme finner endnu herefter aarlig føre deres skat til Vardø for at erkjende kongen af Danmarks ret og høihed..." (2:729)

N.N. Volkov: The Russian Sami. Historical-Ethnographic Essays. (1996[1946])

Tema

Område bebodd av samene, befolkning, språk, fysisk antropologi, russisk litteratur om samene

Økonomiske aktiviteter, reindrift, fiske, jakt, husflid, transport

Materiell kultur og husflid, boliger, klær, mat, kunst.

Familiestruktur, folkløse, religion, etnisk identitet og opphav, samisk historie, samene i første halvdel av det 20. Århundre.

Historiske og sosiale omstendigheter

I tiden 1930-60 ble de russiske samene studert i detalj – etnografi, lingvistikk og folkløse. Men ikke alle forskere fikk tillatelse til å utgi sine verk, bl.a. Volkov. Volkov forsket hovedsakelig på folkene på Kola-halvøya. Organiserte flere ekspedisjoner, utstillinger og seminarer. Denne avhandlingen ble skrevet på den "sosialistiske" måten.

Doktorgradsavhandling, skrevet under Stalin-tida. Forfatteren senere arrestert for anti-sovjetisk aktivitet. Først utgitt etter forfatterens død.

Dataene er samlet inn gjennom studier av samenes økonomiske aktiviteter i de to tiårene som går forut for oktoberrevolusjonen 1917, samt reise til russisk lappland

Bosetningsmønstre

"The territory settled by the Russian Sami is formally known as the Murmansk region (former Kolskiy – earlier the Alexandrovskiy district of the Archangelsk region). I also covers the region called "*Russian Lapland*" or the Kola peninsula." (1)

"During January, February, and March, the Sami live in their winter settlements. Among their activities there are the carrier's trade, hunting, burbot ice-fishing in March. In March they begin preparing to move to the lake sites or salmon fishing grounds. ("*summer campsites*") – "*kisvoikh*". ..From the middle of April they carry the packing, the salt, the resin, the food supplies, and the fishing-tackle to the summer campsites. In the beginning of May, the long train of the *kerezhas* and sledges leaves the "*winter campsites*"...It is very important for the *raida* to get reach summer campsites before the ice breaks up on the rivers and lakes. At to the lake people settle one-two in each *vezha* at their fishing grounds. They wait for the ice to break up. They repair and paint the fishing tackle, tar the boats, and repair the summer houses. When the coasts, banks, and shores are free of ice the pike and perch start spawning. It happens around June 1-20. (37-38)

"In October, when the lake ice becomes strong, the Sami start ice-fishing." (40) "In November, near the summer campsites, people catch reindeer and move with their families to the winter campsites." (40) "By the beginning of the fishing season the Jokanga and Semiostrov Sami are moving to the summer campsites on the arctic coast. The first moved to the mouth of Jokanga river, the second to the Varzine river. The Lumbovsk and Sosnovsk Sami stayed on the coast." (40)

Boliger

"The historical Russian Sami dwellings were called *vezha* ("*kuert*"). The typical Sami *vezha* looked like a cone-shaped building covered by tree bark, sod, and fur hides. It had a low door and a smoke hole in the middle." (53) [buegamme]

"The hearth was made from stone blocks or stones."

"There was a wooden floor in some *vezhas*. The door was small and fixed on an incline. In some *vezhas* there was a small window in the wall opposite the door... Inside the *vezha* there were no benches, no furniture. There was only a shelf for dishes." (54)

"Another traditional dwelling is called the "*tupa*" ("*pert*"). It was built from thin logs or thick planks. It was a small four-cornered building with a flat roof. It is hard to tell when the Sami started building this kind of dwelling. In the beginning of the 17th century, in cadastres, Alay Michalkov spoke about *vezhas*, but he did not mention any *tupas* or *izbas*. [*peasant's log hut*] We could assume therefore that the *tupa* is the latest type of dwelling. The Sami started building it not earlier than the 17th century. The idea was probably borrowed by the Sami from the Russian "promyshlenniki" (hunters, fishermen, poachers, etc.) on the Murmansk coast. " (54) "In the corner (usually to the left of the entrance) there is a primitive fire-place. It is made from stone blocks or bricks. A chimney goes straight to the roof. Untill 1917, the Sami lived mainly in *vezhas* in summer. In winter, they stayed in *tupas*." (54)

"The household buildings were of three types. At the "*summer sitecamps*", one could see small barns. A barn has one or four polished legs. In those the Sami keep the fishing nets, fur, and provisions." (54)

"The second type of household buildings is the larder-cellars at the summer sitecamps. In these larder-cellars, the Sami keep barrels of salted fish. A cellar construction was similar to the *vezha*. But there was a deep hole with the snow and ice inside the cellar." (54-55)

"There was no order in building the houses inside the settlement." (55)

"...the Sami had underground dwellings...Also the Sami had primitive dwellings made with poles and turf, called "*kokht*", "*kuada*", "*kuet*", or "*kot*". As far as we know there are no dwellings like these in any other cultures. At the same time, this kinds of dwelling was known by the Scandinavians. It was called "the peat dwelling". (108)

"No one in the Russian villages remembers this kind of dwelling. But in the Kostroma region the "*black*" corners inside the house are called "*kut*". One could conclude that Russians used to have this type of dwellings as well." (108)

Territorier: "Unfortunately, right now we do not have enough data to discuss the exact dates of the foundation of Sami territorial community. It probably happened sometime before 15-16 centuries. (30)

Informasjon fra Dergachev (1877): I siidaene var fiskeområdene, i likhet med jaktterritoriene delt mellom familiene. Måleenheten ble kalt "kuddas" av Notozero samene. En halv enhet ble kalt "pial-kuddas". I fiskeområdene ble enheten for laks kalt "esse" blant Jokanga samene. Den halve enheten ble kalt "esse-piele". Gamle menn hadde fortalt at "kuddas" besto av to like deler. Familieoverhodet disponerte bare halve delen av familieområdet. Den andre delen ble holdt i reserve. Når sønnen vokste opp og forlot familien mistet "kuddas" sin reservedel. Sønnen kunne også forbli i farens hus og de kunne dele ett fiskevann. Men samfunnet kunne ikke benytte seg av familiens reservedel. (33)

I Kildin, Notozero og Semiostrov: Den unge generasjonen fikk tildelt territorier og fiskevann når de ble ledige ved død eller flytting. Kuddas omfattet områder ved store innsjøer, en til tre små elver, områder ved store elver, gressland, og jaktterritorier. Kuddas var ikke privat eiendom. Hos Jokanga samene omfattet tildelingen av områder ikke innsjøer, som var hele siidaens eiendom. Laksefiskeplasser var også samfunnets felles eiendom. Retten til å fiske i de 3 beste innsjøene ble solgt for 15-30 rubler pr. sesong. Pengene ble brukt til samfunnets behov og til de eldre. (34)

"The hunting territories were strictly divided among the settlements. Inside the settlements it was forbidden to hunt on someone else's territory. The fishing lands were not so strictly divided. The hunter had to get the permission from the owner, if the owner was not going to hunt himself." (44)

"The territorial community was supported by the mutual guarantee of tribute and tax payment. This territorial community had some specifics. The land was communal property. At the same time, since the 16th – 17th centuries, each Sami had private property and the right to sell his allotment or part of his allotment." (69)

Økonomi

"The basis of the Sami economic structure consisted of reindeer herding, fishery, and hunting. The development of Sami material culture, social relationships, and different ideological spheres depended on these significant branches of economy." (12)

"...the Russian Sami were not divided according to types of economic activity. Before 1917 the economic structure of all the Sami of the Kola peninsula could be defined as the semi-nomadic. The fishery aspect was the basis for the division of the culture into settled life-style and nomadic life style. The Sami people strictly observed the rights of property on the fishing territories." (30)

"We are absolutely sure that the Sami people of the Kola peninsula started practising the fishery later than they started reindeer herding." (31) [mener tidligere]

"Inside the settlements, the fishing lands, like the hunting territories, were shared among the families." (33)

"In principle, the fishery system had a great influence on Sami economic structure. Unfortunately, very often this influence was negative. It did not promote the material and cultural development of Sami culture." (41)

"Until recently, mammal and bird hunting was as important for the Sami as fishery. ..The development of barter trading with the russians changed the significance of the hunting. It satisfied not only the needs but also the need for the trade with neighbours. The Sami traded furs for metal, guns, cartridges, and mateials. Fur became the stable currency." (42)

"In the spring, the Sami of the Jokanga, Sosnovsk, Lumbovsk, Kamensk, and Semiostrovs settlements hunted sea mammals. The hunting began in the second half of February... The catch was shared among everyone in the group. Sometimes it was sold to Russian traders right away... The Jokanga and the Lumbovsk Sami said that the sea-mammal hunting was an ancient activity." (45)

"On the Western part of the Murmansk coast, the Sami used the dead whales which had dried up and died on the coast." (45)

"The division of labour was based only on the gender-age aspects. Therefore, in general, Sami economy could be characterised as a natural one. Men herded cattle, hunted and fished, built the houses, boats and reindeer

harnesses, made the furniture and articles from wood and bone. The following activities could be done both by man and women: fishing, reindeer grazing, weaving and repairing the fishing seines and cooking." (47)

"The main women's activity was the dressing of the hides and making shoes and clothing... Women combed also the sheep fur, spinning the wool threads onto a spindle." (48)

"Berry and mushroom gathering was a very important activity in Sami life." (48)

"Besides the food, women gathered the other things necessary for everyday life." (49)

"Some Sami looked for the pearls during the summer... It was not really a serious economic activity." (49)

"The women had to take care of the sheep. The Sami bred sheep for a long time, but it was kind of a despised being... Almost every family had at least 2 or 3 sheep... The Sami disregarded the sheep meat. They preferred to sell it, because the sheep ate excrement." (49)

"The collective activity was the base of Sami hunting. The Sami hunted wild reindeer, bears, elk, beavers, and wolves. The beavers skin were very valuable for exchange. Therefore, the beaver could only be hunted by a group of people or the catch had to be shared between a *sijt's* male population. Until recently, the wolf battues were organised by the population of the whole settlement." (67)

"One should mention that the influence of Russian culture was one of the conditions of Finn cultural development." (111)

"Sami ethnographic originality is based on such activities as reindeer herding, fishing, and hunting. The local Sami culture consists of archaic components of the Neolithic culture of hunters and fishermen and the cultural components brought from the more advanced neighbour cultures." (111)

"Sami ethnographic specifics and the stability of their location was a result of the process of domestication of the wild reindeer. Sami local cultural features were defined by their late contacts with European civilisation." (112)

Laksefiske

Dergachev 1877: "...Sami people of many settlements fished salmon not only in the inner reservoirs but also in 37 large sea fishing grounds. They fished in spring and autumn." (32)

Notozero og Motovsk samene fisket sammen ved fossen i Tuloma-elva. I Tuloma, Jokanga og andre elver var de store fiskeplassene felles eiendom. (34)

"The number of the allotments on the salmon fishing grounds depended on the male population in the country congregation. The large family household owner got the largest number of the allotments... Some less powerful families gave their allotments to the strong owners of the households. In exchange, they got half of the catch from this allotment. The number of salmon fishing grounds depended on the number of males in the population. As a rule, there was one fishing ground for 8-12 men. They drew lots for the name of the fishing ground." (34)

"The spring salmon fishing starts from the end of May. It lasts up to the middle of July. The autumn fishing starts on August 15. It lasts on until October." (40)

Reinsdyrhold

"The use of trap pits was an ancient type of Sami wild reindeer hunting. On the Kola peninsula there are a lot of trap-pits, fences, and enclosures for a small number of reindeer. One could therefore conclude that wild reindeer hunting was a basis of Sami economic well-being for a long time. The Sami did not have to take care of their own herd." (16)

"If one were to define the typical Sami ethnographic cultural feature, he would emphasise reindeer herding. Reindeer herding is the basis of their cultural originality. It was reindeer herding that allowed the Sami to exist in the very specific natural environment, in which no other peoples could survive." (111)

Skattlegging

"In the 14th – 15th centuries, Sami were paying tribute to Novgorod and Scandinavia." (111)

"In the chronicles of 1216 one could find information on the Novgorod citizens migration to the Kola peninsula. The peasants were the first Russians to migrate to the North." (120)

Klosterkolonisering: Solovjets, Kirillo-belozerskiy og Pechenga (fra andre halvdel av 1500-tallet.) (121)

Skattelegging fra russisk og dansk side fra 1500-tallet. (122)

I siste fjerdedel av 1800-tallet ble samisk kultur påvirket av Izhma kulturen. Den første Izhma gruppen flyttet til Kola i 1888 og hadde med seg Nenetsere som gårdsarbeidere. (123)

På slutten av 1800-tallet forsøkte tsaren å kolonisere Murmansk området. De først ankomne var nordmenn og finner. (124)

Sosial organisasjon

"Each settlement, called *siyt*, had a tribal idol or *seid*. I have not found any information on prohibitions on marriage inside a *siyt*. One could therefore conclude that the *siyt* consisted of several kin at some historical period. According to cadastres and different deeds the *siyt's* policy was co-ordinated through a common meeting, attended by the heads of the families. If the head of a family was not able to join the meeting, his eldest son could substitute for him. The meeting involved the election of a Head. Those elections were probably initiated by the Russian authorities. The meeting observed the *siyt's* territorial interests." (67)

"In an administrative sense, the Sami were the state peasants and were subordinate to Kola officials. In the beginning their land was divided into *volosts*:...Inside each *volost*, the populations of large settlements was organised in a community with an elective Head. All important questions were solved by the meeting (*suim*). The years before the 1917 Revolution female-houseowners could participate in those meetings." (69)

"Schefferus and other Scandinavian authors pointed out that the meals were cooked by men. I have not seen this tradition among the Russian Sami: meals were mainly prepared by the women and only occasionally by the men." (62)

"We have previously shown the relatively favourable social-legal position of Sami women. There were no historical preconditions for women's disparagement." (72)

"Women participated in economic activities equally with men. Those economic activities did not ordain male priority." (72)

Eiermerker

"The existence of Sami tribal marks or "*tamgs*" is another proof of former existence of kin-structure. The pictures of primary *tamgs* were based on pictures of real objects and phenomena. In the process of its development the pictures were simplified. Therefor, in Kamshilov's collection the *tamg* pictures have analogies both in real life and religious attributes. The first ones have pictures of reindeer horns, scrapers, pike dentures, fences, etc. Another type has pictures of solar disks from magical drums. In the beginning of the process the marks were put on tribal belongings. Later, the tribe was divided into families. The *tamgs* were developing as well. Later the *tamgs* developed depending on the division of families." (67)

LITTERATURLISTE

- Adam av Bremen 1993 [ca 1070] *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Beretningen om Hamburg stift. Oslo: Aschehoug
- Adelaer, H. 1938 Henrich Adelaer i Finnmark 1690. *Nordnorske samlinger*. Vol. 1, no. 4, Etnografisk Museum, Oslo. 181:328
- Andreassen, R. L. 1985 *Yngre steinalder på Sørøy. Økonomi og samfunn 4000-1000 f.Kr.* Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Andreev, A.I. 1922 K istorii russkoj kolonizatsii zapadnoj chasti Kol'skogo poluostrova. (Historien om den russiske koloniseringen av den vestlige delen av Kola-halvøya) *Dela i Dni*.
- Andreev, A.I. 1928 *Obzor russkikh istoricheskikh pabot po izucheniju finnougorskikh narodnostej SSSR*. Trudy kom. po izuch. plemen. sost. naselen. SSSR i sopredel. stran. (Oversikt over russiske historiske studier av finsk-ugriske folkeslag i Sovjetunionen.) Akademija Nauk, Leningrad.
- Andrén, Anders 1997 *Mellan ting och text. En introduktion till de historisk arkeologierna*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion; Stockholm:Stehag
- Andresen, Astri 1989 *Sii'daen som forsvant. Østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826*. Kirkenes: Sør-Varanger Museum
- Anonym ca. 1570 – 1590 Enn liden Vnderwissning om Findmarcken, och detz handell. I Storm G. 1895 *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i de 16de Århundrede*. Kristiania. 221:233
- Appadurai, Arjun 1988 Putting Hierarchy in Its Place. *Cultural Anthropology*, Vol. 3, no.1: 36-49.
- Atkinson, Paul 1990 *The Ethnographic Imagination. Textuall constructions of reality*. Routledge: London and New York.
- Bapty, Ian and Tim Yates (eds.) 1990 Introduction. *Archaeology after Structuralism. Post-structuralism and the practice of Archaeology*. London: Routledge. 1:32
- Barfield, Thomas (red) 1997 *The Dictionary of Anthropology*. Oxford:Blackwell Publishers.
- Barth, Fredrik 1969 Introduction. i Barth (red) *Ethnic groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. Oslo.
- Barthes, Roland 1970 *Litteraturens nullpunkt*. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.
- Binford, L.R 1962 Archaeology as Anthropology, i *American Antiquity*.
- Bjørklund, Ivar 1981 *Samisk reindrift – norske inngrep: om Altaelva, reindrift og samisk kultur*. Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Ivar 1985 *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. Tromsø: Universitetsforlaget.

- Brock Utne, Martha og O. Solberg 1938 Finnmark omkring 1700, hefte 1. *Nordnorske Samlinger I*. Etnografisk Museum, Oslo
- Bruyn, Severyn T. 1966 The human perspective in sociology: the methodology of participant observation. *Prentice Hall sociology series*, Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall.
- Brøgger, A.W. 1909 Den arktiske stenalder i Norge. *Vidensk.Selsk.Skr.* II, no 1. Christiania.
- Burch, Ernest S. jr. 1998 The Future of Hunter-Gatherer Research. *Limited Wants, unlimited Means*. Island Press.
- Castrén, M.A. 1852 Nordiska Resor och Forskningar. Första Bandet: Reseminnen från åren 1838-1844. Hlf.
- Castrén, M.A. 1855 Nordiska Resor och Forskningar. Andra Bandet: Reseberätelser och Bref åren 1845-1849. Hlf.
- Charuzin, Nicolay 1890 *Russkie Lopari. Ocerki proshlogo i sovremennogo byta.* (Russiske samer. Beretninger om fortidig og nåværende tilværelse.) Izv. Obshch. Ljob. Estestv. Antrop. i Etnograf. ch. LXVI. Moskva.
- Childe, V.G. 1956 *Piecing together the Past*. London
- Clark, Grahame 1952 *Prehistoric Europe: the economic basis*. London: Routledge.
- Clifford, James og George E. Marcus (red) 1986 *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkely.
- Clifford, James 1986 Introduction: Partial Truths .i Clifford og George E. Marcus (red) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkely.
- Collett, amtmand *Relation angaaende Finmarken 1757*. Kjeldekriftfondets saml. nr. 264, avskrift efter manuskript i Det store kgl. Bibl. i Kjøbenhavn, Thottske saml. nr. 951.
- Davidson, Iain 1988 The Naming of Parts: ethnography and the interpretation of Australian Prehistory. i Betty Mehan og Rhys Jones (red) *Archaeology with ethnography: an Australian perspective*. Canberra.
- Dergachev, N 1877 *Russkaja Laplandia. Statisticeskij, geograficeskij i etnograficeskij ocerki.* (Russisk Lapland. Statistiske, geografiske og etnografiske essays.) Arkangelsk.
- Diaconus, Paulus 1897[ca. 780] *De Gestis/Historia Langobardorum*. Langobardenes historie. Oversatt av Gustav Bang. Selskabet for Historiske Kildeskrifters oversættelse. København
- Dikkanen, Siri Lavik 1965 *Sirma: residence and work organization in a Lappish-speaking community*. Doktorgradsavhandling. Oslo: Universitetsforlaget.
- Djupedal, Reidar 1969 *Håløygen Ottars ferd til Bjarmeland og England: det første intervjuet med en nordmann*. Oslo
- Driscoll, Stephen T. 1988 The relationship between history and archaeology: artefacts, documents and power. i Stephen Driscoll og Margaret R. Nieke (red) *Power and Politics in Early Medieval Britain and Ireland*. Edinburgh.

- Düben, Gustaf von 1977 [1873] Om Lappland og Lapparne. 2. Oppl. Östervåla
- Efimenko, A.JA 1878 *Juridiceskie obysayj Loparej, Karelov i Samoedov*. (Juridiske sedvaner hos samer, kareler og samojeder) Vsesojuznoe geograficeskoe obscertvo. Otdelenie etnografi. Zapiski. T.8.otdel 2, s. 1-231
- Efimenko, P.S 1869 *Sbornik narodnych juridiceskix obycaev Archangel'skoj gubernii*. (Samling juridiske sedvaner hos folkeslag i Arkangelsk guvernement. Arkangel'sk
- Engelstad, Ericka 1984 Diversity in Arctic Maritime Adaptions. An example from the Late Stone Age of Arctic Norway. i *Acta Borealia* nr. 2. s. 21-25.
- Engelstad, Ericka 1990 The Meaning of Sedentism and Mobility in an archaeological and historic Context. i *Acta Borealia*.
- Fabian, Johannes 1983 *Time and the Other. How Anthropology makes its Object*. Columbia University Press, New York.
- Fellmann, Jacob 1906 *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken*. I-IV. Helsingfors
- Foucault, M. 1970 *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge
- Foucault, Michel 1974 *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Trans. A. Sheridan, London: Travistock.
- Foucault, Michel 1993 [1971] *Diskursens ordning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Friis J.A. 1856 *Lappisk Grammatik. Udarbeidet efter den finmarkiske Hoveddialekt eller Sproget, saaledes som det almindeligst tales i norsk Finmarken*. Chra.
- Friis, J.A. 1871a *Lappisk Mythologi. Lappiske Eventyr og Folkesagn*. Christiania.
- Friis, J.A. 1871b *En sommar i Finnmarken, ryska Lappland och Nordkarelen*. Stockholm.
- Friis, J.A. 1884 *Klosteret i Petschenga – Skildringer fra Russisk Lapland*. Kristiania.
- Friis, J.A. 1887 *Ordbog over det Lappiske Sprog. Med latinsk og norsk Forklaring samt en Oversikt over Sprogets Grammatik*. Christiania.
- Friis, J.A. 1890 *Lajla*. Kristiania
- Furset. O.J. 1994 *Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse*. Hovedfagsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Gadamer, Hans-Georg 1977 Om forståelsens sirkel i *Små Skrifter IV. Variasjoner*. Tübingen
- Gathercole. P. and D. Lowenthal (eds.) 1994 The Politics of the Past. *One World Archaeology*. London and New York: Routledge.
- Gjessing, Gutorm 1929 Der Verkehr zwischen den Kjelmöyer Lappen und den Norwegen. *Tromsø Museums Årshefter* vol. 50 (1928) nr. 4. Tromsø

- Gjessing, Gutorm 1935 Fra steinalder til jernalder i Finnmark. Etnologiske problemer. *Institutt for sammenlignende kulturforskning*, serie C III: 3:3.
- Gjessing, Gutorm 1941 *Fangstfolk. Et streiftog gjennom nord-norsk førhistorie*. H. Aschehoug & Co, Oslo.
- Gjessing, Gutorm 1942 Yngre steinalder i Nord-Norge. *Institutt for sammenlignende kulturforskning* B, XXXIX.
- Gjessing, Gutorm 1955 Prehistoric Social Groups in North Norway. *Proceedings of the Prehistoric Society*. 21, 84:92
- Gjessing, Gutorm 1960 The disintegration of the village organization of the sea-saames (sea-lapps). An Hypothesis. *Det norske Vitenskaps-Akademi i Oslo II*. Hist.fil. Klasse no. 2.
- Grydeland, Sven Erik 1996 *Den sjøsamiske bosetning i Kvæningen fra seinmiddelalder til nyere tid. En arkeologisk studie i kontraster*. Hovedfagsoppgave i Arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Grønnow, Bjarne 1993 Comments on Analogy in Danish Prehistoric Studies. *Norwegian Archaeological Review*. Vol.26, No.2. Oslo:Scandinavian University Press
- Gutsol, Natalia 2000 Kulturminnesamarbeid under Den Norsk-Russiske Miljøvernkommissjonen. Rapport Intervju og Registreringer 1997 – 1998. Kulturminner i Østsamiske siidaer. Registreringsrapport for kulturminner i Nuettjaur siida 1998. 72:91
- Hagen, Rune 1999 <http://www.ub.uit.no/fag/historie/lilienskiold.html>
- Hagen, Rune 1999 <http://www.ub.uit.no/fag/historie/olauus.html>
- Hallström, Gustaf 1912 *Kolalapparnas hotade existens*. Stockholm
- Hallström, Gustaf 1922 *Gravplatser och offerplatser i ryska lappmarken*. Etnologiska studier, Göteborg. s. 163-192.
- Hammersley, Martyn og P. Atkinson 1987 *Feltmetodikk. Grunnlag for feltarbeid og feltforskning*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Hansen, A. M. 1907 *Oldtidens nordmænd: ophav og bosætning*. I Gammel norsk kultur i tekst og billeder. Kristiania: Norsk Folkemuseum
- Hansen, Lars Ivar 1990 *Handel i nord. Samiske samfunnsendringer ca. 1550 - ca. 1700*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø.
- Hansen, Lars Ivar u.å. Navngivingen av samene. Delkapittel i L.I. Hansen, H. Minde og B. Olsen, *Samenes Historie*. Cappelen forlag.
- Hansen, L.I. og E. Niemi 2001 Samisk forskning ved et tidsskifte: Jens Andres Friis og lappologien – vitenskap og politikk. I Eli Seglen (red) *Vitenskap, teknologi og samfunn*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Harøe, Christen Bertelsson 1938 Findmarchens Beskrivelse saa uit Jeg Vnderschrefne Hafuer Erfahrt Anno 1683. Martha Brock Utne og O. Solberg: Finnmark omkring 1700, hefte 1. *Nordnorske Samlinger I*. Etnografisk Museum, Oslo. s. 66-77.

- Helland, Amund 1906a *Finnmarkens Amt II*. Kristiania.
- Helland, Amund 1906b *Finnmarkens Amt III*. Kristiania.
- Helskog, Ericka T. 1983 The Iversfjord Locality. A study of Behavioral Patterning during the late Stone Age of Finnmark, North Norway. *Tromsø Museums Skrifter*, vol. XIX. Tromsø
- Helskog, Knut 1980 *Subsistence - economic adaption to the mountain region of interior North-Norway*. Ph.D., Madison, USA
- Helskog, Knut 1984 The Younger Stone Age Settlements in Varanger, North Norway. *Acta Borealia*, 1 (1), s. 39-69.
- Hodder, Ian 1982 *The Present Past. An introduction to Anthropology for Archaeologists*. London.
- Hustich, Ilmari 1963 Väinö Tanner. Minneord. *Terra* 27. Helsinki: Suomen maantieteellinen seura. S. 29-32
- Itkonen, T.I. 1948 *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. I-II. WSOY: Porvoo
- James, Allison, Jenny Hockey and Andrew Dawson 1997 *After Writing Culture. Epistemology and Praxis. in Contemporary Anthropology*. Routledge, London and New York
- Johnsen O.A. 1923 *Finmarkens politiske historie aktmessig fremstillet*. Oslo.
- Jordanes 1932 [552] *Jordanis Gotesoga*. Umsett frå latin ved Sigmund Skard. Oslo
- Kalleberg, Ragnvald 1987 Om samfunnsvitenskapelig feltforskning. i Martyn Hammersley og Paul Atkinson. *Feltmetodikk. Grunnlag for feltarbeid og feltforskning*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo
- Karlsson, Christer 1995 Experternas roll: kulturforskarna och samepolitiken under 1900-talets första hälft. I Roger Kvist (red) *Föredrag vid Nordiska Samehistoriska Symposiet i Lövånger 13-14 februari 1995*. Forskningsrapport från Historiska institutionen vid Umeå universitet 9: Umeå
- Keilhau, B.M. 1831 *Reise i Øst- og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen, i Aarene 1827 og 1828*. Christiania.
- Kihlmann, A.O. 1890 Bericht einer naturwissenschaftlichen Reise durch Russisch Lappland im Jahre 1889. *Fennia* III. Helsingfors.
- Kjeldstadli 1992 *Fortida er ikke det den en gang var: en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kleppe, E. Johansen 1974 *Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden*. Magistergradavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Knag, Niels 1938a [1694] Matricul oc Beschrifuelse ofuer Findmarchen for Anno 1694. Martha Brock Utne og O. Solberg: Finnmark omkring 1700, hefte 1. *Nordnorske Samlinger I*. Etnografisk Museum, Oslo. s. 1-32
- Knag, Niels 1938b [1694] Øst-Finmarkens Beskrivelse. Martha Brock Utne og O. Solberg: Finnmark omkring 1700, hefte 1. *Nordnorske Samlinger I*. Etnografisk Museum, Oslo. s. 49-65

- Knag, Niels 1938c [1694] Joerde-Boeg og Mandtal ofuer Nordmend og Finner udj Ost og –West Findmarchen Saa og Paa grentze Finnerne for Anno 1694. Martha Brock Utne og O. Solberg: Finnmark omkring 1700, hefte 1. *Nordnorske Samlinger I*. Etnografisk Museum, Oslo. s. 33-48.
- Knudsen, Anne 1989 Er det Andet det samme? Fortællestil og erkjennelseskategorier: den implicerede kultur. *Studier i historisk metode* 20. Århus.
- Knutsson, Helena 1995 *Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig til bofast tillvaro*. Doktorgradsavhandling. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Kolsrud, K. 1955 Sjøfinnane i Rognsund. *Studia septentrionalia VI*. Oslo.
- Kolsrud, Knut 1961 Sommersete. *Samiske samlinger V*. Oslo.
- Kossina, Gustaf 1911 *Die Herkunft der Germanen: zur Methode der Siedlungsarchæologie*. Mannus-Bibliothek; 6, Wyrzburg.
- Kramer, Carol 1979 Introduction. *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*. Colombia University Press: New York. s. 1-20.
- Kuper 1988 *The invention of primitive society: transformations of an illusion*. London: Routledge
- Kuropjatnik, Marina 1996 Traditsonnaja sotsial'naja organizatsija kol'skikh saamov: obshchina. (Kolasamenes tradisjonelle sosiale organisasjon: fellesskap.) i *Historia Fenno-Ugrica I:1 Societas Historiae Fenno-Ugricae*. Oulo.
- Latour, Bruno 1987 *Science in Action: how to follow scientists and engineers through society*. Open University Press, Milton Keynes.
- Layton Robert (ed.) 1989 Introduktion: Who needs the past? Who Needs the Past? Indigenous Values and Archaeology. *One World Archaeology*. s. 1-20. London; Unwin Hyman.
- Lee, Richard B. 1992 Art, Science, or Politics? The crisis in Hunter-Gatherer Studies. John M Gowdy (ed.) *Limited Wants, unlimited Means*. Washington: Island Press.
- Lee, Richard B. and Irven DeVore (eds.) 1968 *Man the Hunter*, Chicago: Aldine.
- Leem, Knut 1767 *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og førrige Afgudsdyrkelse*. Kiøbenhavn.
- Lilienskiold, Johannes [1698] (*Speculum Boreale*) Ole Solberg: Lilienskiolds Speculum Boreale, 1942: hefte 1-3, 1943: hefte 4. 1945: Lilienskiolds Speculum Boreale II. I Finnmark omkring 1700. 3. bind. *Nordnorske Samlinger IV og VII*. Etnografisk Museum, Oslo.
- Lindkjølen, Hans 1994 *Samene og andre urbefolkninger i Nordområdene. Et annotert litteraturutvalg fra oldtidens første skriftlige kilder til tiden omkring første verdenskrig*. Skrifter:25 Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Lull, Vincente og Rafael Mico 1997 Teoría arqueológica I. Los enfoques tradicionales: las arqueologías evolucionistas e histórico-culturales. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nr. 7. s. 107-128.
- Lull, Vincente og Rafael Mico 1998 Teoría arqueológica II. La arqueología procesual. *Revista d'Arqueologia de Ponent*. nr. 8. s. 61-78

- Lundqvist, G. 1955-67 *Väinö Tanner*. Levnadsteckningar över Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Ledamöter. Band 9. Nr. 150. Stockholm
- Magnus, Olaus 1555 *Historia om De Nordiska Folken*. Gidlunds.
- Malina, Jaroslav & Zdenek Vasicek 1990 *Archaeology yesterday and today. The development of archaeology in the sciences and humanities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, Bronislaw 1922 *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge & Kegan, Paul
- Manker, Ernst 1938 Die lappische Zaubertrommel: eine ethnologische Monographie. *Acta Lapponica* 1:1. Stockholm: Thule
- Manker, Ernst 1948 Foreword in Karl Nickul "The skolt lapp community Suenjelsijd during the year 1938." *Acta Lapponica* 5.
- Manker, Ernst 1950 Die lappische Zaubertrommel: eine ethnologische Monographie 2. *Acta Lapponica* 6. Stockholm: Hugo Geber
- Manker, Ernst 1957 Lapparnas heliga ställen: kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och Landsantikvariaternas fältundersökningar. *Acta Lapponica* 13. Stockholm
- Manker, Ernst 1961 Lappmarksgravar: dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna. *Acta Lapponica* 17. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Massa, Ilmo 1984 The problem of the development of the north between the wars: some reflections of Väinö Tanner's human geography. *Fennia* 162:2
- Mathiesen 1978 "*Västersjøfinner*" på Ringvassøy: en analyse av den samiske bosetting i Helgøy sogn på 1700-tallet. Helgøyprosjektet: 2
- Mulk, Inga-Maria 1994 *Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring. Kr.f. - 1600 e.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 6, Umeå Universitet
- Myrvoll, Elin R. 1992 *Stil og samfunn. En analyse av materiell symbolisme og sosiale relasjoner i Varanger 2200 f.Kr - Kr.f.* Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Maanen, John van 1988 *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. University of Chicago Press, Chicago.
- Maanen, John van 1995 An End to Innocence: The Ethnography of Ethnography. i van Maanen (ed) *Representation in Ethnography*. Sage Publications, California.
- Nemirivic-Dancenکو, V.I. 1872 *Lopari*. (Samer) Niva
- Nemirovic-Dancenکو, V.I. 1877a *Laplandia i laplandcy*. (Lappland og lapplenderne) Sankt Petersburg.
- Nemirovic-Dancenکو, V.I. 1877b *O narodnoj poezii Loparej* (Samenes folkepoesi) Izv. I. Russk. Geogr. Obsc. T.11, Vyp.1. s 13. Sankt Petersburg.
- Nickul, K. 1948 The Skolt Lapp community Suenjelsijd during the year 1938. *Acta Lapponica* 5.

- Nickul, K. 1977 Skoltsitans arkiv. I K. Berglands (ed): samenes og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst. *Inst. for smlg. kulturforskning. Serie A: XXVIII.*
- Niemi, Einar 1994 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Del V: Østsamene – ressursutnyttelse og rettigheter. *NOU* 1994:21
- Nilsson, Sven 1863/1868 *The Primitive Inhabitants of the Scandinavian North: an essay on the comparative ethnography and a contribution to the history of the development of mankind.* 3rd ed., English translation; 1st ed. 1843. London.
- Nordeide, Sæbjørg W. 1997 Historisk arkeologi: mellom mennesker, metode og materialer. *Meta* Nr. 1.
- Nyberg, Folke 1996 *Vändpunkter i Finlands historia.* Söderström & c:o Förlags AB
- Odner, Knut 1964 Erverv og bosetning i Komsakulturen. *Viking*, XXVIII, s. 117-128
- Odner, Knut 1992 The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter LXXXVI*
- Olsen, Bjørnar 1984 *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr - 1700 e.Kr.* Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Olsen, Bjørnar 1991 Kjelmmøyfunnenes "virkningshistorie" og arkeologi. *Viking* 1991:65-87.
- Olsen, Bjørnar 1994 *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie.* Oslo:Universitetsforlaget.
- Orme, B. 1981 *Anthropology for Archaeologists.* London, Duckworth.
- Paine, R. 1957 Coast Lapp Society I. A study of the neighbourhood in Revsbotn fjord. *Tromsø Museums Skrifter*, IV.
- Paulaharju, Samuli 1928 *Finnmarkens Folk.* Overs. Av Thomas Warburton. Hangö: Rabén & Sjögren.
- Pehrson, R. N. 1957 The Bilaterale Network of Social Relations in Könkämä Lapp District. *Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics.* Publication 3, Bloomington.
- Pehrson, R. N. 1964 *The Bilaterale Network of Social Relations in Könkämä Lapp District.* Universitetsforlaget.
- Pratt, Mary Louise 1986 Fieldwork in Common Places. i Clifford og Marcus (ed) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography.* University og California Press, Berkely.
- Qvigstad, J. og Sandberg G. 1887 *Lappiske eventyr og folkesagn.* Kristiania.
- Qvigstad, J. 1903 *Kildeskrifter til den Lappiske Mythologi.* Trondhjem.
- Qvigstad 1926 *Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen.* Oslo
- Rathke, Jens 1907 *Afhandling om de norske Fiskerier og Beretninger om Reiser i Aarene 1795-1802.* Bergen.

- Ravn, Mads 1993 *Analogy in Danish Prehistoric Studies. Norwegian Archaeological Review*, Vol. 26, No.2. Scandinavian University Press, Oslo.
- Reusch, Hans 1895 *Folk og natur i Finmarken*. Kristiania.
- Reymert, Per Kyrre 1980 *Arkeologi og etnisitet: en studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Mag.avh. Universitetet i Tromsø
- Rydving, Håkan 1993 *The End of Drum-Time*. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 12. Uppsala
- Rygh, O. 1867 Aarsberetning for 1866. Foreningen til Norske Fortidsminders Bevaring, Kristiania. s. 100
- Rygh, O. 1871 Om affaldsdyngen ved Steinskjær. Foreningen til Norske Fortidsminders Bevaring, Kristiania. s. 100-117.
- Ränk, Gustav 1949 Grundprinciper för disponeringen av utrymmet i de lappiska kåtarna och gammerna. *Folk-Liv*. 1948-1949. s. 87-111.
- Said, Edward W. 1978 *Orientalism*. Penguin Books, London.
- Said, Edward W. 1989 Representing the Colonized: Anthropology's Interlocutors. *Critical Inquiry* 15. The University of Chicago.
- Salvesen, H. 1980 Tendenser i den historiske sameforskningen - med særlig vekt på politikk og forskning. *Scandia*. bd 4
- Schanche, Audhild 1997 *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion 1000 f.Kr. til 1700 e.Kr*. Dr.art.-avh. i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Schanche, K. 1988 Mortensnes. *En boplass i Varanger. En studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10000 år*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- Schanche, K. 1994 *Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f.Kr*. Dr.art.-avh. i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Schefferus, Johannes 1956 [1673] *Lappland*. i *Acta Lapponica VIII*. Oversatt fra latin av Henrik Sundin. Utgiver Ernst Manker. Uppsala: Gebers
- Schnitler, Peter 1929 *Grense eksaminasjonsprotokoller 1742-1745*. Bind II ved J. Qvigstad og K. B. Wiklund. Oslo.
- Schaanning, Espen 1997 *Vitenskap som skapt viten. Foucault og historisk praksis*. Spartacus Forlag, Oslo.
- Sergejeva, Jelena 1997 Noaidene blant samene på Kola. *Ottar 4-1997*. Tromsø Museum.
- Sergejeva, Jelena 2000 The Eastern Sámis: an account of their history and identity. *Acta Borealia*. Vol. 17:2
- Service, E. 1962 *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. New York: Random House

- Service, Elman R. 1971 *Primitive social organization: an evolutionary perspective*. New York: Random House
- Sheridan, Alan 1980 *Michel Foucault. The will to truth*. Tavistock Publications, London and New York.
- Sildnes, Unni 1994 *Trifon Pecenskij: en ortodoks helgen i russisk og norsk tradisjon*. Hovedfagsavhandling i russisk litteratur, Universitetet i Tromsø
- Simonsen, Povl 1973 Jæger og nomade i Finnmark, *Tromsø Museums skrifter* Vol. XIV, s. 174-183. Universitetsforlaget.
- Simonsen, Povl 1974-1975 Veidemenn på Nordkalotten, hefte 1. *Stensilserie B*. ISV Universitetet i Tromsø.
- Simonsen, Povl 1975 Veidemenn på Nordkalotten, hefte 2. *Stensilserie B*. ISV Universitetet i Tromsø.
- Simonsen, Povl 1979 Veidemenn på Nordkalotten, hefte 3. *Stensilserie B*. ISV Universitetet i Tromsø.
- Simonsen, Povl 1982 Veidemenn på Nordkalotten, hefte 4. *Stensilserie B*. nr. 21. ISV Univertitetet i Tromsø.
- Solberg, Ole 1909 *Eisenzeitfunde aus Ostfinnmarken*. Det Kgl. Vitensk. Selsk. Skr. Hist.-filos. klasse 9.
- Solberg, Ole 1920 Finmarkens oldtid. En skisse. *Nordlandet*. Carl Schøyen red. Kristiania: H. Aschehoug & Co. s. 1-19.
- Solberg, Ole 1945 Finnmark omkring 1700. B.I-II *Nordnorske Samlinger*. Etnografisk Museum
- Solem, Erik 1933 Lappiske Rettsstudier. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifte XXIV*. Oslo.
- Solli, Brit 1992 Historiens og arkeologiens poetikk - å skrive om fortid. En presentasjon av Hayden Whites metahistorie. *META*. 3: 22-35.
- Steen A. 1958 *Boassjo*. Kristiansand.
- Steward, J. H. 1955 *Theory of cultural change*. Urbana.
- Storm, G. 1895 *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i de 16de Århundrede*. Christiania. s. 221-233: Enn liden Vnderwissning om Findmarchen, och detz handell. Ukjent forfatter.
- Storå, Nils 1971 Burial Customs of the Skolt Lapps. *FF Communications* No. 210. Helsinki.
- Svestad, Asgeir 1995 *Oldsakenes orden: om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget: Oslo.
- Tacitus, P.C. 1961 [98 e.Kr] *Germania*. Oversatt av A. Önnerfors
- Tanner, V. 1928 Petsamon alueen paikannimiä I: Lappalaisia paikannimiä. *Fennia* 49, nr. 2.

Helsingfors.

Tanner, V. 1929 Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. 1. Skolt-Lapparna. *Fennia* 49, nr. 4. Helsingfors.

Tegengren, Helmer 1952 En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisasjonshistoria. *Acta Academiae Åboensis. Humaniora* XIX.1. Åbo.

Tilley, Christopher 1990 On Modernity and Archaeological Discourse. *Archaeology after Structuralism*. London: Routledge. 128-152.

Trigger, Bruce G. 1989 *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press, Cambridge.

Tornæus, Johannes 1772 Beskrifning öfwer Tornå och Kemi Lappmarker. Forfattad År 1672. Sth.

Tägil, Sven 1995 *Ethnicity and nation building in the Nordic world*. Southern Illinois University Press.

Umeov A.I. 1970 The basic forms and rules of inference by analogy. i Tavenec P.V. (ed.) *Problems in the logic of scientific knowledge*. Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Comp.

Usakov, I.F. 1972 *Kol'skaja zemlja: ocherki istorii Murmanskij oblasti v dooktjabr'skij period*. Murmansk. (Kolsk jord: beretninger fra Murmansk sogns historie i den før-oktoberske perioden.)

Valen, Gerd Johanne 1994 *Kjønnsrelasjoner i fortidige jeger-samler-samfunn: De arkeologiske forestillingene og bevisene. En analyse av fagtradisjonene og "feminismen" i norsk arkeologi*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Volkov, N.N. 1996 [1946] The Russian Sami. Historical-Ethnographic Essays. *Diedut 2* Utgitt ved Lars-Nila Lasko og Chuner Taksami (red). Nordic Sami Institute. Kautokeino.

Vorren, Ørnulv 1979 Den samiske bosetningen i Sør-Varanger, i Aage Lunde: *Sør-Varangers historie*. Sør-Varanger.

Vorren, Ørnulv 1980 Samisk bosetning på Nordkalotten, arealdisponering og ressursutnyttning i historisk-økologisk belysning. *Acta Univ. Umensis*. nr. 24.

Vorren, Ørnulv 1989 Innledning: Om grenser-land-samer. i Bjørn Aarseth (red) Grenser i Sameland. *Norsk Folkemuseums Samiske samlinger*. Bind XIII, Oslo. s. 9-42

Vorren, Ørnulv og Ernst Manker 1957/1976 *Samekulturen – en kulturhistorisk oversikt*. Tromsø: Tromsø museum.

Vorren, Ørnulv og Ernst Manker 1981/1988 *Samekulturen*. 2. utgave. Tromsø.

Vreim, Halvor 1937 The ancient settlements in Finnmark, Norway. Cabins and tents. *Folkliv*. 2/3

Wessel, A.B. 1979 (1902) *Fra vor grænse mod Rusland*. Dagfinn Hansens Trykkeri, Kirkenes.

Westen, T. von 1938a [1717] Topographia Ecclesiastica. 2 Del: Finmarckia 1717. *Nordnorske Samlinger*. I, 2. Etnografisk Museum:Oslo. 78-118

- Westen, T. von 1938b [1717] Ex Topographia Ecclesiastica Findmarckia Thomæ von Westen 1717. *Nordnorske Samlinger*. I, 2. Etnografisk Museum:Oslo. 119-133
- Wiklund, K. B. 1908 *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid*. Uppsala: Almqvist & Wiksell
- Wobst, Martin 1978 The Archaeo-Ethnology of Hunters and Gatherers, or, The Tyranny of the Ethnographic Record in Archaeology. *American Antiquity* 43:303-9.
- Wylie M.A. 1980 *Analogical inference in archaeology*. Paper presented at the Society for American Archaeology conference. Philadelphia.
- Wylie, A. 1985 The reaction against analogy. *Advances in Archaeological Method and Theory*. Vol. 8, s. 63-111
- Wylie, Alison 1993 Comments on Analogy in Danish Prehistoric Studies. *Norwegian Archaeological Review*. Vol.26, No.2 Scandinavian University Press, Oslo.
- Yates, T. 1989 Habitus and social space: some suggestions about meaning in Sami (Lapp) tent c. 1700-1900. i Hodder (red.): *The Meaning of Things. Material Culture and Symbolic Expression*. London. s. 249-262.
- Zachrisson, Inger 1997 Samer med status, Skrivet och sagt. I *Möten i gränsland. Samer og germaner i Mellanskandinavien*. Kap. 7 og 8. Stockholm, Statens Historiska Museum.

Figurliste

FIG. 1 KART OVER FELLESDISTRIKTET PÅ NORDKALOTTEN. (STORÅ 1971:)	3
FIG. 2 KART OVER SIIDAOMRÅDER MED SESONGBOPLASSER. (NIEMI 1994:306).....	7
FIG. 3 KART OVER REKONSTRUERTE SIIDAOMRÅDER. (NIEMI 1994:300).....	91
FIG. 4 KART OVER DE ØSTLIGSTE SAMISKE SIIDAENE PÅ KOLA-HALVØYA OG LOKALISERINGEN AV VINTERBYENE PÅ SLUTTEN AV 1880-TALLET. (STORÅ 1971:80) (KARTET ER BASERT PÅ INFORMASJON I HISTORISKE KILDER: A. PETRELUIS KART REPRODUSERT I A. OSW.KIHLMANN 1890) (SERGEJEVA 2000).....	97
FIG. 5 MERKER FUNNET PÅ BEINPILER FRA KJELMØY. (SOLBERG 1909:83).....	104
FIG. 6 MERKER FRA PASVIK. (SOLBERG 1909:83)	105
FIG. 7 SAMMENLIGNING MELLOM FORHISTORISKE MERKER FRA KJELMØY OG ETNOGRAFISK DOKUMENTERTE MERKER FRA PASVIK. (STORÅ 1971:90)	105
FIG. 8 MERKER TILHØRENDE AFANASJEV-SLEKTEN FRA PASVIK. (CHARUZIN 1890:249).....	106
FIG. 9 UTVIKLINGEN AV SHARSHIN-FAMILIENS MERKER FRA 1815 TIL 1902. (VOLKOV 1996:68).....	106
FIG. 10 HANDELSSYSTEMENE PÅ NORDKALOTTEN CA. 1550-1600. (HANSEN 1990:119).....	109
FIG. 11 PECHENGA- OG SOLOVJETSK-KLOSTRENE'S HANDELSRELASJONER MED PRODUKSJONSOMRÅDER (STIPLETE LINJER) OG ANDRE FJERNHANDELS-SENTRA (HELTRUKNE LINJER) (HANSEN 1990:129).....	110

